

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR ANABİLİM DALI
BALKAN ARAŞTIRMALARI

BALKANLAR'IN TÜRK VE İSLÂMLAŞMASINDA TASAVVUFUN
ÖNEMİ VE BOSNAVÎ HASAN KÂİMÎ EFENDİ'NİN “RİSÂLE-İ
TASAVVUF” ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Saide YAPICI

Tez Danışmanı:
Doç. Dr.
Kadir ARSLANBOĞA

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Balkanlar’ın Türk ve İslâmlaşmasında Tasavvufun Önemi Ve Bosnavî Hasan Kâimî Efendi’nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eserinin Transkripsiyonu**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08 / 07 / 2019

Saide YAPICI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Saide YAPICI'ya ait Balkanlar'ın Türk Ve İslâmlaşmasında Tasavvufun Önemi Ve Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin "Risâle-i Tasavvuf" Adlı Eserinin Transkripsiyonu adlı çalışma, jürimiz tarafından Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı Balkan Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Doç. Dr.
Kadir ARSLANBOĞA
(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi
Yakup KURT

Dr. Öğr. Üyesi
Fatih KÖSE

Tez No : 102 62213
Tez Savunma Tarihi : 08.07.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

22.07.2019

ÖZET

BALKANLAR'IN TÜRK VE İSLÂMLAŞMASINDA TASAVVUFUN ÖNEMİ VE BOSNAVÎ HASAN KÂİMÎ EFENDİ'NİN “RİSÂLE-İ TASAVVUF” ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Coğrafi ve jeopolitik konumuyla önemli yolların birleşme noktasında yer alan Balkan Yarımadası'nda, ilk devirlerden itibaren çeşitli dinlere mensup olan sayısız zümreler yaşamıştır. Bunlardan biri de Müslüman Türklerdir. XIV. yüzyılda, Osmanlıların fetihler sonucunda bölgeye gelmesiyle İslâm medeniyeti varlığını sürdürmüştür. Balkanlar'da yaşayan Türk-İslâm medeniyetinin önemli bir bölümü de tasavvufi yaşam ile ilgilidir. Balkanlar'ın eski çehresinin yeni bir sadâya bürünmesinde rol alan tasavvufi akımlar; genellikle tekke ve tarikatlar aracılığıyla olmuştur. Tasavvuf anlayışındaki derin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmeti esas alan şeyh ve dervişlerin faaliyetleri Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada genelde Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvufun önemi ortaya koyulmaya çalışılmış, özelde ise Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin hayatı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu'ndaki 0061/03 demirbaş numaralı Risâle-i Tasavvuf adlı eserinin 53b-63a arasındaki varakların transkripsiyonlu metin çevirisi yapılmıştır. Kâimi'nin tasavvuf risâlesi üzerine bugüne kadar bir inceleme yapılmadığı gibi metnin transkripsiyonuna dair bir yayımı da bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Türkleşme, İslâmlaşma, Bosnavî Hasan Kâimî Efendi, Risâle-i Tasavvuf

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF SUFISM IN TURKISH AND ISLAMICIZATION OF THE BALKANS AND TRANSCRIPTION OF BOSNAVÎ HASAN KĀİMÎ EFENDİ'S "RİSÂLE-İ TASAVVUF"

The Balkan Peninsula, which is located at the junction of important roads with its geographical and geopolitical location, has experienced numerous groups belonging to various religions since the first ages. One of them is Muslim Turks. XIV. century, the Ottomans came to the region as a result of the conquest of İslamic civilization continued to exist. An important part of the Turkish-Islamic civilization living in the Balkans is related to sufi life. The mystical movements that played a role in the transformation of the Balkans' old face into a new voice were generally made through tariqats and sects. The activities of sheikhs and dervishes based on deep human love, high tolerance and unrequited service in sufi understanding played an important role in Turkification and Islamization of Balkans. In this study, it is tried to put forward the importance of sufism in Turkification and Islamization of the Balkans in general, and in particular, Bosnavî Kāimî Hasan Efendi's life and translated text translation of the leaflets between 53b-63a of Risâle-i Tasavvuf, in which is the number of 0061/03 in Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library Manuscripts Collection, was translated. There has been no study on the sufism treatise of Kāimi until today and there is no publication on the transcription of the text.

Keywords: Mysticism, Turkicization, Islamization, Bosnavî Hasan Kāimî Efendi, Risâle-i Tasavvuf

ÖNSÖZ

Balkan coğrafyası tarihsel süreçte muhtelif dinlerin, dillerin, ırkların merkezi olmuş bununla birlikte Avrupa kıtasında olmasından dolayı çeşitli şekillerde inceleme konusu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemlerde, Balkan topraklarına akın eden Horasan erenleri olarak adlandırılan şeyh ve dervişlerin faaliyetleri bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamış ve Osmanlı'nın bu bölgedeki hâkimiyetine zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın Rumeli'ye gerçekleştirdikleri fetihler neticesinde Türk-İslâm kültürünün temelini teşkil eden kalıcı izler meydana gelmiştir.

Türkler'in tarikatlar ve tekkeler aracılığıyla İslâmiyet'i yaymaları Balkanlar'daki muhtelif halkların kaynaşmasına sebep olmuştur. Bölgedeki dervişlerin sağladığı güven ortamı halkın Osmanlı idaresine bağlılığını sağlamıştır. Ancak sadece tasavvufî akımlar neticesinde halkın Türkleşmesi ve İslâmlaşması gerçekleşmemiş, Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu çeşitli siyasi politikaların da etkisi olmuştur. Tez çalışması esnasında birçok araştırmacının çalışmaları ve belgeler değerlendirilmiş, sonuç olarak bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının tarih boyunca nasıl bölge halkları üzerinde etki oluşturduğu en doğru şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türk-İslâm kültüründe tasavvuf ilminin kaynağını Kur'an ve Sünnet'e bağlılık oluşturur. İslâm kültür değerlerimizin temel öğretilerinden biri olan tasavvuf; bilgiyi ezbercilikten ziyade insanların ruhsal ve sosyal gelişim süreçlerine etki eden bir İslâm yaşam felsefesi olarak kabul edilmektedir. Balkanlar'daki İslâmiyet'in de önemli bir bölümünü tasavvufî hayat oluşturur. İslâm dünyasında var olan tarikatlar, Balkan topraklarında kurulan tekkeler ile irfan ocaklarını inşa etmişlerdir. Bölgedeki mutasavvıfların yetiştirdiği insanlar, yazdıkları eserler ve kurdukları dergâhlar ile günümüzde de tasavvuf usûl ve öğretisi devam etmektedir.

İslâm'da tasavvuf ilmini yaşayan ve bu ilmi Balkanlar'da neşv-ü nema eden şahsiyetlerden biri de Risâle-i Tasavvuf adlı eserin müellifi Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'dir. Balkan tarihinde tasavvufî ilmi çalışmalar açısından bilime önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle, böyle bir çalışmanın yararlı olabileceği kanaati uyanmıştır.

Bosnavî Kâimî Hasan Efendi XVII. yüzyılda Saraybosna ve Zvornik şehirlerinde yaşamış, o dönemde hem şair, hem mütefekkir ve aynı zamanda Halvetî-Kâdirî Bosna Sinanoğlu Tekkesi şeyhi olan önemli zâtlardan biridir. Kâimî'nin sadece Divân ve Vâridât adlı eserlerinin 100'den fazla nüshasının oluşu, ayrıca kendisinden sonraki yüzyıllarda Balkanlar'daki şair ve mutasavvıfların eserlerinde anılması; döneminde ve sonrasında önemli bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, giriş kısmıyla birlikte dört bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde, Balkanlar'ın Türkleşmesinde tarihsel bağlamda tasavvufun önemine değinilmiştir. İkinci bölümde, Balkanlar'ın İslamlaşmasına etki eden tasavvuf öğretisinin önemi araştırılmıştır. Üçüncü bölümde, Kâimî Hasan Efendi'nin hayatı ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise, Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu'ndaki 0061/03 demirbaş numaralı "Risâle-i Tasavvuf" adlı eserinin 53b-63a varakları arasındaki el yazma eseri, Osmanlı Türkçesinden Latin alfabesine çevrilerek transkripsiyonlu metin haline getirilmiş ve çalışmaya eklenmiştir.

Bu konunun ele alınmasını teşvik eden ve değerli fikirleriyle yol gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Kadir Arslanboğa'ya en içten şükranlarımı sunarım.

Saide YAPICI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR'IN TÜRKLEŞMESİNDE TASAVVUFUN ÖNEMİ

1.1. Osmanlı'dan Önce Balkanlar'da Türklük ve İslâmiyet	4
1.1.1. Bogomil Teorisi	8
1.1.2. Balkan Yarımadası'na Yayılan Sûfiler	12
1.2. Osmanlı Ve Balkanlar	16
1.3. Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti	20
1.4. Balkanlar'ın Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında Osmanlı'nın Uyguladığı Siyasi Politikalar	24
1.4.1. İskân ve İstimâlet Politikası	24
1.4.2. Devşirme Sistemi	31
1.4.2.1. Pençik Oğlanları ve Acemi Ocakları	31
1.4.2.2. Devşirme Usûlü ve Acemi Oğlanları	33

İKİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR'IN İSLÂMLAŞMASINDA TASAVVUFUN ÖNEMİ

2.1.	Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Tasavvuf ve Gazâ Ruhu	40
2.1.1.	Tasavvufun Menşei	40
2.1.2.	Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Anadolu'da Tasavvuf ve Gazâ Ruhunun Rolü ve Önemi	41
2.1.3.	Balkanlar'da Tasavvufun Yayılışı ve Gazâ Ruhu	48
2.2.	Balkanlar'daki Tarikatlar ve Tekkeler	54
2.2.1.	Mevlevîyye Tarikatı	58
2.2.2.	Bektâşîyye Tarikatı	60
2.2.3.	Hâlvetîyye Tarikatı	65
2.2.4.	Kâdirîyye Tarikatı	69
2.2.5.	Nakşibendîyye Tarikatı	71
2.2.6.	Melâmiyye Tarikatı	72
2.2.7.	Rifâiyye Tarikatı	75
2.2.8.	Sa'adiyye Tarikatı	75
2.3.	Balkanlar'da Türk Edebiyatı'na Genel Bir Bakış	77
2.3.1.	Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı	79
2.3.2.	Alhamiyado Edebiyatı	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNAVÎ KÂİMÎ HASAN EFENDİ'NİN HAYATI

3.1.	Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin Hayatı	84
------	---	----

3.1.1. Doğumu ve Dervişâne Yaşamı	84
3.1.2. Mahlası	87
3.1.3. Postnişini Olduğu Tekkeler	88
3.1.3.1. Saraybosna Şeyh Hasan Kâimî Tekkesi	88
3.1.3.2. Saraybosna Hacı Sinân Tekkesi (Silahtar Paşa Tekkesi).....	88
3.1.3.3. Zvornik Kâdirî Tekkesi	91
3.2. Kâimî Efendi'nin Edebi Kişiliği	91
3.3. Kâimî Efendi'nin Eserleri	93
3.4. Kâimî'nin Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasındaki Rolü	95
3.5. Zvornik (İzvornik) Şehri ve Kâimî'nin Türbesi	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOSNAVÎ KÂİMÎ HASAN EFENDİ'NİN “RİSÂLE-İ TASAVVUF” ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU (53b-63a)

4.1. Tasavvuf Risâlesi	99
4.2. Hasan Kâimî Efendi'nin Tasavvuf Risâlesinin Transkripsiyonu	99
4.3. Eserin Değerlendirmesi	114
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	121
EKLER	135
EK 1. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 53B	135
EK 2. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 54A	136
EK 3. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 54B	137
EK 4. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 55A	138

EK 5. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 55B	139
EK 6. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 56A	140
EK 7. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 56B	141
EK 8. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 57A	142
EK 9. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 57B	143
EK 10. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 58A	144
EK 11. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 58B	145
EK 12. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 59A	146
EK 13. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 59B	147
EK 14. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 60A	148
EK 15. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 60B	149
EK 16. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 61A	150
EK 17. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 61B	151
EK 18. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 62A	152
EK 19. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 62B	153
EK 20. İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI, NR. 0061/03, VR. 63A	154
EK 21. BOSNAVÎ HASAN KÂİMÎ EFENDİ'NİN TÜRBEŚİ	155
ÖZGEÇMİŞ	156

KISALTMALAR

- a.g.b.** : Adı Geçen Bildiri
a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
a.g.t. : Adı Geçen Tez
a.s. : Aleyhis selam
bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
D. : Dergi(si)
Ed. : Editör
GAMER : Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Dergisi
H. : Hicri
Haz. : Hazırlayan
Hız. : Hazreti
HBVAD : Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi
İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İHH : İnsani Yardım Vakfı
M. : Miladi
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
nr. : Numara
Nşr. : Neşreden
OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi

- p.** : Sayfa
pp. : Sayfa Aralığı
r.a. : Radiyallahu Anh
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
ss. : Sayfa Aralığı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
vd. : Ve Diğerleri
Vol. : Volume
Vr. : Varak

GİRİŞ

Tezin Konusu, Amacı, Önemi, Problemi ve Yöntemi

A. Konu

Tarihsel bağlamda Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvufun öneminin araştırılması ve Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin "Risâle-i Tasavvuf" adlı eserinin günümüz Türkçesine kazandırılmasıdır.

B. Amaç

Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi Balkan Türklüğünü ve İslâmlaşmasını araştırmak, incelemek ve elde edilen neticeleri bilim dünyasına sunmaktır. Bu yüzden Balkan coğrafyasının İslâmlaşmasında büyük rolü olan tasavvufî akımların araştırılması, XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarındaki en tanınmış şahsiyetlerinden biri olan Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin hayatının ve eserlerinin incelenmesi ve müellifin kendisine ait olduğunu tespit ettiğimiz XVII. yüzyıla ait İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu'ndaki 0061/03 demirbaş numaralı "Risâle-i Tasavvuf" adlı eserinin 53b/63a varakları arasındaki rik'a harflerle oluşturulmuş el yazma eserinin transkripsiyonlu metin çevirisi amaçlanmıştır.

C. Önemi

Osmanlıların Balkan topraklarını fethetmesiyle, Türk-İslâm tarihini, kültürünü, yaşayış biçimini alan Balkan milletlerinde önemli devlet erkânı ve ilim şahsiyetleri yetişmiştir. Bölge hem siyasi hem de dini yönden yeni bir yapılanmaya girmiştir.

Balkanlar'da İslâmiyet'in ilk tohumlarının tarikatlar tarafından atılması, tasavvuf anlayışındaki derin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmet kanalıyla sağlanmıştır. Bu nedenle, siyasi ve ideolojik depremler yaşayan halkın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında sufiler etkin rol oynamışlardır. Sufiler, hangi dinin mensubu olursa olsun halka karışıp kaynaşarak halk kitlelerini yönlendirmede önemli ölçüde başarılı olmuşlardır. Sufilerin boş arazilerde kurdukları tekke ve zaviyelerin etrafında zamanla oluşan köyler; buraları birer din, kültür ve sanat merkezlerihâline getirmiştir. Faaliyetlerine bakıldığında bu şeyh ve dervişlerin sadece derviş kimliği taşıyan din adamları değil, aynı zamanda toprağı işleyen, köy kuran, sanat ve ilimle uğraşan kişiler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kāimî'nin hayatı ve eserleri değerlendirildiğinde günümüz insanların tasavvuf hayatını tanımalarında oldukça önemlidir. Bununla birlikte tespitimize göre bu çalışmalarda değinilmeyen ve şimdiye kadar akademik anlamda bir çalışma yapılmayan, Bosna'da Osmanlı'dan günümüze faaliyet gösteren Hacı Sinan Tekkesi'nin ilk postnişini Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin tasavvuf risâlesi bulunmaktadır.

XVII. yüzyılda Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin hem Türk-İslâm tasavvuf kültürüne, hem de Türk edebiyatına önemli katkıları olmuştur. Kāimî'nin "Risâle-i Tasavvuf" adlı eseri İslâm tasavvuf usûl ve öğretisini konu edinen oldukça eski bir kaynak niteliğinde olup Osmanlı Türkçesinden günümüz Latin Türkçesine kazandırılması faydalı olacaktır düşüncesiyle hazırlanmıştır. Ayrıca Kāimî'nin inanç esasları üzerine yazdığı bu eser, bilimsel bir araştırmaya kaynaklık edebilir.

D. Problem

Sufilerin tarih içerisinde anlaşılamadıkları veya yanlış anlaşıldıkları dönemler olmuştur. Bu dönemlerde sufilerin savunma yöntemlerinden birisinin itikatlarını ortaya koyan eserler telif etmek olduğu görülmektedir.

Osmanlı'nın XVII. yüzyılında sufiler, "ehl-i bid'at olmak" veya "ehl-i sünnet dışında yer almak" gibi ithamlara maruz kalınca kendilerini savunmak amacıyla risâleler yazmışlardır. Bu risâlelerden, Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin Risâle-i Tasavvuf adlı eseri sufi algısını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Kāimî'nin eseri özgün bir telif olup ehl-i sünnet üzere orijinal bir özellik arz eder. Sufilerin, Osmanlı başta olmak üzere Balkanlar'daki tasavvuf metinlerine dair yaptıkları incelemeler konusu ve bunların mahiyetinin henüz detaylarına inilmemiş bir konu oluşu dikkat çekmekte ve günümüz Türkçesi ile araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle, Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin 'Risale-i Tasavvuf' adlı eserindeki Osmanlıca metinlerin günümüz Türkçesine çevrilmesi Balkan araştırmalarında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

E.Yöntem

İslâm'da tasavvufun en önemli kaynakları mutasavvıfların kendilerine ait olan ve kendilerince saklanan orijinal el yazmalarıdır.

Günümüzde Balkanlar'da tasavvuf tarihine ilişkin yapılan akademik çalışmalar bize yeni bazı bilgiler sunmaktadır. Fakat yapılan çalışmalar çoğunlukla etnik ve sosyolojik araştırmalar olup, Alevîlik ve Bektaşîlik gibi heterodoks Türk-İslâm hareketleri konu

edinilmiştir. Biz ise Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvufun önemini, tarihini, etki alanlarını ulaşabildiğimiz kaynaklardan inceleyerek bilimsel bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca tezimize özelde konu edindiğimiz Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin eserleri üzerine yapılan akademik çalışmaları araştırdığımızda Jasna Šamić'in Kâimî'nin hayatı ve şiirleri üzerine Fransızca doktora tezi, Lejla Šlijivić'in "Kâimî Hasan Efendi'nin Vâridâtı İnceleme-Metin" konulu yüksek lisans tezi, Mehmet Uğur Aydın'ın "Kâimî Divanı" yüksek lisans tez çalışmalarının hazırlandığını tespit ettik. Daha önce yapılan çalışmalarda, Kâimî'nin hayatı, ilmi ve manzum eserleri konu edinilmiştir. Bu çalışmada ise; Balkanlar'ın Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında tasavvufun önemi tarihsel bağlamda incelenerek, Kâimî'nin bu tasavvufî akımda rolü araştırılmış ve tasavvuf felsefesinin ana kaynağını teşkil eden Osmanlıca 'Risâle-i Tasavvuf' adlı el yazma eserinin transkripsiyonlu metin çevirisi yapılmıştır. Değerlendirmede ise, eserin içeriği ele alındı. Kâimî'nin bu eserin transkripsiyonlu metin çevirisinde Osmanlıca kavramların günümüz Türkçesine aktarımında Mehmet Kanar'ın Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü, Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Lugat'ı ve Şemsettin Sami'nin Kamûs-i Türkî isimli Osmanlıca-Türkçe sözlüğü kullanılmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR'IN TÜRKLEŞMESİNDE TASAVVUFUN ÖNEMİ

1.1. Osmanlı'dan Önce Balkanlar'da Türklük ve İslâmiyet

Balkan Yarımadası adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye ayıran dağ silsilesinden alır. Kuzey sınırı Tuna ve Drava nehirleri olarak kabul edilirse 1.000.000 km² kadar bir yüzölçümünü kaplar ve içerisinde Bosna-Hersek, Sırbistan, Makedonya, Kosova, Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan, Türkiye (Trakya) ve Yunanistan ülkeleri yer almaktadır.¹ Bu yarımada kuzeyde Panonya Düzlüğü üzerinden Orta Avrupa, batıda Adriyatik Denizi, Dinara ve Alp Dağları, doğuda Karpat Dağları ve Karadeniz, güneyde ise Akdeniz, Marmara, Ege ve İyon denizleriyle çevrilidir. Geçmişte Anadolu ile birleşik olan yarımada Bosfor ve Çanakkale vadilerinin deniz suyuyla dolmasından sonra Anadolu'dan ayrılmıştır.

Balkanlar'ın tarih boyunca uygarlıklara veya hüküm süren imparatorluklara göre adı değişikliklere uğramıştır. Hellen kültürünün tesirinde olan araştırmacılar Balkan coğrafyasına Hellen, Grek veya Rum; Bizans tarihçileri ve Bizans medeniyetini araştıran bilim insanları Bizans, Roma tarihi ve Roma; İllir (İlir) tarihini inceleyenler İllir (İlir) Yarımadası, bazı bilim insanları ise Makedonya'nın ve Güney Balkanlar'ın en zirve dağı olan Şardağı'nın adına göre Şar Yarımadası dediler. Balkanlar'ın doğusunda yer alan sıra dağların ismi Haimos'tu. XIX. asrın ilk yarısında bazı Avrupa araştırmacıları Haimos'un Balkan Dağları olduğuna ikna oldular ve 1808 senesinde bu görüş birliğiyle Alman coğrafyacı A. Zeune bu yarımadaya Balkan yarımadası ismini verdi. O tarihten bugüne kadar ismi geçen Güneydoğu Avrupa Bölgesi en çok Balkan Yarımadası olarak ifade edildi.² Balkan kelimesi "sarp ve ormanlık sıradağ" manasına gelir. Bulgaristan'ı doğu ve batı doğrultusunda ortadan ayıran dağlar Balkanlar ismiyle anılır. Balkan dağları Koca Balkanlar, Küçük Balkanlar ve Batı Balkanlar olarak kendi içinde sınıflandırılır ve bu

¹ Kemal Karpat, "Balkanlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 25.

² Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, Logos-A Yayınları, Cilt: 2, Üsküp 2010, ss. 21-22.

dağlara verilen isimlerden dolayı yarımadağa “Balkan” adı verilmiştir.³ Bu bölgenin son yüzyıllardaki sorunlu mazisi ve bölünmüşlüğü ise bu kelimededen “Balkanize olmak” deyiminin doğmasına neden olmuştur. Bu tanımlamadan hareketle bölge için “medeniyetler arası köprü” , “dört yol” , “milletler salatası” isimlendirmeleri de verilmiştir. Avrupa’da ise çatışmalı geçmişinden dolayı “barut fiçisi” , “savaş meydanı” , “potansiyel çatışma alanı” olarak nitelendirilmiştir.⁴

Balkanlar’da İslâmiyet’in çok uzun bir tarihi vardır. Bu tarih VII. asrın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlıların Balkan coğrafyasına fetihler gerçekleştirmesinden birkaç yüzyıl evvel bu yarımadağa gelen Proto Bulgar, Hazar, Oğuz, Peçenek ve Kuman Türkleri, Volga ve diğer Müslüman Türkler, Araplar ve Kafkaslar’dan gelenler Müslümanlığı kabul etmişlerdir. İslâm dininden, başta Rusya, Ukrayna, Kırım, Moldova, Romanya, Dobruca, Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Hırvatistan, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Sırem, Banat, Bačka, Maçva ve diğer bölgeler dâhil olmak üzere bütün Avrupa ve Balkan Yarımadası’nda yaşayan kavimlerin bilhassa Slavların, Osmanlıların bölgeye gelmesinden çok önce haberdar olduklarını, bazılarının ise İslâm dinine geçtiklerini göstermektedir.⁵

V. yüzyılda Balkan Yarımadası’na ilk yerleşen İlirler ve Slavların İslâmiyet ile ilk temasları henüz Hristiyanlık dini ile tanışmadıkları çoktanrı inanışları döneminde olmuştur. Bu tez doğru ise İslâmiyet Balkan milletlerinin arasında Hristiyanlık dininden önce yayılmıştır.⁶ Aynı zamanda İslâmiyet’in Balkanlar’da Hristiyanlık dininden çok önce kabul edildiği Arap ve Avrupa seyyahlarından, Proto Bulgar ve diğer Türk boylarından ve Bizans kaynaklarından da bilinmektedir.⁷

Hint-Avrupa halkından olan Slavlar, VI. ve VII. asırlarda Tuna sınırından geçerek Balkan topraklarının önemli bir kesimini istila ettiler. İstila edilen bu topraklarda yerleşik hayata geçerek köylerini kurdular. Bulgar, Hırvat, Sırp ve Sloven Ortaçağ⁸ devletlerinin de temeli bu şekilde atılmış oldu. “Balkan Slavları” veya “Güney Slavları” olarak adlandırılan kavimler şunlardır: Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar. Slav tarihçileri Bulgarları da bu kavimlerin içine dâhil etmektedir. Fakat Bulgarlar aslı itibariyle Türk kavimlerinden

³ Ali Yiğit, “Balkan Yarımadası’nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı”, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Sayı: 66, 2015, s. 943.

⁴ Metin İzeti, *Balkanlar’da Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

⁵ Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, Logos-A Yayınları, Cilt: 1, Üsküp 2010, s. 374.

⁶ Metin İzeti, a.g.e., s. 20.

⁷ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., s. 374.

⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 14.

olup sonraki dönemlerde Slavlaşmış ve Ortodoks dininin mensubu olmuşlardır. Sırp lar da Bulgarlar gibi Ortodoks'tur. Karadağlılar da Sırp ve aynı kilisedendir. Hırvatlar ve Slovenler ise Katolik kilisesine mensupturlar. Romenler ve Yunanlılar Ortodoks'tur. Boşnaklar arasında ise Katolikler, Ortodokslar, tek tanrıya inananlar ve Bogomil mezhebine mensup olanlar vardı.⁹

İlk Türk-İslâm Devleti olan Karahanlılar'ın hükmettiği VIII.-XIII. asırlar¹⁰ arasındaki zaman diliminde İslâmiyet'i Balkan topraklarına kuzeyden gelen Proto Bulgar, Peçenek, Oğuz ve Kuman, 1292'den itibaren Anadolu üzerinden giren Selçuklu, 1336-1352 tarihlerinde yine Anadolu'dan giren Osmanlı Türkleri, Sicilya ve Güney İtalya'nın diğer kesimlerinden Dalmaçya, Selânik ve başka alanlara akınlar gerçekleştiren Müslüman Araplar¹¹ getirmişlerdir. Ayrıca Balkan coğrafyasına yerleşen ilk Müslümanlar Araplar değil Türklerdir.

Balkan Yarımadası'nda yerleşik hayata geçen ilk Müslüman topluluğu¹² Selanik'in Vardar ovasına gelen Türk boylarıdır. Bazı tarihçiler Balkanlar'a ilk Müslüman akınlarının IX. asrın ilk döneminde Vardar Türkleri'nin veya Vardariotlar'ın gerçekleştirdiğini öne sürmektedir. Fakat bu coğrafyaya İslâmiyet'i Avar ve Proto Bulgar Türkleri, Vardar Türkleri'nden en az 200 sene evvel taşımışlar ve yaygınlık kazanması için büyük gayretler göstermişlerdir. Bulgaristan, Makedonya, Trakya, Dobruca, Sırbistan, Macaristan, Hırvatistan ve diğer bölgelerde yaşayan Proto Bulgar Türkleri tarih süresince Bizans ve Papalık zulmüne maruz kalmalarına rağmen dinlerinden vazgeçmemişler aksine İslâmiyet'i bölgelerin en uç yerlerine kadar yaymayı başarmışlardır.¹³

Rumeli'de İslâmiyet'in ilk kabul edildiği yer Bulgaristan ve ülke civarındaki bölgelerdir. Buralarda Müslümanlığın yaygınlık kazanmasının nedenleri;¹⁴ misyonerlik çalışmalarını yürüten devrin Türkmen tüccarları, din adamları ve dervişleridir. Bu şahsiyetler Bulgaristan ve Balkan Yarımadası'ndaki diğer bölgelerde Osmanlı Türkleri'nin Balkanlar'ı fethetmesine kadar olan süreçte İslâm propogandası yapmışlardır.

⁹ Metin İzeti, a.g.e., s. 18-19.

¹⁰ H. Mirgöl Eren Griffè, *Osmanlı'nın Hizmetkârı Galip Ali Paşa Rızvanbegoviç-Stocevic*, Babil Yayınları, Ankara 2005, s. 23.

¹¹ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., s. 376.

¹² Metin İzeti, a.g.e., s. 22.

¹³ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., ss. 375-388.

¹⁴ H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., s. 23

Volga Bulgar Türk Devleti, Doğu Avrupa'daki ilk Türk-İslâm devletidir. Bu devletin topraklarından geçen Avar, Proto Bulgar, Peçenek, Oğuz, Hazar ve Kuman Türkleri Orta ve Batı Avrupa'ya ve Balkanlar'a yerleşti. Bu kavimlerin bazıları da Müslümanlaşarak İslâmiyet'i yerleştikleri bölgelerin en uç noktalarına kadar yaymayı başardılar. Dil, edebiyat, tarih, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji ve diğer bilim alanları IX.-XIII. asırlar arasındaki zamanda Selanik, Atina, Dalmaçya, Makedonya, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Sirem, Banat, Maçka, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Güney Ukrayna, Moldova, Kırım ve diğer Balkan ve Avrupa merkezlerinde İslâm dininin varlığının olduğunu göstermektedir.

XI. asırda Peçenek ve Kuman Türk Federasyonu Balkanlar'daki mühim bir askeri, dini, siyasi iktidar yapılanması içerisindeydi. Bilhassa bu federasyonun bünyesinde çok sayıda Müslüman Türk'ün ve gayrimüslimlerin oluşu, Bizans'ın paniğe düşmesine neden oldu. Bizans, türlü hileler ile bu Türk Federasyonu'nun gücünü kırmayı 1091 Lebunion Savaşı ile Kuman ve Peçenek Türkleri arasındaki birliği bozmayı başardı.¹⁵ Bu savaşta Bizans ve İslâm dinine mensup olmayan Kuman Türkleri, 10 binden fazla Müslüman Peçenek Türkünü katletti. Balkan Yarımadası'nda Lebunion savaşı ile İslâmlaşma hareketleri inkıtaya uğramış, yaklaşık 300 yıl sonra 1371 yılında Meriç'in alınmasıyla tekrar bu faaliyet başlamıştır.

Osmanlı öncesi Balkanlar'daki İslâmlaşmanın en tanınmış lideri olan Sarı Saltuk dikkati çekmektedir.¹⁶ Sarı Saltuk 1261 tarihinde Anadolu'dan 10 bin aileyi kapsayan 40 Türkmen kabilesiyle birlikte Dobruca'ya yerleşti. Dobruca tam manasıyla bir İslâm eyaleti oldu.¹⁷ Ayrıca yazılı kaynaklarda Bizanslıların Balkanlar'ın İslâmlaşmasında, istemeden ihtida hareketine katkı sağladığı görülüyor. Bizanslılar, Balkan coğrafyasındaki hâkimiyetini Anadolu'dan yerleştirdiği Yörük ve Türkmen aileler ile garanti altına almak istemiştir.¹⁸

Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinden önceki dönemde Türk-İslâm tasavvuf kültürünün Balkan milletleri tarafından kabul edilmesini araştırmacılar iki etkene

¹⁵ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., ss. 388-389.

¹⁶ H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., s. 23.

¹⁷ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., s. 300.

¹⁸ H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., ss. 23-24.

bağlamışlardır; birincisi Bogomil teorisi ve bu inancın temelindeki mistik anlayış, ikincisi ise Balkan Yarımadası'na yayılan sufilerdir.¹⁹

1.1.1. Bogomil Teorisi

VII. asırda Kafkaslar'da ve Anadolu'da Pavlikan olarak ortaya çıkan dualist hareket,²⁰ XI. asırda Balkanlar'da Bogomilcilik isimli bir zümrenin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bogomil harekâtının kurucusu Bulgar ve Ortodoks orijinli, Makedonya'nın Bogomil köyünden olan papaz Bogomil'dir.²¹ Bogomil ismi de zümrenin kurucu papazı Bogomil adından gelmiştir.²²

Balkan topraklarında ilk yaygın Bogomil harekâtı Bulgaristan'da 970 senelerinde başlamıştır. Bogomil harekâtının faaliyet alanları Babuna Dağı etekleri olduğundan buradaki yerli halk "Babunalılar" olarak bilinmektedir. Bogomil mensubu olanlara Balkanlar'da Babun, Pateran, Katar, Albigens isimlendirmeleri kullanılmıştır. Yunan kaynaklarında "Torbeşler" olarak geçmektedir. Anadolu'da ise bilhassa Kapadokya bölgesinde bu inancı benimseyenlere "Fundaitler" veya "Fundagaitler" denilmiştir.²³

Sırbistan'dan İstanbul'a kadar uzanan Ortodoks coğrafyası içinde gelişen bu mezhep, yaygın Hristiyan öğretisiyle arasındaki çok büyük farklar sebebiyle, "sapkın" (heretik) bir akım olarak nitelendiriliyordu.²⁴ Bogomilciler'in de Pavlikanlar gibi ahlak eğitimleri dualistti. Ortodoks Kilisesi'nin teşkilatlanmış sistemini kabul etmiyorlardı. Nüfuzlu Ortodoks ruhban takımının hiyerarşisine karşıydılar. Dünyevi bağ oluşturacak insan davranışlarını, evliliği, aşırı lüks yaşamı, et yemeyi, hayvansal yiyecekleri, şarap içmeyi ve özel mülkiyeti kabul etmiyorlardı. Dünya âleminde kötülük yani şeytan hâkimdi. Şeytan, Tanrı'nın gözünden çıkmış bir oğluydu.²⁵ Dünyayı İyi (Tanrı) ve Kötü (Şeytan) olarak iki eksende ifade etmişlerdir.²⁶

Bogomillik, evrenin "ışık ilkesi" ile "karanlık" üzerinde olduğunu belirten diğer bir felsefe üzerine kuruluydu. Teslis (Baba-Oğul-Kutsal Ruh Bütünlüğü) ve İsa'nın (as) ölümünden sonra dirildiği inancını benimsemiyordu. Ruhban sınıfı mevcut değildi ve dini

¹⁹ Metin İzeti, a.g.e., s. 41.

²⁰ Ahmet Küçükalka, *Şahlar-Sufiler Türkmenler (1036-1925)*, Esas yayınları, İstanbul 2011, s. 101.

²¹ H. Mirgöl Eren Griffé, a.g.e., s. 40.

²² Ahmet Küçükalka, a.g.e., s. 101.

²³ H. Mirgöl Eren Griffé, a.g.e., s. 40.

²⁴ Murat Yılmaz, *Sancağ Drina'nın Öbür Yakası*, İ.H.H Yayınları, İstanbul 2004, s. 43.

²⁵ Ahmet Küçükalka, a.g.e., s. 101.

²⁶ H. Mirgöl Eren Griffé, a.g.e., s. 40.

liderlik mevkiine saygınlıkları, ilimleri olan kişiler geliyordu. Bogomiller, Katolik Kilisesi'nin put olduğunu ve kabul ettikleri dinin temelindeki havarilerin gerçek mirasçılarının kendilerinin olduklarını savunuyorlardı.²⁷ Çarmıhı hiç sevmiyorlardı. Çünkü İsa (as) bir çarmıhta katledilmişti.²⁸ Bogomil Bulgar rahibi tarihi doğu mitolojisinden esinlenerek Balkan Hristiyanlık dinine eski Ariyusçu kültürüyle ilişkili yeni bir anlayış ortaya çıkarmıştı. Bu dinin temelindeki anlayışta; insanın kiliseye ihtiyacı olmadığı gibi kilise yapılan ibadetler de kabul edilmemiştir.²⁹ Bogomiller'in kilisede gerçekleştirilen âyinlere katılmamaları; Hristiyanlıkta teşkil eden Âdem ile Havvâ'nın günahının nesilden nesile aktarıldığı inanç sistemini reddetmelerinden kaynaklanıyordu. Bogomil din ritüeline göre, kişinin yalnız başına Tanrı'ya dua etmesi ibadetin aslı ve en yüksek makamıdır. Kilise yapılarını şeytanın haneleri ve kiliselerde bir araya gelenleri de putperest olarak değerlendiren Bogomiller, kiliseleri reddedip her yerde ibadetin gerçekleşebileceğini savunmuşlar, genellikle evlerine kapanarak gizlilikle ibadetlerini yapmışlardır.³⁰ Bogomil inanç sistemi, kısa sürede Balkan topraklarında etki alanını genişleterek yayılmıştır.³¹ Bogomiller, inanç serüvenlerini Bulgaristan, Bizans, Sırbistan'ın bazı bölgeleri ile Makedonya'da ilerletmelerine rağmen Bosna etrafında tesirli olamamışlardır.³²

1050-1100 yılları arasındaki Sırp-Bulgar kroniklerinde Türk kavimlerine karşı şiddetli kin ve nefret ifadeleri yer almaktadır.³³ Tarihi bir gerçektir ki Bulgar Bogomilleri Bizans'a karşı Peçenekler ile birlikte hareket etmişlerdir.³⁴ Bu dönemde, Müslüman Türk ve Araplar ile irtibata geçen Slavlar ve diğer Balkan Hristiyanları İslâm dinine yakınlık gösterdiler. Müslümanların, hakları gasp edilen Hristiyanlara karşı gösterdikleri alaka ve hoşgörü onların sempatisini kazanmasına neden oldu. Müslümanların bu hoşgörülü tavırları bilhassa Katolik ve Ortodoks mezheplerinin çatışmasının en fazla görüldüğü Bosna'da etkili oldu. Bu iki Hristiyan zümrenin baskılarına dayanamayan halk X. asırda ortaya çıkan Bogomil hareketine katıldı.³⁵

²⁷ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1999, s. 19.

²⁸ Ahmet Küçükalfa, a.g.e., s. 101.

²⁹ Metin İzeti, a.g.e., s. 26.

³⁰ Murat Yılmaz, a.g.e., s. 55.

³¹ Metin İzeti, a.g.e., s. 27.

³² H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., s. 40.

³³ Metin İzeti, a.g.e., s. 22.

³⁴ H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., s. 40.

³⁵ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., s. 376.

Ortaçağda Bosna yöneticisi olarak 1180'den 1204 tarihine kadar iktidarda kalmış olan Ban Kulin döneminde,³⁶ Bosnalılar kendi inançlarını ortaya koyan ve halkın resmi dini olan Bosna Bogomil Kilisesi'ni açmışlardır.³⁷ Bosna'da rahat bir yayılma alanı sağlayan Bogomillik, bir müddet sonra krallığı da etkiledi. 1199 yılında Bosna hükümdarı Ban Kulin, eşi, kız kardeşleri ve pek çok akrabası Bogomillğe mensup oldu. Bu şekilde, her alanda baskı ve zulme maruz kalan Bogomiller, Bosna'da rahat bir yaşama kavuştular. Bu güçle Bosna, Bogomillğin sarsılmaz merkezi haline geldi.³⁸ Ortaçağ Bosna'sının özgünlüğü ne Katolik, ne de Ortodoks'tu. Ancak Bogomilcilikten Katharcılığa kadar Ortaçağ Hristiyanlığını baştan sona dolaşan heteredoks akımların simgesini taşıyan "Boşnak" Kilisesi'ne dayanıyordu. Yalnızca günümüzde uzakta sayılan bu nokta dahi, Bosna'nın doğu ile batı arasındaki kavşak rolünü idrak etmeyi sağlayabilir.³⁹ Balkan hudutlarını aşan seviyede etki sahibi olan Bosna-Hersek Bogomilleri bu akımın anayurdu halini almıştı ve bu niteliğinden ötürü tarih sahnesinde sürekli özel bir yere sahip olmuştur.⁴⁰

XII. yüzyılda Bosna-Hersek'te Bogomil mezhebi gelişmiş ve Papalık buna karşı şiddetli önlemler almıştır.⁴¹ Papa II. Plus, Bosna Kilisesi'ni Bosna'daki veba olarak ifade etmekteydi ve bu örgütlenmeye karşı Haçlı Seferi yapılması çağrısında bulundu. Çünkü Bosna'da kök salan bu din, İtalya dolaylarından Güney Fransa'ya kadar uzanarak geniş bir bölgede taraftarlar edinmişti. Roma Kilisesi bu durum üzerine Albiyen, Katar ve Walden yörelerindeki Bogomilleri katlederek ortaya koydu. Bilhassa Dominiken Tarikatı mensubu olanlar, Bogomillere karşı en kanlı katliamları gerçekleştirdiler.⁴²

Bogomilizm inanç oluşumunda Hristiyanlık teorisinin kutsallarının kabul edilmemesi Katolik ve Ortodoks tebaanın şiddet dolu davranışlarını beraberinde getirmişti. Müslümanların İslâm dinine mensubiyetlerinden dolayı Türklerinde şiddete maruz kalmaları Bogomil anlayışının İslâm tasavvuf kültürü ile mistik yönden benzerlik gösterdiğini savunan araştırmacılar, Bogomil hareketine mensup halkın Balkanlar'daki

³⁶ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 2.

³⁷ H. Mirgöl Eren Griffe, a.g.e., s. 41.

³⁸ Murat Yılmaz, a.g.e., s. 56.

³⁹ Catherine Samary, *Parçalanın Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş*, Yazın Yayınları, İstanbul 1995, s.175.

⁴⁰ H. Murat Taşar vd., *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 197.

⁴¹ R. İhsan Eliaçık, *Aliya İzzetbegoviç*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 19.

⁴² H. Murat Taşar vd., a.g.e., s. 198.

yaşayan tarikat ve sufi yaşantısına ilgi gösterip İslâm dinine geçtiklerini⁴³ ve Bosnalıların bir anda kitleler halinde Müslümanlaştığını iddia etmişlerdir. Bu iddia, Fatih Sultan Mehmed'in Bosnalı Müslümanlara sunduğu kanun ile özel bir ayrıcalık miti yaratmış olması ve Bogomil teorisi ile birleştirilmesidir.⁴⁴ Bundan sonra Bogomilizm ve kitleler halinde İslâm dinine geçiş teorisi, bazı makul yaklaşımlar hariç, Türk tarihçileri ve araştırmacıları tarafından da ondan ona aktarılarak yaygın bir şekilde kabul edilmiştir.⁴⁵ İlk başta Metin İzeti, 2014 tarihinde basılan *Balkanlar'da Tasavvuf* isimli meşhur kitabında ve tezinde bu meseleleri tenkit etmeden onaylamış ve aktarmıştır.⁴⁶ İlk olarak bu tez mantıklı gibi görünse de bu iddia doğru değildir. Özellikle; Bosna Kilisesi mensupları için savunulan bu kuram da ancak dolaylı bir irtibat kurulabilir. Bahsettiğimiz gibi, İslâmlaşma süreci kuşaklar boyu devam etmiştir. Eğer İslâm dinine geçen kişilerin temel kaynağını Bosna Kilisesi mensupları oluşturmuşsa, ilk zamanlarda çok fazla sayıda ve zamanla giderek bu sayının düşmesiyle Kilise mensupluğunun delillerinin defterlerde bulunması talep edilebilir; fakat defterlerdeki kayıtlar yaklaşık 150 senelik bir zaman zarfında Bosna'da 700'den daha az kişinin Kilise mensubu olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁴⁷ Üstelik Nedim Filipović'ten başlayarak birçok tarihçinin ortaya koyduğu üzere tahrir defterlerinde, Bogomil tarikat mensuplarının kitleler halinde ihtida ettikleri tezini yalanlamakta ve Bosna'da ihtida hareketinin bir anda değil zamanla oluştuğunu ispatlamaktadır. Zira 1469 tarihli Bosna Sancağı tahrir defterine göre Bosna Hersek'te 264'ü köylerde, 68'i şehirlerde olmak kaydıyla sadece 332 ailenin nüfusu İslâm dini olarak kayıt altına alınmıştır. Buna karşı 37.125 Hristiyan aile, 8.770 bekâr ve 147 dul kadın yazılmıştır. Bu kayıtlar fetihten altı sene sonra Bosna Sancağı'nda İslâm dinine mensup nüfusun % 1'den dahi az olduğunu ve toplu ihtida kuramının bir efsane olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Ayrıca bu kişilerin büyük kısmının Müslümanlığı seçmesinin sebebi Bosna Kilisesi'nin, Papalık tarafından olduğunun aksine sapkın bir yapılanma olarak görülmesi ve Macar Krallığı'nın aralıksız devam eden zulüm ve seferleriydi. Çaresiz kalan halk kutsal ve ahlaki inanç arayışından ziyade hayatlarını teminat altına almak istiyorlardı.⁴⁹

⁴³ Metin İzeti, a.g.e., s. 28.

⁴⁴ Aşkın Koyuncu, "Kavân-i Yeniçeriyân Ve Bosnalı Müslüman Çocuklarının Devşirilmesi Meselesinin Tenkidi", *Uluslararası Balkan Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, Cilt: 1, Çanakkale-Türkiye, (6-8 Ekim 2016), 2017, s. 204.

⁴⁵ Noel Malcolm, *Bosna*, (Çev. Aşkın Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 113.

⁴⁶ Metin İzeti, a.g.e., ss. 41-44.

⁴⁷ Noel Malcolm, a.g.e., s.108.

⁴⁸ Aşkın Koyuncu, a.g.b., s. 206.

⁴⁹ H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., s. 27.

Bosna Kilisesi, Türklerin bölgeyi ele geçirmesinden çok daha önce geçerliliğini büyük oranda yitirmiştir. Bu kişilerin, bugün oluşturulan raporların öne sunduğu üzere Katoliklerden zulmeden kişilere nispet olarak Türkleri kucaklamış olması gayet geçerli bir sebeptir. Fakat Türkleri benimsemek İslâmiyet'in içinde yer almaktan farklı bir meseledir. Takip ettikleri yolda, Bosna Kilisesi'ne duydukları güçlü sadakate göre bu şekilde yol almış olan kişiler, tabi ki de Bogomil inancından vazgeçme ihtimali en düşük bireylerdi. Birçok yazar, İslâmiyet'in tasavvuf kültürünü, bilhassa sufi zümreler ile Bogomil inanç sistemi arasında derin benzerlikler sunmaktadır. Eğer Bosna Kilisesi'nin İslâmlaştırma kuramına dair "Bogomilci" teorisini kabul etmiyorsak – ki kabul etmemeliyiz-, Türk-İslâm tasavvuf kültürü ile Bogomilizm arasında kurulan bu derin benzerlikler de geçerliliğini kaybetmelidir.⁵⁰

1.1.2. Balkan Yarımadası'na Yayılan Sûfiler

Tasavvuf, İslâm dünyasının tarih açısından ortaya çıkan ilk düşünce hareketi olarak bilinir ve kabul edilir. Tasavvuf, "sûfi" ismiyle anılan ahlakçı ve İslâmi düşünürlerin sistemine denir.⁵¹ Sûfi kelimesinden önce âbid, zâhid, nâsik ve bekkâ gibi çeşitli adlarla zikredilen tasavvuf erbâbı; bu adın yaygınlaşmasından sonra muhtelif yurtlarda farklı adlar ile anılmışlardır. Memleketlerinden ayrıldıkları için "gurebâ", diyar diyar gezdikleri için "seyyâhin" (gezginciler), çöllerde dolaşarak bazen mağaralarda yaşadıkları için Horasanlılarca "şikeftiyye", riyazete ehemmiyet göstererek cihanı önemsemedikleri için Şamlılarca "cûyiye" (açlar), dünya malının yaradana aitliği fikrinden hareketle Allah'tan gayrı hiç kimseye ihtiyacı olmadıklarından "fukara", kalplerini nurlandırma çabaları nedeniyle "nûriyye" gibi isimlerle anılmışlardır.⁵²

Sûfi kelimesi Allah'ın rızası için Kabe-i Şerif'in hizmetini gören toplumun ihtiyaçlarını karşılayan ve ibadetle vakitlerini geçiren Benû Sûfe Kabilesi'nin adından gelmektedir. Yunancada ise bu kelime; hikmet (felsefe) anlamını taşıyan "sofos-sophia" dan türemiştir. Ömer Ferid Kam (1861-1944) Vahdet-i Vücûd isimli kitabında, Şemseddin Sami de (1850-1905) Kâmus-i Türkî adlı eserinde bu düşünceyi savduklarını dile getirmişlerdir.⁵³

Osmanlılar Balkan Yarımadası'nı fethetmeden önce seyyah dervişler bu coğrafyaya gelerek İslâmiyet'i yaymış, zulme maruz kalan insanların destekçisi olup haklarını

⁵⁰ Noel Malcolm, a.g.e., s. 109.

⁵¹ İrfan Görkaş, "İslâm Felsefesi Açısından Horasan Erenleri", *HBVAD*, Cilt: XV, 2000, s. 195.

⁵² Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, ss. 11-12.

⁵³ Osman Türer, *Ana hatlarıyla-Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2011, s. 27.

savunmaya gayret göstermişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Rumeli diyarına gelmeden önce, sûfi zümreler Rumeli halklarının gönüllerinde yer edinmiş, bölgenin İslâmlaşmasına büyük katkı sağlamışlardır.⁵⁴ Bu topraklara yayılan gezginci sûfiler bir taraftan İslâm'ı tebliğ etmiş, diğer taraftan da zulüm altında yaşayan halka alışkın olmadıkları alternatif bir tolerans anlayışı sunmuşlardır. Tasavvuf anlayışının temelindeki derin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmet; Hristiyan Balkan devletlerinde yaşayan mezhep ve iktidar çatışmalarının neden olduğu siyasi ve ideolojik karmaşanın yaşandığı bu dönemlerde halkın ilgisini çekmiştir. Balkanlar'da çeşitli etnik kökenlerden oluşan farklı örf, âdet ve geleneklerin içerisinde yaşayan yerli halkın nüfusu Roma, Frank, Macar ve Sırp'ların zalim idareleri karşısında bu gezginci sûfilerin sundukları sistemi büyük oranda tercih etmişlerdir.

Balkan Yarımadası, Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilmeden önce gezginci dervişler tarafından bir anlamda istila edilmiştir. Diğer bir deyişle; Osmanlıların bölgeye gelişinden önce Balkan milletlerinde yaşayan sûfilerin öğretilerine gönül vermiş insanlar psikolojik olarak bu fethetmeye hazır duruma getirilmiştir.⁵⁵ Ancak Osmanlıların Balkan coğrafyasında kısa zamanda köklü bir şekilde teşekkülleşmesinde yalnızca şeyhlerin ve sûfilerin tasavvufi akınlarına bağlamak yanlıştır. Balkanlar'da Osmanlılarla beraber İslâmiyet'in yaygınlık kazanmasında tarikatların büyük rolü olduğu kadar bu coğrafyaya IX. ve X. yüzyıllarda Orta Asya'dan gelen Peçenek, Kıpçak, Kuman, Avar ve Vardariot gibi Türk boylarının günümüzde devam eden örf, âdet ve geleneklerinin de tesirlerinin olduğu kanaati yaygındır. Çünkü benzer milli değerleri taşıyan birbirinden bağımsız bölgelerde yaşayan toplumların, bir araya gelmesinde doğabilecek sorunların çözülmesi daha mümkündür.⁵⁶

Türk soyu Asya'nın eseri olduğu gibi ruhunun mimarları da Asyalıdır. Afrika'dakiler gibi Türk dünyasının uyanışında da sûfilerin rolü büyüktür. Muhtelif coğrafyalara yayılan Yesevi dervişleri, tekkelerde aldıkları Türk-İslâm tasavvuf eğitimlerinin yayılması için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Medrese kültürü bakımından da tanınan mutasavvıf Sûfyân-ı Sevri (ö. 161/778) şunları ifade etmektedir:⁵⁷ “Horasan'da ezan okumak, Mekke'de ibadete dalmaktan daha üstün ve faziletlidir.” Bu şekilde düşünen

⁵⁴ Kadir Özköse, “Balkanlar'da Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul, (07-09 Mayıs 2014), 2014, s. 191.

⁵⁵ Metin İzeti, a.g.e., ss. 47-48.

⁵⁶ Mehmet İbrahimî, “Eski Yugoslavya'da İslâm Kültürünün Yerleşmesinde Tarikatların Önemi”, *İslâmi Araştırmalar D.*, Cilt: 6, Sayı: 4, 1992, s. 252.

⁵⁷ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler Ve Zâviyeler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s. 58.

tarikât pîrlerinin emirleriyle pek çok kâfiristan, nûristan olmuş yüzlerce sûfinin eliyle İslâm, dünyanın en uç bölgelerine kadar uzanmıştır.

X. asırdan sonra İslâmiyet'in Anadolu ve Balkanlar'a yayılmasında önemli role sahip olan Yesevi dervişlerinin faaliyetlerinin temelinde; Türkler'in İslâm anlayışı ve işleyişi müşahade edilir, bu mirasın etkisiyle genel kabul gören din anlayışı, sûfi-meşrep şeklinde devam ettirildiğini söyleyebiliriz.⁵⁸ Hâce (Hoca) Ahmet Yesevi'nin üstadları Arslan Baba ve Yusuf-ı Hemedani'den aldığı feyz, edindiği zahir ve bâtın ilimler neticesinde doğup büyüdüğü Yesi'de tarikâtını kurmuş; Türklere dair usûl ve duru Türk diliyle, tasavvuf rengini⁵⁹ alan İslâm anlayışını irşad etmiştir. Hâce Ahmet Yesevi'nin öğretilerinden yola çıkarak gelişen Yesevîlik ekolü, Hindistan'dan Balkan topraklarına kadar geniş bir alanda etkisini göstermiş,⁶⁰ Yesevî düşünce sistemiyle yoğrulan müridleri; halife veya "Horasan Erenleri" unvanlarıyla ün salmış ve bu tasavvuf akımını devam ettirmişlerdir.⁶¹ Binlerce Horasan Ereni muhtelif yerlerden Yesi'ye gelerek Hâce'nin dergâhında yetişmiş ve bu erenler yine Yesevî'nin işaretleriyle Türk-İslâm dünyasının dört tarafına yayılarak tebliğ çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, İslâm dinine mensup olup da dinin vecibelerini yeteri kadar bilmeyen Türklere de İslâm'ı anlatarak, anlaşılmasını sağlamışlardır. Yesevî'nin bir anlamda çığır açtığı İslâmlaştırma hareketi Orta Asya, Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlar'da canlılık kazanmıştır. Günümüzde bu zikredilen coğrafyalarda İslâmiyet'in hâlâ varlığını sürdürmesinde en mühim rolün derviş tarikâtlara ait olduğu düşünülürse, Yesevî ekolü bu tasavvufî akımların merkezinde yer almaktadır.⁶²

Balkan Yarımadası'nda Türk-İslâm tasavvuf kültürünün en bilinen temsilcisi⁶³ tarihi kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Sarı Saltuk'dur (ö. 1264). Kendisi XIII. asırda Anadolu, Balkanlar ve Kırım bölgelerinde bulunmuş, bir Türkmen aşiretinin lideri ve Anadolu topraklarındaki diğer Türkmen babaları gibi bir Yesevî dervişidir. Osmanlılardan önce Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri zamanında Türklerin Balkan coğrafyasına akınları esnasında Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus önce Bizans Devleti'nin başşehri İstanbul'a oradan da Sarı Saltuk ve yanındakiler ile birlikte Dobruca yöresine 1261-1263

⁵⁸ Musa Taşdelen, *Sarı Saltuk Algısı*, Uluslararası Kalkınma Ve İşbirliği Yayınları, İstanbul 2015, s. 9.

⁵⁹ Osman Türer, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri Ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi D.*, Sayı: 12, 1995, s. 14.

⁶⁰ Musa Taşdelen, a.g.e., s. 9.

⁶¹ İrfan Görkaş, a.g.e., ss. 194-195.

⁶² Osman Türer, a.g.e., s. 15.

⁶³ Metin İzeti, a.g.e., s. 49.

tarihleri arasında 12 bin kişilik bir nüfusla yerleşmişlerdir. Sarı Saltuk'un öncülük ettiği bu topluluk, savaş yapılmaksızın ilk kez Balkan topraklarına yerleşen Türk-İslâm topluluğu olmuştur.

Sarı Saltuk seyyah bir derviş olarak Balkanlar'ın pek çok bölgesinde olduğu bilinmektedir.⁶⁴ Kahramanlığı ve piri sâniligi hususunda çok fazla efsanevî hikâyelerin dilden dile aktarıldığı zatın yaşamını ve çalışmalarını rivayet eden Balkan kökenli kayıtlara rastlanmamaktadır ve genelde kayıtlar mahalli ananelere, şifahi anlatımlara, mezar ve türbelere dayanmaktadır.⁶⁵ Anadolu ve Rumeli coğrafyasının Türk ve İslâmlaşmasında aktif rol alan Sarı Saltuk, daha çok mitolojik hüviyeti ile tanınmıştır. Ayrıca, yaşamından daha çok menakıpname türündeki eserlerde konu edildiğinden tarihî hüviyetini belirlemek zordur.⁶⁶ Sarı Saltuk menkıbelerinin çok geniş alanlarda etkisini göstermesinin sebebini bir bakıma Türk-İslâm cihad ve gaza ruhunun telakkisine bağlayabiliriz. Sarı Saltuk adı anılan tüm ülkelerde gezdirilmek suretiyle bir anlamda, gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerin İslâmlaştırılması anlatılmak istenmiştir.⁶⁷

Yahya Kemal, Türklerin Doğu'dan Batı'ya olan ilk akınlarını anlatan bir şiirinde:

“Geldikti bir zaman, Sarı Saltuk'la Asya'dan

Bir bir diyar-ı Rum'a dağıldık Sakarya'dan”⁶⁸

Mısralarında, o devirde ve aynı yöne doğru yol alan belki onlarca isim sayılabilecekken, Türkmen sufileri arasında Sarı Saltuk'u öne çıkarması ona özel bir önem verdiğini gösterir. O dönemlerde yaşayan dervişlerin hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız ve Balkan coğrafyasındaki Müslümanların gönüllerinin sultanı olan Sarı Saltuk kimdir ve ne yapmıştır?⁶⁹

Saltuknâme'ye göre Sarı Saltuk Hz. Ali soyundan ve Seyyid Battal Gazi'nin torunlarından Seyyid Hasan'ın oğludur. Babası gibi kâfirlere karşı cihad vazifesiyle görevlendirilmiştir. Asıl ismi Şerif Hızır olmasıyla birlikte Seyyid Şerif, Şerif Gazi, Sultan Baba, Sarı Saltuk, Saltuk-u Rûmî, Saltuk Gazi,⁷⁰ mücahid-gazi, gazi-derviş, alperen,

⁶⁴ Musa Taşdelen, a.g.e., ss. 10-11.

⁶⁵ İsmail Selimoğlu, “Balkanlardaki Tasavvufi İzler”, Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvufi İzler, (Haz. Hasan Basri Öcalan), *Bursa Kültür Sanat Ve Turizm Vakfı Yayınları*, Bursa 2004, s. 141.

⁶⁶ Machiel Kiel, Sarı Saltuk (ö. 697/1297-98), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 36, 2009, s. 147.

⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 18.

⁶⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1974, s. 119.

⁶⁹ Hüseyin Yorulmaz, *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 223.

⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 19.

ermiş⁷¹ gibi çeşitli unvanlarla da bilinir. Sarı sakallı ve Karaman Türklerinden olduğu söylenir.⁷² Balkanlar'da yaşayan zümrelerin çoğunluğunun Hristiyan olmasından dolayı İslâm'ı gittiği yerlerde tebliğ etmiş⁷³ ve İslâmiyet'in yayılmasında lider rol alan Sarı Saltuk, alperen⁷⁴ unvanıyla gayrimüslim bir ülkeyi fethedeceği vakit o yörenin kıyafetini giyer ve dilini kusursuz bir şekilde konuşurdu. Sarı Saltuk çıktığı muhtelif gazâlarında; Edirne, Babaeski, Dobruca, Babadağı, Bulgaristan Kaligra'daki tekke ve zaviyeleri hareket üssü olarak kullanır, muharebelerine buralardan gider ve tekrar bu mekânlara dönerdi.⁷⁵

Günümüzde Sarı Saltuk Gazi'nin Babadağ (Romanya), Kruya (Arnavutluk), Blagay (Bosna-Hersek), Ohri (Makedonya), Kalikra (Bulgaristan), Korfu Adası (Yunanistan), Danzing (Polonya), Bivenyah (İsveç), Moskova (Rusya), Kırım ve Türkiye'de Babaeski, Bor, Diyarbakır, İznik, Manisa⁷⁶ gibi birçok yerde türbe ve makamları bulunmaktadır. Ayrıca Hristiyan topluluklar tarafından da aziz sayılan Sarı Saltuk, onların sevgisini de kazanmıştır. Müslümanlar elli seneye yakın süren sosyalist rejim sonrası ilk kolonizatör Türk dervişi Sarı Saltuk'la bağdaştırmaları veya onu tekrar anmaları, tarihi geçmişleriyle ve Türk-İslâm tasavvuf inancıyla bağdaştırmaları anlamına da gelmektedir. Bugün de Türk-İslâm âleminin gerek tarihi gerekse hüviyet dünyalarıyla ilişki sağlamalarında Sarı Saltuk yadsınamaz bir işlevsel konum edinmiştir. Sarı Saltuk ve yüzyıllar süresince onun izinden giden dervişlerin, Hacı Ahmet Yesevi ile manevi köken bağlarına dikkat edildiğinde bu şahsiyetleri Yesevi dervişleri olarak isimlendirmek yerinde olacaktır.⁷⁷

1.2. Osmanlı Ve Balkanlar

İslâmiyet'i kabul eden Müslüman Türk dünyası, mensubu bulunduğu dinin hükümlerine göre toplum yapısını şekillendirmişti. Osmanlı Devleti'nde din asıl (kök), devlet ise onun bir fer'i (dal) olarak görülüyordu. Selçuklu ve Bizans sınırları dâhilinde oluşan bu küçük beyliğin kısa bir zaman sonra görkemli bir teşkilatlanma durumuna gelmesinin sebebinin bu anlayışta aramalıyız.⁷⁸ Bu anlayış üzerine teşkilatlanan atalarımız Balkan topraklarına Süleyman Şah ile birlikte hususi bir ehemmiyet göstermiştir.

⁷¹ Machiel Kiel, a.g.e., s. 147.

⁷² Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., ss. 19-20.

⁷³ Musa Taşdelen, a.g.e., s. 11.

⁷⁴ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 223.

⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., ss. 20-22.

⁷⁶ İsmail Selimoğlu, a.g.e., s. 143.

⁷⁷ Musa Taşdelen, a.g.e., ss. 10-11.

⁷⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 7.

Anadolu'daki birçok beylikler arasından Osmanoğulları'nı ileriye taşıyan bu hassasiyetler olmuştur. Bunu Osmanlı Devleti'nin adeta iki yarımküreden ibaret olmasından anlayabiliriz: Anadolu Beylerbeyliği ve Rumeli Beylerbeyliği.⁷⁹

Balkan Yarımadası Osmanlı Devleti'nin 550 yıl yönettiği süre zarfında Avrupa Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa Türkiyesi veya Balkan Türk İmparatorluğu olarak isimlendirilmiştir.⁸⁰ Bu yarımada Osmanlı kayıtlarında ise Rumeli olarak geçmektedir. Bizanslılar, milletleri ve ülkeleri için "Romaioi" adını kullandılar. Romania kelimeleri İslâm dünyasında Bizanslıların Rum, ülkelerinin de "bilâdü'r-Rûm" veya "memleketü'r-Rûm" olarak bilinmesine yol açmıştır. Bu adlandırmalar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasıyla Rum adıyla Bizans idaresinde kalmış Anadolu'yu gösteren bir coğrafi isim olarak tanınmıştır. Batılı gezginler, XIII. asırda Türklerin hâkimiyetindeki Anadolu'ya Turquemenie (Turquie) ve Bizans İmparatorluğu'na mensup bölgelere Romanie (Romania) diyorlardı. Sonunda bu tasnif, daha çok Ortodoks Yunan halkının olduğu Balkan Yarımadası için kullanıldı. Osmanlı Türkleri, Balkanlar için Rum-ili ismini Romania'dan aldılar ve Anadolu'ya karşı kalan deniz ötesinde Bizanslılardan ele geçirdikleri topraklar için kullandılar.⁸¹

Osmanlıların Balkan Yarımadası'nı fetihleri esnasında Trakya, Makedonya ve Bulgaristan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan birçok Türk kavimleri ortaya çıkmış ve Osmanlı ordusuna katılmışlardır.⁸² 1337 yılında Arnavutlar, Anadolu beylikleri ile Bizans İmparatorluğu ve Türklerin arasında gerçekleşen ittifak sonucunda tanıştılar. Bizans'ta yaşanan iç savaşlar ve Arnavutluk'taki dağlıların isyanları üzerine III. Andronikos, Aydınoğlu Umur bey'den yardım istedi. Aydınoğlu Umur Bey'in Balkanlar'a sayısız akınları olmuştur. Ege, Balkanlar ve Kili'ye kadar uzanan bu seferler Türklerin Balkanlar'ı tanıması açısından son derece önemlidir. Çünkü Umur Bey'in yerini tavsiyesi üzerine Osmanlı Sultanı Orhan Gazi almış ve Osmanlı döneminde Sultan Orhan ile başlamıştır.⁸³

Sultan Orhan Gazi'nin büyük oğlu Gazi Süleyman Paşa'nın 1354 yılında Gelibolu Yarımadası'na seferi, 1357'de Çorlu, Lüleburgaz, Tekirdağ, Şarköy, Malkara, Keşan, İpsala, Meriç'in alınmasıyla başlamış Sultan I. Murat döneminde bu fetih süreci önemli bir hareket kazanmıştır. Balkanlar'a fetih hareketi Sultan Yıldırım Beyazıt, Fatih Sultan

⁷⁹ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 23.

⁸⁰ Yusuf Hamzaoğlu, 2000b, a.g.e., s. 21.

⁸¹ Halil İncalcık, "Rumeli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 232.

⁸² Metin İzeti, a.g.e., ss. 34-38.

⁸³ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 454.

Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman hükümdarlıklarında da devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethetmesiyle Osmanlı Devleti'nin hükmettiği bölgeler Dalmaçya sınırlarına kadar gelmiş olup Kanuni Sultan Süleyman zamanında Rumeli fetihleri tamamlanmıştır.⁸⁴ Bu fetihlerle birlikte Osmanlı Devleti aldıkları yerlerde idari, askeri yapılanmalara geçmiştir.⁸⁵ Osmanlılar ele geçirdiği Balkan topraklarında Osmanlı kültür merkezlerinin oluşturulması için camiler, medreseler, mektepler, tekkeler inşa etmiştir.⁸⁶

Balkan Yarımadası'nda varlığını sürdüren İliyalılar, Slavlar, Yunanlar, Türk asıllı Avarlar, Bulgarlar, Pomaklar ve diğerlerine ek olarak Osmanlı zamanında bu coğrafyaya yeni göçler gerçekleşti. Anadolu topraklarından Türkler, Kafkasya'dan Çerkesler; Kırım'dan Tatarlar; İspanya ve Rusya'dan Yahudiler, Hindistan'dan Çingene ve ayrıca Ermeniler Balkan Yarımadası'na gelip yerleştiler. Bu heterojen yapılanmada sistem, "millet sistemi" adındaki yönetim şekliyle idare ediliyordu. Cemaatler üzerinde dini önderlerin eğitim ve hukuksal meselelerde karar organı olduğu düzen, gayrimüslimlere gündelik hayatlarında ve inanç düzenlerinde özgürlük sağlıyordu. Bu düzende devletin başlıca vazifesi vergileri toplamak ve sistemi himayesi altında tutmaktı. Reâya konumundakiler ise askerlik görevinden muaf tutulup Müslümanlardan farklı vergi veriyorlardı.⁸⁷ Balkanlar'da o dönemde reâya olan milletler reâya tipini oluşturdular. Reâya tipi; Türkler gibi giyinerek, kırmızı fes takarak, konuşarak, Türk hareketlerini taklit ederek, çarşıda ve diğer mekânlarda Türklerden ayrışmamaktı. Reâya sınıfının bu dış görünüşü bazen onları eşkıya saldırılarından koruyor ve onları İslâmiyet'i benimsemeye ve Türkleşmeye kadar götürüyordu.⁸⁸ Bununla birlikte, yerli halkın bu yıllarda Müslümanlığı tercih etmesinde ekonomik ve sosyal sebeplerin de ağırlıkta olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁸⁹

Osmanlı toplum sistemi farklılıklar üzerine kurulu olan bir sistem olup, bu mozaik toplum modeli dini inanç kültürlerine göre şekillenmiş ve kanunlarla muhafaza edilmiştir. Bu model sosyo kültürel ve dini yapıda çoğulcu bir özellik taşımaktadır. Osmanlıdaki bu çoğulculuk, mezhepler arasındaki farklılıkları muhafaza etme ve devam ettirme şeklinde idrak edilmiş ve uygulanmıştır. Bu değer ile Osmanlı Devleti'nin içerisinde yer alan farklı

⁸⁴ Ali Yörür, "Mehmed Süreyyâ'nın kaleminden Bosna-Hersekli Şairler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Aralık 2017, s. 91.

⁸⁵ Aleksandre Popovic, *Balkanlar'da İslâm*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 185.

⁸⁶ Ali Yörür, a.g.m., s. 91.

⁸⁷ İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı?*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003, s. 27.

⁸⁸ Yusuf Hamzaoğlu, 2000b, a.g.e., s. 26.

⁸⁹ Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 186.

milletler muhtelif dini ve kültürel yönleriyle birleşir, ancak her mezhep kendi inancını, lisanını, düşüncesini ve hayat tarzını korurdu.⁹⁰ Osmanlıların uyguladığı millet sistemi, Batı dünyasında Roma hukukunun devamı olarak sayılmış ve Balkan milletleri üzerindeki Türk idaresi “Türkokratia” olarak isimlendirilmiştir. Bu idarede gayrimüslimler de devlet yönetiminde vazifelendirilebiliyordu. Osmanlı idare düzeninde, tüm yüzyıllarda gayrimüslim azınlıklar Müslümanlar’dan hiç ayırım yapılmaksızın stratejik vazifelerde⁹¹ görevlendirilmişlerdir. Üstelik Balkanlar’da yetişen birçok üst düzey devlet erkânı, padişahlıktan sonra en yüksek mevkilerde bulunmuşlardır: Sokollu Mehmed Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi.⁹²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki hâkimiyetinin büyük bir bölümünün gayrimüslim yöneticiler tarafından yürütülmesi, bu topraklardaki İslâm topluluklarını “azınlık” durumuna getirmiştir.⁹³ Osmanlı’nın Balkan coğrafyasında gücünü yitirmesiyle çeşitli etnik kökenlerdeki Müslümanlar tekrar Ortodoks ve Katolik dinine zorla geçirilmiş ve dinsel etnik kimlik kullandırılarak İslâmiyet geriletmiştir.⁹⁴

Günümüzde Sava ve Tuna ırmaklarının güneyinde yer alan Balkan Yarımadası’nın nüfusunun büyük bölümünü Türkler ve diğer Müslümanlar oluşturmaktadır. Bugün bu coğrafyada İstanbul ve Trakya ile birlikte 18 milyon Türk, 3,5 milyon Boşnak, 7-7,5 milyon Arnavut, 1,5 milyon Makedon, 7 milyon Bulgar, 8 milyon Yunan, 8,5 milyon Sırp, 2 milyona yakın Müslüman Romen, yaklaşık bir milyon Ulah (Leh) ve diğer milletler bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu bölgelerde günümüzde 30-31 milyon Türk ve diğer İslâm dini mensupları ile 24-25 milyon Katolik, Protestan ve Ortodoks Hristiyanı bulunmaktadır.⁹⁵

⁹⁰ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, 2011, s. 60.

⁹¹ İrfan Kaya Ülger, a.g.e., ss. 27-28.

⁹² Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 23.

⁹³ Ayşe Zişan Furat, “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *OTAM*, Sayı: 33, 2013, s. 66.

⁹⁴ H. Mirgöl Eren Griffè, a.g.e., s. 39.

⁹⁵ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., s. 398.

1.3. Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasında 550 yıl süren hâkimiyeti üç döneme ayrılır: Balkanlar'da fetih ve egemenliğin sağlanması dönemi (1354-1683); egemenliğin zayıflaması ve gerileme dönemi (1683-1821); egemenliğin yıkılışı ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesi dönemi (1821-1913).

Osmanlılar Balkan Yarımadası'na 1354 yılında Sultan Orhan Gazi'nin büyük oğlu Gazi Süleyman Paşa kumandanlığında Gelibolu'dan girmiş ve bölgeyi ele geçirmiştir.⁹⁶ Böylece, Gelibolu, Osmanlı'nın Avrupa'da elde ettiği ilk şehir merkezi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin gelişiminde, her biri devlete yeni yerler kazandıran son derece güçlü bir dizi sultanın önderliği büyük oranda tesirli oldu. Sultan I. Murad (1360-1389), ilk olarak Edirne'yi ele geçirdi (1360).⁹⁷ Sultan I. Murad döneminde üç doğrultuda Balkan Yarımadası'nın başlıca yolları ve merkezi yerleri Osmanlı tarafından fethedilmiş durumdaydı: Orta kolda Meriç vadisi, sağ kolda Tunca vadisini takiben Balkan dağları yamaçlarına daha 1366 senelerinde varılmıştı.⁹⁸ 1364 tarihinde Sırpsındığı Savaşı ile Sırp ve Bulgar ittifakı yenilgiye uğratıldı,⁹⁹ Meriç nehri çevresinde (Çirmen Muharebesi) 1371 tarihinde Osmanlı kazandığı zaferin sonunda Bulgaristan, Makedonya ve Güney Sırbistan bölgelerini almaya muvaffak oldu.¹⁰⁰ Filibe (1363), Niş (1375)¹⁰¹, Manastır (1382-83)¹⁰², Serez (1383), Ohri (1385), Sofya (1386)¹⁰³ fethedildi. Güney kısımda Evrenos Bey yönetimindeki ucda 1383 yılında Serez'in düşmesiyle Selânik kuşatması başladı. Selânik, 1387 tarihinin Eylül ayında 'ahidnâme' güvenceleriyle teslim oldu. Balkan devletlerinin parçalanmış ve birbirleriyle rekabet içinde olmaları, Osmanlı'yı müttefik hâmi olarak¹⁰⁴ bulmaları, ilerlemelerini kolaylaştırıyordu. Osmanlı'nın sınırlarını genişlettiği bu dönemde, aldıkları bölgelerin yerli prenslerinden bazılarının idarede kalmalarına müsaade etseler de bu prensler haraç ödemek ve askeri yardım sağlamakla sorumlu tutuldu. Bu şekilde sultanlar, Balkanlar'da çıktıkları seferlerde Rumeli prenslerinden düzenli bir şekilde askeri

⁹⁶ Caner Sancaktar, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyet Ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırma Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, s. 29.

⁹⁷ Barbara Jelavich, a.g.e., ss. 32-33.

⁹⁸ Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 64.

⁹⁹ Caner Sancaktar, a.g.m., s. 29.

¹⁰⁰ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 33.

¹⁰¹ Caner Sancaktar, a.g.m., s. 30.

¹⁰² Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 185.

¹⁰³ Caner Sancaktar, a.g.m., s. 30.

¹⁰⁴ Halil İncalcık, 2009, a.g.e., s. 64.

destek aldılar.¹⁰⁵ Diğer yerler ve bazı şehir merkezleri direk Osmanlı Devleti'nin idaresine geçti. Bu yıllardan sonra yerli Balkan Müslüman Türkleri ve Türk olmayan Müslümanlar ile Osmanlı Devleti tarafından getirilen yüzbinlerce seçkin Türk ailesiyle birlikte Balkanlar'ın etnik, din demografik yapısı Türklüğün ve İslâm dininin lehine gelişti.¹⁰⁶

Balkan Yarımadası'nın geleceği bakımından en belirleyici zafer ise; Osmanlı Devleti'nin Meriç'te kazandıkları zaferler elde etmelerine rağmen, 1389 tarihinde Haziran ayında yapılan Kosova Polje Savaşı (I. Kosova Savaşı), efsanevi ve destansı şiirlerde en çok geçen savaş olmuştur. Osmanlı ordusu bu bölgede Sırp, Boşnak ve Arnavutlardan oluşan güçlerle karşı karşıya geldi. Bu hadise daha sonraki zamanlarda Ortaçağ'ın bağımsız Sırp devletinin sonunun hatırlanmaya başlayacağı sebebiyle Sırbistan bakımından ayrı bir önem taşıyacaktı. Hem Sırp prensi Lazar (1371-1389) hem de Sultan I. Murad¹⁰⁷ bu savaşta hayatlarını kaybetti. I. Kosova Savaşı, Malazgirt Savaşı'nın Anadolu coğrafyasını Türklere açtığı gibi, tüm Balkanları da Osmanlı'ya açmıştır. Yukarıda belirtilen tarihlerin hepsi İstanbul'un fethinden çok öncedir. Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki hâkimiyeti ile sadece askeri ve sivil kurumları, saray yetkilileri, hukuk ve vergi sistemi değil, Balkanlar'a bugünde devam eden Türk-İslâm kültürü ve yaşantısı ortak bir anlayış olarak yerleşmiştir.¹⁰⁸

Sultan Yıldırım Beyazıd (1389-1402) dönemiyle devam eden fetihlerde Tırnova 1393 yılında elde edildi; Eflâk'ın idarecisi olan Yaşlı Mircea (1386-1418) da Osmanlı'ya itaat etti. Burada Hristiyan âlemi yeterli güçte olmayan bir teşkilatlanma girişiminde bulundu. Haçlı ordusu (1389-1404) harekete geçti. Bu ordu 1396 tarihinde Sultan I. Beyazıd (Yıldırım) tarafından¹⁰⁹ Niğbolu'da bozguna uğratıldı. Sultan I. Beyazıd (Yıldırım) Tuna Bulgaristan'ı ve Dobruca'yı ele geçirdi.¹¹⁰ 21 Nisan 1394 tarihinde de Selânik'i geri aldı.

1444 yılındaki Varna Savaşı ile Macaristan Krallığı komutasındaki Hristiyan Haçlı orduları; II. Kosova Savaşı'nda ise Macaristan, Eflak, Boğdan ve Sicilya ittifakı yenilgiye uğratıldı.¹¹¹

¹⁰⁵ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 33.

¹⁰⁶ Yusuf Hamzaoğlu, 2000a, a.g.e., s. 398.

¹⁰⁷ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 33.

¹⁰⁸ Büyükelçi Hakan Okçal, "Balkanlar ve Türkiye", *GAMER*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 199.

¹⁰⁹ Barbara Jelavich, a.g.e., ss. 33-34.

¹¹⁰ Halil İnalçık, 2009, a.g.e., ss. 66-68

¹¹¹ Caner Sancaktar, a.g.m., s. 30.

Osmanlıların Balkan Yarımadası'nın tamamını ele geçirmesi¹¹² Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu coğrafyadaki hâkimiyet tesisi adım adım gerçekleşti. 1454 senesinde Arnavutluk bölgesi ve Sırbistan'ın bazı kesimleri Osmanlı idaresine alındı. 1459 yılında Smedorova'nın fethiyle Sırlar, Osmanlı Devleti'ne tabi oldular.¹¹³ Osmanlı yönetimine geçen yerlerde yaşayan Sırların bazıları fetih sonrasında Habsburg İmparatorluğu'na göç etti. Dalmaçya kıyı şeridinde, Hırvatistan, Slovenya ve Voyvodina'daki günümüz Sırp varlığının temeli büyük oranda bu güçler sayesinde. 1463 yılında Bosna'nın fethiyle Osmanlı'nın hükmettiği bölgeler Dalmaçya sınırlarına kadar gelmiş olup Kanuni Sultan Süleyman hükümdarlığı zamanında fetihler tamamlanmıştır.¹¹⁴

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521 yılında Belgrad'ı ele geçirmesiyle¹¹⁵ ve 1526'da Macaristan bölgesinin bazı kesimlerinin Osmanlı yönetimine geçmesiyle¹¹⁶ Balkanlar'daki Türk hâkimiyeti tamamıyla elde edilmiş oldu.

1683'te II. Viyana Kuşatması'na kadar devam eden Osmanlı Devleti'nin Yükselme Dönemi, 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile son buldu.¹¹⁷ Bu antlaşma sonucunda Osmanlılar Mohaç Savaşı ile kazandıkları yerlerin bazı kesimlerini ve dağılma öncesindeki Yugoslavya'nın batı bölümlerini kaybetmiştir.¹¹⁸ Osmanlı orduları Kupa, Sava ve Tuna nehirlerinin kuzeyinde yer alan bölgelerden güneye çekildiler. Onlarla beraber yüz binlerce Türk ve diğer Müslüman gruplar da geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. O topraklarda kalan yüz binlerce Müslüman Hırvatlar, Sırlar, Slovenler, Venedikliler ve diğer etnik gruplar Hristiyanların zulmüne ve vahşetine maruz kaldılar. Bu Müslümanların yüz binlercesi vahşice öldürüldü, yüz binlercesi ise Katolik ve Ortodokslarıdır. Türk-İslâm eserleri harap edildi ve izleri yok edildi.¹¹⁹ Kısa zaman içerisinde Dalmaçya'nın kuzeyi tamamıyla boşaldı. Skradin, Karin, Vrana, Benkevaç, Obrovaç ve Drina 1683 tarihinin son döneminden itibaren isyancıların işgaline uğradı.¹²⁰

¹¹² Ali Yiğit, a.g.m., s. 945.

¹¹³ İrfan Kaya Ülger, a.g.e., ss. 26-27.

¹¹⁴ Ali Yörür, a.g.m., s. 91.

¹¹⁵ Uğur Gürsu, "Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'de Geçen Türkçe Kelime ve Ekler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 209, 2014, s. 130.

¹¹⁶ İrfan Kaya Ülger, a.g.e., s. 27.

¹¹⁷ Yusuf Hamzaoğlu, 2000b, a.g.e., s. 10.

¹¹⁸ İrfan Kaya Ülger, a.g.e., s. 28.

¹¹⁹ Yusuf Hamzaoğlu, 2000b, a.g.e., s. 10.

¹²⁰ Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 188.

XVII. asırdan sonra başlayan duraklama ardından gerileme devrine giren Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra meydana gelen milliyetçilik olaylarından bir hayli zarara uğramıştır. 1829 yılında Yunanistan, 1878'de ise Sırbistan ve Karadağ¹²¹ bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Sırbistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Müslümanlar göç edilmeye, katliamlara maruz kalmış ve bölgede kalan Müslümanlar üzerinde Sırlar ağır baskılar uygulamıştır. 1834 yılına geldiğinde Sırbistan'da toplam 15.000 Türk mevcuttu, bunların 6.000'i Belgrad şehrinde, 4.000'i ise Öziçe'deydi.¹²²

1877'de Rusya ile girilen savaş ve aynı yıl Bulgaristan'ın milli ayaklanması,¹²³ 1878 yılında Romanya, Sırbistan, Karadağ'ın bağımsızlıklarını kazanması¹²⁴ ve 1878 Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgale uğramasıyla Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki gücü zayıflamıştır. 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine müteakip 1912-1913 Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyet ile Osmanlı Balkanlar'ı bütünüyle yitirmişti. İlk harbin hemen ardından gerçekleşen 2. Balkan Savaşı'nda Edirne vilayeti tekrar alınmışsa da harbin neticesinde Arnavutluk bağımsızlığını elde etmiş, Makedonya ise Sırbistan ve Yunanistan arasında paylaşılmış,¹²⁵ Türkiye toprakları Meriç sınırına kadar gerilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyıl ortalarında başlayan Balkan Yarımadası üzerindeki hâkimiyeti XX. yüzyıl başlarında kaybedilmiştir. Bu coğrafyada 5,5 asır yaşayan Türkler Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu hazin göç olayında Türkler ile birlikte Boşnak, Pomak, Torbeş, Arnavut, Gorani, Patriot gibi Müslüman topluluklarda göçe zorlanmıştır.¹²⁶

Nobel ödüllü yazar Elias Canetti, Birinci Dünya Savaşı öncesi yaşadığı şehri şöyle anlatır:¹²⁷

Eğer Rusçuk Bulgaristan'dadır dersem, yetersiz bir tarifi yapmış olurum. Çünkü orada çok farklı kökenlerden gelme insanlar yaşardı ve herhangi bir gün insan yedi sekiz dil işitirdi. Çoğunlukla taşradan gelme Bulgarların dışında, kendi mahallelerinde yaşayan Türkler vardı, onların yanında da Sefarad mahallesi, yani İspanyol Yahudileri_bizim mahallemiz. Bir de

¹²¹ Uğur Gürsu, a.g.m., s. 130.

¹²² Aleksandre Popovic, a.g.e., ss. 190-191.

¹²³ Tanıl Bora, a.g.e., s. 28.

¹²⁴ Ali Yiğit, a.g.m., s. 945.

¹²⁵ Uğur Gürsu, a.g.m., s. 130.

¹²⁶ Ali Yiğit, a.g.m., s. 945.

¹²⁷ Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2009, s. 16.

Rumlar, Arnavutlar, Ermeniler, Çingenerler vardı. Tuna'nın karşı kıyısından Rumenler gelirdi. (...) Şurada burada Ruslar da görülürdü.

Göç sonrası birçok Balkan göçmeni İzmir, Çanakkale, Bursa illeri başta olmak üzere Türkiye'nin birçok iline yerleştirilmiştir. Halen, Balkanlar'da 10 milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır. Türkiye'ye göç etmiş milyonlarca Müslümanın ata diyarı Balkanlar'dır, bu da Türk toplumunu Balkanlar'a bağlayan en önemli unsurdur.¹²⁸

1.4. Balkanlar'ın Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında Osmanlı'nın Uyguladığı Siyasi Politikalar

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren yaşanan fetih ve iskân sürecinde üç önemli öge yer almaktadır; Gazi, Derviş ve Konar Göçer toplulukları.¹²⁹

Osmanlı hükümdarları bir ülkeyi fethetmeden önce yerli topluma, bilhassa ilk başta ruhban ve halkın üst kesimlerine, İslâm hukukunun âmân ve zimmet güvencelerini vaat eder bu şekilde halkı kendi tarafına çekmeye çalışırdı. Osmanlı fetihlerinin Anadolu ve Balkanlar'da hızla ilerlemesinin temel sebebi budur. Hakikatte, fetihlerde uygulanan istimâlet politikasını iki ayrı evreye ayırmak gerekir. Birincisi, gazilerin dehşet veren akınları, ikincisi ise fetih tamamlanınca İran-İslâm bürokratik geleneğini simgeleyen bürokratlar, küttâb ve ulema, düzenli devlet sistemini, maliye yönetimini yerleştirmeye yönelik iskân politikasıydı.¹³⁰

1.4.1. İskân ve İstimâlet Politikası

Osmanlı Devleti, Balkanlar'da fethettikleri yerleri ele geçirdikten sonra artık gerçek vatanları görmeye başlamışlardır. Osmanlıların bölgeye gelişiyle iki Türk topluluğu olmuştur. Biri Osmanlı'dan evvel Balkanlar'a yerleşen Boşnak ve Pomak Türkler, diğeri ise Osmanlı yönetimi ile birlikte Balkanlar'a yerleşen öz Türk dili konuşan Karaman Beyliği, Saruhan Beyliği ve Aydınoğlu Beyliği'ne bağlı bulunan Ege ve Kastamonu bölgelerinden göç eden Türkmen boylarıdır. Balkanlar'a fetihler devam ederken, gaziler burada Türk dili konuşan oldukça kalabalık bir nüfusla karşılaştılar. Bunların başında yaklaşık yüz yıl öncesi Sarı Saltuk liderliğinde gelen Türkmen toplulukları vardır. Bu

¹²⁸ Ali Yiğit, a.g.m., s. 945.

¹²⁹ Turan Gökçe, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümülcine Kazası Kır İskân Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Ünal Şenel), Cilt: 2, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa 2012, s. 41.

¹³⁰ Halil İnalcık, a.g.e., s. 11.

topluluklar Evlad-ı Fatihan adıyla anılan Türkler'dir. Evlad-ı Fatihan olarak bilinen Selçuklu ve Osmanlı zamanından önce varlığını sürdüren Türkler ise Pomak ve Boşnaklardır.¹³¹

1277 tarihinden itibaren bütünüyle Moğol hâkimiyetine giren Anadolu Selçuklu Devleti'nden uç beyliklerine ve Osmanlı Beyliği'ne çok fazla nüfus akını oldu. Bu nüfusun mühim bir bölümü de, Rum Abdalları ve Ahiler'den oluşan iki büyük sufi çevreden ibaretti. Osmanlı idareci çevreleri bu dervişlere ilgisiz kalmadılar. Ancak, başta ilk Osmanlı beyleri olmak üzere idareci sınıfı, bu sufilere sadece bu yönden yaklaşmadılar. O dönemler Bizans'a karşı gazalarda muhtelif şeyhlerin çevresinde olan birkaç yüz kişilik gruplardan meydana gelen savaşçı sufiler, fetihlerde de onlara çok fazla fayda sağladığı gibi, Osmanlı hâkimiyetinin toplum nezdindeki meşrulaştırılmasında önemli fütuhatları olmuştur.¹³²

Âşıkpaşazade, Oruç Beğ ve Neşri tarihleri gibi ilk Osmanlı vekayinâmeleri ve özellikle Anonim Tevârîh-i Al-i Osman'lar, bu dervişlerin Osman, Orhan ve Murad Gaziler gibi Osmanlı'nın klasik dönem beyleri ile gazalara gittiklerini ve bunlar hakkında menkıbeleri anlatırlar.¹³³ Rum Abdalları ve Ahiler'in hizmetlerini devam ettirebilmeleri için Osmanlı'nın ilk dönem beyleri, yerinde bir davranışla, Rum Abdalları'na ve Ahiler'e beylik yerlerine ait ve yeni fethedilen arazilerde toprak bağışlayarak zâviye kurmalarına yardımcı oldular ve kurulan vakıfları tescil ettiler. Anadolu topraklarında Sultan Osman Gazi'den itibaren uygulanan bu iskân¹³⁴ politikası, Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed zamanlarında da sürdürülmüştür.¹³⁵

Sultan I. Murad tahta çıktığı dönemde, Gelibolu Yarımadası hareket üssü olmak üzere, Türkler Avrupa kıyısında kesin olarak varlıklarını göstermişler, üstelik Trakya fütuhatı oldukça ilerlemişti.¹³⁶ Postin-pûş Baba ile bağlantılı olan Sultan I. Murad gazilikle veliliği kendisinde toplar, dervişler için zaviye inşa ettirme geleneğini devam ettirir.¹³⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Türk Hâce (Hoca) Ahmet Yesevi halifelerinden Gazi

¹³¹ Ercan Çokbankir, *Balkan Türklerinin Kökleri*, Etki Yayınları, İzmir 2008, s. 92.

¹³² Nuri Yüce vd., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt: II, IRCICA Yayınları, İstanbul 1998, s. 127.

¹³³ Ahmet Yaşar Ocak, 2010, a.g.e., s. 142.

¹³⁴ Nuri Yüce vd., a.g.e., s. 127.

¹³⁵ Ercan Çokbankir, a.g.e., s. 92.

¹³⁶ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 104.

¹³⁷ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 363.

Osman Baba'nın Yesevi'den izinli Osmanoğlu'na yardıma geldiğini; Sultan Orhan Gazi ile Bursa fethinde ve uzun ömrüyle seyahat ile Rumeli'ye vardığında Sultan I. Murad ile Edirne'nin fethine katıldığını anlatır. Edirne kalesinin Osman Baba'nın gayretleriyle alınması üzerine Sultan I. Murad Osman Baba'ya bir ferman verir, fermanda “Var, fethettiğin yerlerin güzel bir yerinde tâ gözünün erdiği yerlere kadar senin vakfın olsun” buyururlar. Sultan I. Murad'ın yardımı ile önce sade bir Osmanlı tekkesi inşa eden Osman Baba, fetihlerden elde ettiği muharebe ganimetleriyle binlerce eser yaptırır.¹³⁸ Sultan I. Murad Balkan Yarımadası'nda istila güzergâhı üzerinde olan Malkara köylerinde, Yegân Reis'e de bir köy bağışladığı, bu köye oraya yerleşen Yegân Reis ve çocuklarına ithafen Yegân Reis adı verildiği ve zaviye ile vakfı oğlu Ahi İsa tarafından faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Aynı güzergâhta yine Sultan I. Murad döneminden itibaren Aydın Şeyhe vakfedilmiş bir arazi mevcuttur.¹³⁹

Sultan I. Murad'ın Balkan fetihleri esnasında uç beyi olarak görev alan komutanlar arasında Gazi Evrenos Bey'e Gümölcine, Serez ve Kuzey Yunanistan'ın önemli bir kesimini yönetimine vermesiyle, bölgenin imar ve iskân sürecini geliştiren mühim noktalardan bir tanesi oldu. Halil İnalçık'ın tespitine göre; Evrenos Bey diğer uç beylerinden farklı konumuyla, yalnızca kendisine temlik edilen bölgenin sorumlusu olarak kalmamıştır. İmarat ve zaviyeler başta olmak üzere, vakıflar ve sair binalarla bölgeyi kalkındırmış, Anadolu bölgesinden gelen konar-göçer Yörük gruplarının yerleşik hayata geçmesine ve bölgenin Türkleşmesine liderlik yapmıştır.¹⁴⁰ Sultan I. Murad'ın 1389 tarihine kadar devam eden hükümdarlığı, Rumeli topraklarında Osmanlı otoritesini sarsılmaz teşekkülleşmesi amacına ulaşmıştı. Pâyitahtlarını Edirne'ye taşıyan Osmanlı Devleti, Trakya, Makedonya ve Bulgaristan'ı Türk göçmenleriyle iskân etmiş ve devletin iskân amacıyla aktardığı toplulukların haricinde, kişisel tercihleriyle gelenlerin de muhtemel kocaman bir yekûn tuttuğu olası bir ihtimaldir, neticede Kosova Meydan Savaşı'nda Sırbistan'ı da ortadan kaldırmışlardır. Balkanlar'daki zaferleriyle gücünü arttıran Osmanlılar, I. Murad döneminde Anadolu'da da sınırlarını genişletmişlerdir.¹⁴¹

1357'den itibaren Rumeli'nin Türkleştirilmesinde Türklerde “Bey” (Boybeyi), Araplarda “Şeyh” olarak adlandırılan liderlerin öncülüğünde konar-göçerler denilen Türk

¹³⁸ Osman Baymak, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Balkanlar*, Bay Yayınları, Prizren 2010, s. 886.

¹³⁹ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *İnsan&İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 5, 2015, s. 23.

¹⁴⁰ Turan Gökçe, a.g.e., ss. 41-42.

¹⁴¹ Fuad Köprülü, a.g.e., ss. 104-108.

grupları Rumeli'ye gönderilmiş ve Sultan Yıldırım Bayezid zamanında bu iskân politikası arttırılarak yerleşik bir Türk nüfusu oluşmuştur.¹⁴² Sultan Yıldırım Bayezid devrinde yavaş yavaş tarikat kimliklerini yitiren Ahiler, daha çok esnaf kurumu olarak nüfuzlarını sürdürmekteydiler. Anadolu'da esnaf teşkilatına dönüşen Ahiler, Balkanlar'da ise tarikat kimliklerini korumaktaydılar. Nitekim Sultan Yıldırım Bayezid, Dimetoka'da bir Ahi'ye¹⁴³ tekke yaptırıp buraya bazı vakıflar tahsis etmişti. Yine bu dönemde Bulgaristan Yeni Zağra'da Kılıç Baba Tekkesi, Yunanistan Çirmen'de Mûsa Baba Tekkesi,¹⁴⁴ Edirne'den Makedonya sınırlarına uzanan Paşa Livası'nda ise altmış yedi tekke bulunuyordu.¹⁴⁵

Osmanlı padişahlarının bağışladığı araziler üzerinde inşa edilen tekkeler bilhassa kurucu şeyhlerin öngördüğü yerlerde kurulmuştur. Bazı tekkeler devletin iskân politikasına uygun mekânlarda kurulmuş ve devlet tarafından desteklenmiştir. Tekke ve tarikatların iktisadi ve sosyal alandaki çalışmalarında din, dil ve ırk ayrımı yapmamaları toplumun Türk-İslâm tasavvuf kültürüne ilgi göstermesine vesile olmuştur. Sufilerin, farklı dinlerdeki insanları bir araya getirip yönlendirmelerinde önemli rolleri olmuştur. Sufilerin تنها arazilerde kurmuş oldukları hankâhlar zamanla birer din, kültür ve sanat merkezi halini almış, insanlar tekkeler etrafında yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır.¹⁴⁶ Zira bu dervişler, hiçbir menfaat beklemeden çalışmalarını sürdürmüşlerdir. İslâmlaştırma ve Türkleştirmede de etkin rol alan bu dervişlerin, yerleşik hayata geçme hususunda izledikleri yol oldukça dikkat çekicidir.¹⁴⁷ Bu şekilde kurulan tekkeler tasavvuf eğitiminin yanında güvenlik ve ticaret gibi alanlarda da faaliyet göstermiştir. Dervişlerin çiftçilikle meşguliyetlerinin Osmanlı'nın sadece kuruluş aşamasında değil, devletin yükseliş döneminde de bu işi sürdürdükleri bazı vesikalarda görülmektedir.¹⁴⁸ Osmanlı Devleti dervişlerin ekin alanı olarak kullandığı toprakları vakıf alanı olarak kayda almış ve vergilendirme uygulamamıştır.¹⁴⁹ Ziraat ve hayvancılıkta son derece elverişli arazi yapısı ve bitki örtüsüne sahip olan Ege denizinin kuzey kıyıları, ovaları ve Rodop dağlarının güney kesimi antik çağdan itibaren yerleşim için büyük ilgi görmüştür.¹⁵⁰ Dervişlerin

¹⁴² Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 167.

¹⁴³ Ömer Lütfi Barkan, 2015, a.g.e., s. 23.

¹⁴⁴ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 140.

¹⁴⁵ İbrahim Sezgin, "Paşa Livâsı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 184.

¹⁴⁶ Metin İzeti, a.g.e., ss. 48-49.

¹⁴⁷ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 154.

¹⁴⁸ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Nşr. Fâik Reşit Unat; Mehmet Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949, s. 171.

¹⁴⁹ Kadir Özköse, a.g.m., s. 191.

¹⁵⁰ Turan Gökçe, a.g.b., s. 41.

kurdukları zaviyelerinin ulaşım zorluğu olmayan, ticaretin yapılabileceği, verimli toprakların olduğu merkezi yerlerde oluşu ailelerin ve aşiretlerin tekkelerin etrafında yerleşik hayata geçmesinin nedenlerindedir.¹⁵¹

Anadolu ve Balkanlar'da Erenköy, Veliköy, Tekkeköy, Dedeköy, Tekke Kızıllar, Tekke Yenicesi, Tekke Kaya,¹⁵² Şeyhler Köyü, Dervişler Köyü¹⁵³ gibi köy adları bu bölgelerin sufiler tarafından kurulduğunu işaret etmektedir. Bu bölgelerle ilgili tahrir defterlerine göre köylere Müslümanların haricinde gayrimüslimler de yerleşmiş ve tekkelerdeki birçok dervişin “Abdullah oğlu” ifadesiyle kayıtlara alınması Hristiyanların da İslâm dinine geçtiklerini ve dervişlerin arasında olduğunu belgelemektedir.¹⁵⁴ Genel itibariyle bütün tasavvuf akımları, prensipleri doğrultusunda çok engin ufuklu, insan sevgisi ve saygısını temel esas olarak almaktadırlar. Bu özellik ve davranışlar Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında sevgi bağlarının oluşmasına ve kaynaşmalarına sebep olmuştur. Bununla birlikte ele geçirilen Rumeli topraklarında, Hristiyan tebaaya mensup olanların Osmanlı idaresiyle iyi ilişkiler halinde olmasında tasavvufi akımlar kaynaştırıcılık rolü de oynamıştır.¹⁵⁵

Osmanlı'nın iskân programının ilkelerinden bir tanesinde; kasabalara Anadolu'dan göçmenler yerleştirerek alınan toprakları mirî mülk (devlete ait) ve vakıf suretiyle çeşitli bölümlere ayırarak şehir ve kasabalara hemen ilmî ve içtimaî kurumlar oluşturmaktı. Bu isabetli siyaset politikası; hem Anadolu hem de Balkan topraklarının ele geçirilmesinde büyük bir hünerle uygulanmış ve toplum yeni yönetimi hoşnut olarak kabul etmişti.¹⁵⁶ Fatih Sultan Mehmet zamanında Kastamonu ve Sinop'un alınmasından sonra İsfendiyaroğulları Beyliği'nin lideri İsmail Bey cemaatiyle birlikte Filibe bölgesine iskân edilmiştir.¹⁵⁷ Bu şekilde devletin gerekli gördüğü yerlere iskân için yükümlülüğü olmayan halkı buldukları yerden başka yere nakletmek, imparatorluk câmiasını teşkil eden kitlelerin birbirleriyle kaynaşmasını ve boş yerlerin iskân edilmesini sağlıyordu.¹⁵⁸

¹⁵¹ Kadir Özköse, a.g.m., s. 190.

¹⁵² Mustafa Kara, 2011, a.g.e., s. 369.

¹⁵³ Kadir Özköse, a.g.m., s. 190.

¹⁵⁴ Ömer Lütfi Barkan, 1942, a.g.m., s.303.

¹⁵⁵ Nehri Aydınç, “Balkanlarda Tarikatlar; Makedonya'daki Halvetîliğe Genel Bakış”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2015, s. 76.

¹⁵⁶ Kemâl Vehbi Gül, *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 159.

¹⁵⁷ Ercan Çokbankir, a.g.e., s. 92.

¹⁵⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 95.

Osmanlı, sağlam temeller üzerine kurduğu, geliştirdiği ve kemâl mertebesine ulaştırdığı müesseseleri aracılığıyla yüzyıllar boyu hükümlanlık dönemi elde etmeyi başarmıştır. Üç kıta üzerinde geniş bir coğrafyada hâkimiyetini kuran Osmanlı, farklı ırk, din, dil örf ve âdetlere sahip toplulukları yüzyıllarca âdil bir şekilde yönetmiştir. Bu kültür zenginliği topluluklar üzerinde hürriyet ve hoşgörünün sağlanmasına neden olmuştur.¹⁵⁹

1453 yılında İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra Balkanlar'daki milletler Fatih Sultan Mehmet'in hümanist politikaları neticesinde tam anlamıyla bir Osmanlı tebaası¹⁶⁰ haline gelmiştir. Osmanlı devlet politikasının neticesi olarak Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı fethettiğinde bölge halkına dini serbestlik getirmiştir. Osman Ergin'in "Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı" eserinde, Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'daki Latin papazlarına verdiği ferman sureti şudur:

Ben ki Sultân Mehmed Hân'ım. Cümle halk ve ileri gelenler bilsin ki, bu fermanımın ulaştığı din adamlarına yardım ve korumam fazlasıyla tanınmış olup buyruğumu duysunlar; din adamlarına ve kiliselerine kimse engel olmasın, sıkıntı vermesin, güven içinde memleketimde dursunlar. Ve kaçıp gidenler dahi emniyet ve güven içinde olsunlar. Gelip bizim güçlü ve güvenli memleketimizde korkusuzca oturup kiliselerine yerleşsinler. Ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve kullarımdan ve tebaamdan ve tüm memleketim halkından kimse din adamlarına ve kiliselere saldırıp incitmesinler, kendilerine ve canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dahi dışarıdan özellikle memleketimize gelen insanlara zarar vermesinler. Yemin ederim ki yeri, göğü yaratan Rabb hakkı için ve Mushaf hakkı için, ulu Peygamberimiz hakkı için ve yüzüymidörtbin peygamberler hakkı için bu yazılanlara hiç kimse karşı gelmesin. Şu hâlde, mademki bunlar benim emrimdir, itaat etsinler, boyun eğsinler. Böyle bilesiniz...¹⁶¹

Fatih Sultan Mehmet'in Katolik mensubu olan gayrimüslimlere verdiği söz konusu ferman "ahidnâme", "amannâme" adları ile de kullanılmaktadır. Fatih Sultân Mehmet'in Bosna'yı ele geçirmesi üzerine Hristiyan Katoliklerin aman dilemeleri üzerine padişahın bahsettiği bu belge bir "güvenlik kâğıdı"dır. Fojnica'da bulunan Hırvatlar da bu belgeyi savaş döneminde kimsenin kendilerine zarar vermemesi için "güvenlik kâğıdı" olarak kullanmışlardır.¹⁶² Bu ferman suretinde belirtildiği üzere Hristiyanlar tam bir özgürlük

¹⁵⁹ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 8.

¹⁶⁰ Ercan Çokbankir, a.g.e., s. 92.

¹⁶¹ Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul 1936, ss. 95-96.

¹⁶² Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., ss. 83-84.

ortamı içinde yaşamlarına devam etmişlerdir.¹⁶³ Günümüzde de aynı manada kullanılarak, bunu Fatih'in kendilerine sunduğu bir imtiyaz olarak görmektedirler.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti'nde genel olarak İslâmlaştırmada bir baskı yoktu, fakat açık olarak özendirme ve koruyuculuğun özendirici bir etken olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bosna bölgesinde kendi topraklarına kattığı yerleri devlet mülküne (miri arazi) dönüştürmedi ve tımar olarak dağıtmadı. Bosna'nın fethinden önceki toprak sahiplerinin değiştirilmemesi ve Bosna mülkiyet hakkının korunması (sadece aristokrat kesim için geçerli) Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Hersek'te destek bulmasına neden oldu. Ayrıca bu bölgede yaşanan İslâmiyet, aristokrat ve köylüler arasında farklıdır. Kırsal kesimin İslâmiyet algısı heterodoks Hristiyan inancının bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, kültürel değerler bir karışım haline gelmiş, iki halk da ortak bayramlarını birlikte kutlamıştır. Bu beraberlik halk dilindeki atasözüne “Öğlene kadar İlija, öğleden sonra Ali” şeklinde yansımıştır. Şehir hayatı ve aristokratlar arasında ise İslâmiyet daha sistemli ve kuralcıydı. Bu kuralcı anlayış o kadar büyümüşü ki iki halkın birbirini anlaması zorlaşmıştı.¹⁶⁵

Osmanlı hâkimiyetinin Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan merkezi yönetiminin gücünü etkileyen etmenlerden birisi olarak istimâlet politikasını saymak herhalde doğru olur.¹⁶⁶ Bu siyaset, Kur'an-ı Kerim'de “te'lifu'l-kulûh”¹⁶⁷ ve Osmanlı literatüründe istimâlet ismiyle anlatılmaktadır. Osmanlılar, bu yarımada yayılırken halkı cezbeden bu hoşgörülü siyaseti bilinçli bir şekilde uygulamışlardır. Bu politika sayesinde Osmanlılar ilk fetih zamanında bazı kalelerin fethinde yerli halk ile işbirliğinde bulunduğu dahi bilinmektedir.¹⁶⁸

Sultan Orhan ile başlayan, Fatih Sultan Mehmet devrinde en yüksek zirveye ulaşan hoşgörü politikası Osmanlıları Rumeli'de kurtarıcı gibi göstermekteydi. Maalesef bu dönemlerin ardından yaşanan Sünni yaşayışı güçlendirme faaliyetleri bu akımları ters yönde etkiledi. Bu senelerden sonra değişen bazı hadiseler sonucunda mezhepsel

¹⁶³ R. İhsan Eliaçık, a.g.e., s. 23.

¹⁶⁴ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 85.

¹⁶⁵ H. Mirgül Eren Griffe, a.g.e., ss. 28-29.

¹⁶⁶ Murat Tuğluca, “Osmanlı Hukukunun Yeniden Üretiminde Balkan Fetihleri ve İstimâlet Politikası”, *Studies of The Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, 2014, s. 31.

¹⁶⁷ Halil İnalçık, *Türkler ve Balkanlar*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 16.

¹⁶⁸ Murat Tuğluca, a.g.m., s. 31.

farklılıklar ortaya çıkmış ve çıkan mezhepsel meseleler Osmanlı'nın hoşgörü politikasıyla bağdaşmıyordu.¹⁶⁹

1699 yılında Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan dönemde Türk göçleri doğudan batıya ve güney kesimlerden kuzeye doğru oldu. Osmanlı, yeni fethettiği Balkanlar'daki bölgelere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden onbinlerce Türk ailesi yerleştirdi. Yerleşme oldukça sistemli bir şekilde gerçekleştirildi. Anadolu coğrafyasından getirilen Türk aileleri en fazla Sava ve Tuna nehirlerinin¹⁷⁰ güney kesimleri ve Drina Nehri'nin doğu bölgelerine yerleştirildi. Osmanlı'nın Rumeli topraklarında yerleşik hayata geçmesiyle bu bölgelerin İslâmlaştırılması için buralarda çeşitli tarihi, kültürel ve sosyal yapılar inşa etmelerinin yanında tekke, dergâh ve bunların etraflarında rakamsal sayılara ulaşılamayan türbeler yaptırmışlardır.¹⁷¹

1.4.2. Devşirme Sistemi

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocakları'na asker temin eden iki önemli kaynak vardı.¹⁷²

- 1-Pençik oğlanları ve Acemi Ocakları.
- 2-Devşirme usûlü ve acemi oğlanları.

1.4.2.1. Pençik Oğlanları ve Acemi Ocakları

Osmanlılar döneminde pençik sisteminin ilk kez nasıl ortaya çıktığı hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. I. Ahmed döneminde yaşlı bir yeniçerinin oluşturduğu sözlü Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri Ocağı'nda pençik resmi kullanımı henüz Osmanlı'nın ilk kuruluş evresinde Bilecik'e yapılan seferlerle başlatılmıştır. Bu bilgilerin yazılı olarak kaydedilmesi görevini Bektaş Ağa, Hacı Bektaş evlâdından Timur Dede ve Mevlâna evlâdından Emir Şah Efendi'nin önerdiği ifade edilse de en çok benimsenen rivayet şudur; pençik uygulaması 1360 tarihinde Edirne'nin ele geçirilmesinin ardından ulemâdan Karamanlı Kara Rüstem'in teklifiyle, Kazasker Çandarlı Kara Halil'in uygun görmesiyle ve Sultan I. Murad onaylamasıyla uygulanmaya başlamıştır.¹⁷³ Sultan I. Murad, asker

¹⁶⁹ Ercan Çokbankir, a.g.e., s. 94.

¹⁷⁰ Yusuf Hamzaoğlu, 2010b, a.g.e., s. 28.

¹⁷¹ Mustafa Özçelik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Mevlâna, Mevleviler ve Mevlevihaneler*, Rumi Yayınları, İstanbul 2012, s. 121.

¹⁷² Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 45.

¹⁷³ Abdülkadir Özcan, "Pençik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 226.

ihtiyacını karşılamak amacıyla savaşlarda esir edilen erkeklerin beşte birinin devlet hesabına alınmasını yasa haline getirmiş ve bu uygulamaya “pençik” ismi verilmiştir.¹⁷⁴

Harplerde elde edilen esirler Pençikçi adıyla anılan memurlar tarafından tespit edilirdi. Bu genç oğlanlardan yaşları on ilâ onyediyedi arasında olanlardan, fiziksel olarak kusursuz ve sağlıklı olanlara devlet tarafından üç yüz akça bedel biçilerek satın alınırdı. Onsekiz yaş üzerinde olanlarında alındığı zamanlar olmuştur. Böylece Acemi Ocağı'nın ilk efradı pençik kanunu ile toplanmıştır. Bu sistemin işleyişinde Kara Rüstem ise Gelibolu'da pençik resmini toplamakla görevlendirildi.¹⁷⁵

Pençik oğlanları Yeniçeri ordusuna alınmadan önce eğitilmeleri ve Türkleştirilmeleri için Gelibolu'da Acemioğlanlar Asker Ocağı'na gönderilirdi.¹⁷⁶ Pençik oğlanları Gelibolu'da eğitim aldıktan sonra da Müslüman ve Türk ailelerin yanına veriliyordu. İslâm dinine mensup olup Türk kültür ve medeniyetini tanıyan pençik oğlanları sonra da Askeri Ocakları'nda askeri eğitim alıyorlardı. Askeri Ocakları'nda hürriyetine kavuşan gençler, yüzyıllar süresince Osmanlı Devleti'nin vurucu iktidarını simgeleyen Yeniçeri Ocağı'nın ana kademesini oluşturuyorlardı.¹⁷⁷

Pençik oğlanı olma şartlarının taşımayan esirler, köle statüsünde kalırlar; kul olarak yükselmezlerdi. İlk devir Osmanlı sisteminde padişahın kulu olmak bir kölenin hürriyetine kavuşması manasına geliyordu. Pençik oğlanlarının vücut yapıları ve simaları en güzelleri “iç oğlanı” olarak alınarak sarayda eğitim görüyor, diğerleri “acemi oğlanı” olarak çiftçi yanında işçi veya amele olarak kullanılıyordu,¹⁷⁸ küçük bir kısmı da padişah bahçelerinde bostancı yapılırdı. Oruç Bey'in sunduğu kaynakta şu ifadeler yer almaktadır:¹⁷⁹ “Oğlanlar Anadolu'da Türk kavimlerine (köylüsüne) ulaştırıldı. İslâm dini adabı ve dil öğretilir diye 3-4 sene ırgat olarak çalıştırıldılar.” Ayrıca Osmanlı'nın fethettiği yerlerdeki soylu ailelerin çocukları da seçilerek saraya gönderiliyordu.¹⁸⁰

Pençik yasası daha sonra tekrar düzenlenerek Acemiliğe alınmayanlar şirhor (üç yaşından sekiz yaşına kadar, yavru), gulâmçe (sekizden oniki yaşına kadar küçük çocuk),

¹⁷⁴ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, a.g.e., s. 46.

¹⁷⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 37.

¹⁷⁶ Sinan Can Yücel, *Osmanlı Askeri Düzeni ve Yeniçeriler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 15.

¹⁷⁷ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, a.g.e., s. 46.

¹⁷⁸ Sinan Can Yücel, a.g.t., s. 15.

¹⁷⁹ Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, Koçu Yayınları, İstanbul 1964, s. 16.

¹⁸⁰ Halil İnalçık, 2009, a.g.e., s. 207.

gulâm (buluğa ermiş çocuk), sakallı (traşı gelmiş olanlar) ve pîr (ihtiyar) gibi adlarla bazı özel sınıflandırılmalar yapılmış ve bu kanuna göre vergi alınmıştır. Acemi Ocağı'nın kuruluş evresinde elde edilen esirlerin yaşları göz ardı edilirken, daha sonra on ilâ yirmi yaş arasındaki çocukların alınması kanunlaştı. Bu kanun devşirme sisteminde de devam ettirildi.¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe “pençik kanunu” ile toplanan sultan kulları, ordu için yetersiz kaldığından “devşirme kanunu” ile Hristiyan dinine mensup mezheplerden “Allah'ın hakkı”¹⁸² olarak toplanmaya başlandı.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, esirleri köle olarak kullanmak veya Avrupalılar gibi satmak yerine onlara hem hürriyetlerini, hem de kendi arzularıyla İslâm dinine geçmelerine imkân sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de fetihlerle yurt edindikleri bölgelerde yerli halkın Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında uygulanan iç oğlan müessesesi tarihçiler tarafından eleştirisel çalışmalara konu edilmiştir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki tapu tahrir ve müdevver kayıtlarına göre; Osmanlı'nın zorla ihtida ettirme yoluna gitmediğini, böyle bir uygulamanın İslâm hukukuna ve devletin maddi menfaatlerine uygun olmadığı görülmektedir.¹⁸³ Bu usûlle devşirilen pençik oğlanlarının, baskıyla veya adaletsizlikle ilgisi bulunmamaktadır. Bunun Kanunnâmesi neşredilmiştir. Fakat Osmanlı'nın duraklama ve gerileme devirlerinde çok şiddetli zulümler uygulandığını Osmanlı Siyâsetnâmeleri'nde görmekteyiz. Üzülerek belirtmek gerekir ki, pençikçilerin ailelerden şiddet yoluyla oğlan almaları sık vuku bulan bir olay haline gelmiştir.¹⁸⁴

1.4.2.2. Devşirme Usûlü ve Acemi Oğlanları

Sultan Yıldırım Bâyezid'in Ankara mağlubiyetinden sonra Osmanlı fetihlerinin yaklaşık elli sene yapılmaması ve esir elde edilemediğinden, pençik oğlanlarının sayısında azalma meydana gelmiştir. Devletin asker ihtiyacını karşılamak için yeni çözümler aranmaya başlanmıştır. Bu nedenle, Osmanlı'nın Balkan toprakları üzerinde yaşayan Hristiyan tebaanın çocuklarından Acemi oğlanı toplanmak üzere Devşirme Sistemi kurulmuştur.

¹⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s. 37.

¹⁸² Sinan Can Yücel, a.g.t., s. 17.

¹⁸³ Havva Selçuk, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri (1432-1482)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, 2002, ss. 90-91.

¹⁸⁴ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, a.g.e., ss. 46-47.

Balkanlar çapındaki İslâmlaştırma ve Türkleştirme evresinin temel dinamiğini oluşturan Devşirme sistemi,¹⁸⁵ bazı yükümlülüklerden her yerde uygulamaya alınmazdı. İlk zamanlarda daha çok Balkanlar'da Üsküp, İştîp, Köstendil, Prizren, Görice, Samakov, Prebol, Taşlıca, Ergirikasrı, Yanya, Pirlepe, İşkodra, Ohri, İpek, Dukakin, Novasin, Manastır, Mostar, İzvornik, Bögürdelen, Horpeşte'de uygulanırdı. XV. asrın son dönemlerinde Anadolu'da da uygulanmaya başlamıştır.¹⁸⁶

Devşirme yasa ve sistemine uygun olarak seçilen çocuk ve gençler, İstanbul'a götürülerek Müslümanlaştırılır ve sünnet ettirilirdi. Acemi ocağı zabitlerinden Anadolu ve Balkan ağaları aracılığıyla, Türk-İslâm gelenek ve göreneklerini edinmeleri için Anadolu ve Rumeli çiftlik sahipleri ve Türk köylülerinin yanına gönderilirdi. Eğer devşirilen Balkan bölgelerinden alındıysa Anadolu'da, Anadolu'dan alındıysa Balkan bölgelerindeki ailelerin yanına gönderilirdi. Böylece asıl ailelerinin yanlarına gitmeleri engellenirdi. Müslüman Türk ailelerinin yanında belli bir zaman kalan devşirme, eğitimin ardından İstanbul'a gönderilerek yeniçeri ağası tarafından Acemi Ocağı'na kaydettirilirdi, kendisine "acemioğlanı" denirdi ve 1 akça yevmiye bağlanırdı.¹⁸⁷ Anadolu'daki devşirmeler Anadolu Ağası'nın, Balkan coğrafyasındaki gençler Rumeli Ağası'nın sorumluluğundaydı. Kethüdâlar ara sıra Türk köylüsünün yanında kalan devşirmeleri kontrol ederlerdi. "Türk'e verme" (Türk üzerine verme) olarak adlandırılan bu sistem ile devşirililenler hem tarım işleriyle uğraşarak devlet üretimine katkıda bulunur hem de Müslüman ailelerin yanında Türk-İslâm geleneğini tanırlardı.¹⁸⁸

Devşirilen gençler, sekiz-yirmi bilhassa ondört-onsekiz yaşları arasındadır. Devşirme sisteminde görevli memurlar gittikleri bölgelerde tellallar ile geldiklerini haber verirler, Hristiyan çocukları babalarıyla birlikte vaftiz defterlerini alarak gelir, şartları uygun görülen çocuklar alınırdı. Papazlarında iştirak ettiği toplantılarda her kazadan kırk haneden bir çocuk alınır, bazen ihtiyaca göre bu rakam değişebilmekteydi.¹⁸⁹ Devşirilen çocuğun kasabası, kenti, sancağı, ebeveyn ve sipahi adları, yaşı, tüm eşkâli ve sürücü adıyla anılan sevk amirinin ismi kayda alınır, bu kayıt iki nüsha halinde biri devşirme memuruna diğeri ise sürücü amire teslim edilirdi. Yasa gereğince oğlanların en nüfuzluları,

¹⁸⁵ Noel Malcolm, a.g.e., s. 122.

¹⁸⁶ Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul 1994, s. 255.

¹⁸⁷ Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009, s. 22.

¹⁸⁸ Abdülkadir Özcan, 1994, a.g.m., s. 256.

¹⁸⁹ Bayram Yıldız, "Tuna'dan Uçan Kuş'ta" Devşirme Sistemi", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, 2014, s. 6.

papazların oğlanları, iki oğlu olanın biri, birden fazla çocuğu olanın fiziksel olarak en düzgünü alınırdı. Tek çocuklu ailelerden devşirme alınmazdı. Orta boylu oğlanlar tercih edilir, uzun boylular saray için ayrılırdı. Yahudi, Rus, Çingene ve Acemlerden çocuk devşirmek kanun hükmünce yasaktı.¹⁹⁰ Bu devşirmeden maksat Hristiyan ailelerin ve din görevlilerinin rızaları dairesinde kalmak şartıyla Müslüman Türk ailelerinin yanına gönderilen Hristiyan çocukların Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasıydı.

Devşirme usûlü daha önce hiçbir İslâm ülkesinde uygulanmayan bir sistemdir. Bu uygulama insan hak ve özgürlüklerine bütünüyle aykırı olmasına rağmen, bu teşkilatı sınıf atlama, devlette makam sahibi olma yolu gibi görüp çocuklarını bu teşkilata sokmak için çaba sarf eden ailelerin de olduğu bilinmektedir. Devşirme sistemini her çocuk için kabiliyetine göre değerlendireceği bir şans olarak da görenler olmuştur.¹⁹¹ Devşirilme şevkini perçinleyen bir başka önemli neden de; gayrimüslimlerin askerlikte görevlendirilmemeleri ve buna binaen cizye vergisi ödeme mükellefiyetleri olduğundan, gayrimüslimler ve bilhassa Osmanlı hayranı Bulgar, Arnavut, Bosnalı ve Ermenilerin Osmanlı'nın askeri sınıfında görevlendirilme isteklerinin artmasıdır.

Müslüman Boşnaklar, İslâm dinine mensup olduklarından dolayı kendi çocukları devşirilmediğinden ısrarla bu kanuna kendi çocuklarının da dâhil edilmesini istemişlerdir.¹⁹² Boşnakların ısrarları üzerine, Müslümanlardan devşirme toplanmamasına rağmen Osmanlı kaynaklarında “Poturnak oğulları”, “Potur oğulları”, “Potur taifesi” ve “sünnetlioğlan” ifadeleriyle tasnif edilen Bosnalı Müslüman çocukları istisnâ olarak acemi oğlanı olarak Yeniçeri Ocağı'nda devşirilmişlerdir.¹⁹³

Bosnalı Müslümanlar 1515 yılında özel bir anlaşma neticesinde çocuklarını İstanbul'a yollamışlar ve bu oğlanlar Osmanlı idarecileri tarafından “potur”¹⁹⁴ ismi altında gruplandırılmışlardır. 1565-89 yılları arasında yazılan fermanların birçoğunda, poturlara

¹⁹⁰ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, a.g.e., ss. 47-48..

¹⁹¹ Belkıs Konan, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 4, 2011, s. 263.

¹⁹² Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, a.g.e., s. 47.

¹⁹³ Aşkın Koyuncu, a.g.e., s. 194.

¹⁹⁴ Potur kelimesi, 16.-18. yüzyıllar arasında Bosnalılar ve Türklerin kullandığı bir sözcüktür. Halk etimolojisi, bu kelimeyi Sırp-Hırvat dilindeki yarı Türk anlamını alan *poluturk* kelimesinin kısaltılmış hali şeklinde tanımlamaktadır; bu tanımlamanın, kelimenin o devirdeki kullanım şekliyle bir bağı da bulunmaktadır. Benzer bir tanımlama da, kelimenin kendini Türkleştirmek, diğer ifadeyle Türkleşme anlamına gelen Sırp-Hırvat dilindeki *poturčiti se* fiilinden türemiş olması da muteberdir. Gerçek şudur ki, bu kelimenin bugüne kadar ulaşan ilk şekilleri, Sırp-Hırvat dilinde değil Türkçededir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Noel Malcolm, a.g.e., ss. 113-114.

özel sınıf mensupları olmaları için İstanbul'a gönderilme ayrıcalığı verilmişti. "Potur" sözcüğü, bu fermanlarda İslâmlaşmış Bosnalı Slavlar için genel bir kavram niteliğindedir.

Avrupa'da İslâmiyet, her zaman bir Türk dini olarak görülmüştür. Bu nedenle İslâmlaşan Boşnaklar için bazı Avrupalı yazar ve gezginler "Türk'ten daha Türk", "Boşnak Tayfası", "Bosnalı Takım", "Boşnak Kavmi", "Gazi Boşnak" ifadelerini kullanmışlardır. Buradaki "Gazi Boşnak" zalim bir yeniçeriye ifade etmektedir.¹⁹⁵ Günümüzde Sırlar, Osmanlı Türkleri zamanında İslâm dinine geçen Bosna Müslümanlarını Turçim-Türk olarak isimlendirmişlerdir.

Tarihte Boşnaklar, Osmanlı Devleti'nin imkân sağladığı tüm hak ve özgürlüklerden istifade edip, egemen bir unsur olarak askeri ve mülkî idarede de daimi var olmuş ve her fırsatta yeni yönetime karşı sadakatlerini göstermişlerdir.¹⁹⁶ Osmanlı Devleti zamanında, Boşnaklardan yirmi iki kişi sadrazamlık mevkiine gelmiştir. XVI. asırdan itibaren Osmanlıların yürüttüğü Pax Ottomanica siyasetinin uygulayıcıları bu Boşnak Vezirler ve Paşalardı: Hersekzade Ahmet Paşa (1496-1514) Ragusa'nın (Dubrovnik) özerk bir şehir olarak kalmasını sağlamıştır, Hristiyanları dikkate alan politikalarıyla da Osmanlı hâkimiyetinin Bosna-Hersek'te yerleşmesinde etkin rol oynamıştır.

Çocukların yedi ile onbeş yaşları arasında toplandığı ve bunların büyüyünce toplumun elit tabakasını oluşturan yöneticiler olduğunu düşününce kökenlerini unutmadıkları, talep etmeleri halinde onlarla buluşma olanağına sahip oldukları tarihte pek çok örnekte görülmektedir. Tarihimizde önemli bir yere sahip olan Sokollu Mehmet Paşa bu gerçeği ortaya koymaktadır.¹⁹⁷ 1557 tarihinde Bulgaristan'ın Peç (İpek) şehrinde Ohri Bulgar Kilisesi'ne bağlı Sırp Patrikhanesini tekrar açmış ve kardeşi Makarios'u buraya patrik olarak tayin etmiştir. Sırlar için çok büyük önem taşıyan bu şehir, Ortaçağ İmparatoru Duşan'ın 1346 tarihinde Aziz Sava'ya Patrik unvanını sunduğu ve Sırp Kilisesi'nin Konstantinapol'den bağımsızlığını ilan ederek milli Sırp Kilisesi'nin olduğu şehirdi. İva Andriç bu dönemden "harika bir huzur dönemi" olarak bahseder.¹⁹⁸ Netice olarak Osmanlı'nın temelinde yatan "Nizam-ı âlem" ideolojisi veya "Pax Ottomana"nın gerçekleşmesindeki en önemli neden, çeşitli etnik ve dini mezheplerin barış ve huzur

¹⁹⁵ H. Mirgül Eren Griffe, a.g.e., ss. 28-29.

¹⁹⁶ Fahri Kaya, "Boşnak Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 1, 1996, s. 135.

¹⁹⁷ Tunca Özgişi, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek için Uyguladığı Politikalara Örnekler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 26, 2014, p. 348.

¹⁹⁸ H.Murat Taşar vd., a.g.e., s. 202.

ortamında hayatlarını sürdürmelerine imkân sağlamasıdır. Bu düzenin sağlanmasındaki en temel kaynak da millet sistemi şeklinde toplumların birbirleriyle bağlarının güçlenmesidir.

Osmanlı üst düzey yönetim kadrolarında Balkan kökenli kişilerden çok fazla yararlanmıştır. Osmanlı'nın en ihtişamlı devri olan 1453-1623 tarihleri aralığında vazifelendirilen 47 veziriazamdan yalnızca beşi Türk, diğerleri ise devşirilip eğitim verilenlerdir.¹⁹⁹

Fatih Sultan Mehmet Hân Osmanlı'yı beylik statüsünden imparatorluğa götürürken merkeziyetçiliği güçlendirerek bazı önlemler uygulamıştı. Bu uygulamalardan bir tanesi de devleti idare edecek üst düzeydeki idarecilerin devşirmelerden oluşması, Müslüman ve Türk kökenlilerinin bu görevlerden uzaklaştırılmasıydı. Devletin bekâsı için uygulamaya alınan bu sistem farklı kesimlerce eleştirilmiştir. Ne var ki, kardeş katli ve devşirmelerin idareye hükmetmesi uygulamaları Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Bu nedenle; Fatih Sultan Mehmet, vezirlerini devşirme kökenli olanlardan görevlendirmiş ve ordunun temel yapısını teşkil eden yeniçerilerin sayısını sekiz binden oniki bine kadar çıkarmıştır.²⁰⁰ Fatih'in döneminde devşirmelerden tayin edilen değerli sadrazamlardan bazıları şunlardır: Mahmud, Gedik Ahmed, Makbul İbrahim, Sokollu Mehmed, Ferhad, Lala Mehmed, Kara Murad, Kemankeş Mustafa Paşalar ve Köprülü ailesinden gelen sadrazamlar.²⁰¹

XVII. asırdan itibaren Hristiyan tebaa arasında devşirme sisteminin güçleşmesiyle; bir devşirmede ancak iki üç bin çocuk devşirilebiliyordu. Eski Enderun mensupları ve büyük devlet erkânı devşirmeler yerine kendi çocuklarını saray okullarına ve enderundaki odalara yerleştirmişlerdir.²⁰² Bu yüzyılın ortalarından itibaren Boşnakların yanı sıra 16-20 yaş aralığındaki Müslüman Arnavut gençlerinin de gönüllülük esasıyla devşirme olarak alındığı; bunlarla birlikte aynı dönemde Bulgaristan'da da İslâmlaşmanın yoğun olduğu köylerden yeniçerilerin alındığı, fakat bu gençlerin devşirme olarak toplanmadığı yeniçeri olmak amacıyla başvurduğu bilinmektedir. Bu şekilde, XVII. asırda Boşnaklar haricinde Arnavut ve Bulgar Müslümanlarına da devşirme veya yeniçeri olma²⁰³ imkânı verilmiştir.

¹⁹⁹ Tunca Özgişi, a.g.m., p. 348.

²⁰⁰ Abdullah Demir, "Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, 2017, ss. 19-20.

²⁰¹ Abdülkadir Özcan, a.g.m., s. 256.

²⁰² Halil İnalçık, 2009, a.g.e., s. 216.

²⁰³ Aşkın Koyuncu, "Devşirme Tarihine Bir Derkenar: Bosna'nın İslâmlaşması ve Osmanlı Terminolojisinde Potur ve Poturoğulları Terimlerinin Anlamı", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin*

Tarihte Arnavutların İslâm dinine geçişleriyle alakalı çeşitli iddialar yer almaktadır. Arnavutluk'ta halkın İslâm dinini seçmelerinde kılıç zoruyla ve zulümle gerçekleştiği iddiaları yanlıştır. Arnavutluk'ta İslâm dininin yaygınlık kazanmasında yüzyıllarca Batı ve Doğu Roma'nın siyasi ve dini çatışma bölgesinde oluşu ve jeopolitik konumunun da etkisi vardı. Bununla birlikte yerli aristokrasinin tımar kadrosunda oluşu ve bu kadrolardaki ikinci soyda İslâm'ı kabul etmeleri neticesinde İslâmlaşma baskı uygulamadan²⁰⁴ zaman içerisinde sosyal gelişme olarak gerçekleşmişti. Ancak Arnavut feodal beyliklerin, iktidarlarının kaldırılması Osmanlı'nın siyaset politikalarından bir tanesiydi. Osmanlı, ele geçirdiği topraklarda yeni sistemle bütünleşmek istemiştir. Feodal beyler de o güne kadar sahip oldukları siyasi ve iktisadi imtiyazlardan mahrum kalmamak için en emin yol olarak İslâmiyet'e geçmeyi tercih etmişlerdir. Feodallerin İslâmlaşması sonucunda İslâm dini kentsel ve kırsal nüfus kitlelerine ayrılmıştır. Feodallerin oğulları ise Sultan'ın sarayına içoğlan veya uçbeyleri, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve benzeri yüksek makamdaki Osmanlı devlet erkânlarının saraylarına gulâm olarak götürülmüşlerdir. Onlara, bu saraylarda geçirdikleri zaman zarfında İslâm dininin prensipleri, kuralları ve gelenekleri öğretildikten sonra Osmanlı ordusuna asker olarak alınmışlardır.²⁰⁵

İç oğlanlardan XVI. ve XVII. asırlarda şair, edip, tarihçi, hattat ve mûsikişinas gibi pek çok sanatkârlar ile devlet erkânı yetişmiştir. Bu şahsiyetlerin birçoğu Enderun Okulu'nda sanat alanında nam kazanmışlardır.²⁰⁶ Mesela; 989 (1581) tarihinde Sultan III. Murad devrinin nakkaşlarından olan Nakkaş Hasan Paşa Enderun'dan sonra Tophane Nâzırı, Yeniçeri Ağası, Rumeli Beylerbeyliği, Sultan Vezirliği gibi önemli makamlara getirilmiştir.²⁰⁷ Aynı yüzyılda Mimar Sinan da devşirme sistemiyle Mimarbaşılığa kadar yükselmiştir.²⁰⁸

XVIII. asırda merkez ve vilayetlerde icra makamlarının başına yetişen bürokratların geçmeye başlamasıyla eyaletler yönetimi de âyânların hâkimiyetine geçti. Böylece gulâm sistemi önemini tamamıyla kaybetti. Sultan III. Ahmed (1703-1730) döneminde Enderun mensuplarının azaltılması ve Silahdâr Çorlulu Ali Paşa'nın getirdiği yeni düzenlemeler

---

Yediyıldız'a Armağan, (Ed. Yunus Koç, Serhat Küçük), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015, s. 224.

²⁰⁴ Fahri Maden, "Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 44, 2013, ss. 143-144.

²⁰⁵ Ferit Duka, "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslâmlaşması Süreci", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 7, 1991, ss. 64-65.

²⁰⁶ Ahmet Şimşirgil, "İç oğlanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 21, İstanbul 2000, s. 450.

²⁰⁷ Zeren Tanındı, "Nakkaş Hasan Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 329.

²⁰⁸ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, a.g.e., s. 47.

yeni bir oluşumun ifadesiydi. Ocak yolu olarak adlandırılan belirli aşamalardan geçme zorunluluğu kaldırıldı; kültürlü ve eğitilmiş gençlerin hâs odada görevlendirilmesi onaylandı.

XIX. asırda gulâm sisteminin en son büyük temsilcisi Hüsrev Paşa'dır. Tanzimat'tan önce kendi konağında yetiştirdiği elli civarındaki köleyi devlet bünyesinde eğiterek önemli makamlara yerleştirmiş hatta bir kısmı paşalığa kadar yükselmişlerdir. 1831 yılında Enderun Nazırlığı, 1832'de Mabeyn Müşavirliği açıldı ve 1833 tarihinde Enderun odaları bütünüyle yürürlükten kalktı.²⁰⁹

---

²⁰⁹ Halil İnalçık, 2009, a.g.e., s. 217.

İKİNCİ BÖLÜM

BALKANLAR'IN İSLÂMLAŞMASINDA TASAVVUFUN ÖNEMİ

2.1. Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Tasavvuf ve Gazâ Ruhü

2.1.1. Tasavvufun Menşei

Günümüzde tasavvuf, üzerinde en fazla konuşulan, fikir yürütülen, olumlu ya da olumsuz genellemelerde bulunulan bahislerin başında gelir. Üzerinde bu kadar konuşulan mevzuların başında yer alan tasavvuf araştırmacıların nezdinde çeşitli ifadelerle tanımlanmıştır. Bunlardan bazılarına göre, tasavvuf; tekke ve dergâh ismiyle anılan hususi mekânlarda şeyh denilen müridlerin himayesinde tac ve hırka diye anılan hususi giysiler, kudüm ve ney denilen özel âletler ile icra edilen zikir ve merasim, murakabe ve rabıta gibi konuları işleyen bir ilimdir. Kimilerine göre, tarikatlarıyla halkı toplum yaşamından uzaklaştıran bir müessesedir. Bazılarına göre keşif, keramet ve tasavvuf gibi metafizik konuları felsefe edinen bir ilimdir. Diğer kişilere göre ise, “vahdet-i vücûd” ve “vahdet-i şühûd” anlayış sistemi nedeniyle tasavvuf, bir ahlâk yolu, zikir, düşünce, gayret, zühd ve nafilâ ibadetlerle kulu Allah'a yaklaştırma amacına yönelik faaliyetler gerçekleştiren bir kurumdur.²¹⁰ İngiliz bilimci Nicholsun, Hicri II. ve V. asırlar arasında yaşamış ilk dönem önemli sufilerinin tasavvuf tanımlamalarını, kronolojik esasa göre sınıflandırarak²¹¹ bir araya getirmiş ve Kur'an ile sünnete dayanarak yazılmış yetmiş sekiz tasavvuf tanımlamasını sunmuştur. Bu tanımlamaların sayısını bine kadar çıkarıp “mutasavvıfların sayısındadır”²¹² diyenler de olmuştur. Çünkü her mutasavvıf tasavvufu tecrübe edindiği manevi hallere ve bulunduğu makama göre tanımlamıştır. Rûh dünyasına çeşitli adlarla intikal eden tasavvuf mesleği, İslâmiyet'in bâtındaki gerçeği, Kur'an'ın saklanan sırrı, şeriatın uygulanmasındaki itikadın özü ve hülâsasıdır. Kaynağı, anlamı, eğilimleri, İslâm'ın dışında değildir. Tasavvuf, tarikattır. Şeriat edinilen ilim, tarikat hayata geçirilen

²¹⁰ Kamil Yılmaz, a.g.e., ss. 11-12.

²¹¹ Ethem Cebecioğlu, “Prof. Nicholsun'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, 1987, s. 387.

²¹² Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 28.

ameldir. İlim elde etmeden amel, amelsiz de ilim olmaz. Niyazî-i Mısrî'nin, “şeriatsız tarikat oldu ilhâd” sözü bu görüşe güzel bir örnektir.²¹³

Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında pek çok rivayet mevcuttur. Bu rivayetler ışığında tasavvuf; ashab-ı suffa, saff-ı evvel, benü's-sufâ, safevî, savf, sofos/sophia, sof kelimeleri ile bağ kurulmaktadır.²¹⁴ Tasavvufun konusu genel anlamda Allah, varlık ve insandır. Gayesi ise, insanı kötülüklerden iyiye hicret ettirmek, güzel huylarla süslemek, Allah ve Resulü'nün ahlâkını benimseterek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bütün bir itaat ile “insan-ı kâmil” yetiştirmektir. Tarihsel bağlamda tasavvufun konusunu; İslâmi ruh hayatı, müesseseleri, velilerin tasnifi, tarikatları ve kurucularıyla ilkeleri teşkil etmektedir. Bu tarihsel araştırmanın amacı ise, tasavvufî yaşamın, tasavvufî düşünce ve müesseselerin fikri inşalarını araştırarak dervişlerin yaşamları ve tarikatları hususunda bilgi vermek, İslâm medeniyet ve tarihinin bir yönünü objektif olarak ortaya koymaktır.²¹⁵

2.1.2. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Anadolu'da Tasavvuf ve Gazâ

Ruhunun Rolü ve Önemi

Tasavvufî hayat, Abbasiler döneminde oluşmasını, Selçuklular'da kurumsallaşmasını, Osmanlı Devleti zamanında ise çeşitli coğrafyalara yayılmasını gerçekleştirmişti.²¹⁶

Türk-İslâm âleminde, bilhassa Anadolu topraklarında gaza ideolojisinin ve hareketlerinin başlaması, Moğolların Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nu Köseadağ Savaşı'nda bozguna uğratarak (1243) Anadolu'ya hâkim olmaları ve Batı'dan gelen haçlı saldırıları sonrasındır. İşte bu durum İslâm dünyasında kutsal savaş, gaza, bir ölüm kalım meselesi²¹⁷ olarak ortaya çıkmıştır. O devrin halkı, Moğol işkencelerinden, kıtlık, yoksulluk ve ağır vergi yükümlülüklerinden dolayı korku ve ümitsizlik içerisinde kalmış, emin bir mekâna ihtiyaçlarından dolayı tasavvuf şeyhlerine ve âlimlerin bulunduğu tekkelere son derece güvenmişlerdir.

²¹³ Fatih M. Şeker, *Osmanlı İslâm Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 383.

²¹⁴ *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Cilt: 4, Ankara 2004, s. 159.

²¹⁵ Kamil Yılmaz, a.g.e., ss. 57-76.

²¹⁶ Tuğçe Tuna, “Halveti Tarikatının Balkanlara Yayılması ve Günümüzde Halveti Tekkeleri” (Haz. Orhan Söylemez, Ahmet içli), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz*, Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı, Eskişehir (21-22 Kasım 2013), Bakü (24-26 Kasım 2013), 2013, s. 370.

²¹⁷ Halil İnalçık, 2009, a.g.e., s. 9.

Moğolların saldırıları neticesinde birçok millete ait çok sayıda âlim, şair, mutasavvıf ve sanatkâr Anadolu'ya gelmiştir.²¹⁸ Orta Asya'dan akınlarla gelen tasavvufi zümrelerle birlikte Anadolu'ya dini cereyanlarda ulaşmıştır. Bu dervişler, kendi ülkelerinden gelenek ve göreneklerini, dini anlayışlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Bu istilada öncü olan dervişlerden soy ve konum sahibi önemli zatlarda bulunmaktadır.²¹⁹ Şöhreti her bölgeye yayılan Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre gibi mümtaz kişiler İslâmi ve sosyal yaşamda büyük tesirler oluşturmuşlardır. Aynı devirde yaşayan Mevlana Celâleddin Rumi'de hoşgörüyü ön planda tutarak gayrimüslimlerin (Hristiyan ve Yahudi) arasına katılarak onların Müslümanlaşmasına vesile olmuştur. Bu ortam içerisinde tasavvuf akımları, Anadolu'nun her bir köşesine yayılmıştır. Bunların başında Rifâîlik, Kâdirîlik, Hâlvetîlik, Mevlevîlik, Yesevîlik²²⁰ yer alır. Bu sufilerin getirdikleri din anlayışı, daha önce Türk ülkelerinden akın eden göçmen topluluklarının İslâm algısıyla aynı olduğu gibi, müridleri de kendi soyundan oluşmaktadır. Bu temellerle, Anadolu diyarı bu şahsiyetlerin getirdiği Türk-İslâm tasavvuf kültürü ile kaynaşır.²²¹

Moğolların Anadolu topraklarını istilasıyla tarikat mensubu olan gâziler, şeyhler ve dervişler uç bölgelere akın etmişlerdir.²²² Bu şahsiyetlerin uç bölgelerde kurdukları tekke ve zaviyeleri ile dönemin zulümden kaçan kitlelerine ümit olmuşlar, göçebe toplum tarafından “kutsal kişiler” olarak kabul edilmişlerdir. Özellikle halkın Moğollara karşı direnmelerinde ve ayaklanmalarında toplumu harekete geçirerek önderlik etmişlerdir. Ayrıca bu “kutsal kişiler” Osmanlıların Bizans'a karşı düzenledikleri gaza ve fetihlerde aktif bir güç olarak katılmışlardır. Moğollara karşı ayaklanmalarda görüldüğü gibi dini-tasavvufi şahsiyetler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve örgütlenmesinde, gaza ideolojisinin, yani “cihad” kurumunun önemli yeri vardır.²²³ Bu gâzi dervişler, emirleri altında olan zümreye önce tek amaç olarak cihadı ve “Allah'ın adının yüceltilmesi” kaidelerini anlatıyor, aşıyor ve daha sonra da bunların uygulanması için bilgi ve tecrübeyi öğretiyor, teşkilatlandırıp yönetiyorlardı.²²⁴

²¹⁸ Nazım Soylu, *Hacı Bektaş-ı Veli*, Armada Yayınları, Ankara 2016, s. 7.

²¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yayınevi, İstanbul 2014, s. 15

²²⁰ Nazım Soylu, a.g.e., s. 8.

²²¹ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 15.

²²² Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yayınları, İstanbul 1982, s. 162.

²²³ Ahmet Şimşirgil, *Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi Kayı I*, Şems Kitapları, İstanbul 2006, s. 163.

²²⁴ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 145.

Peki, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve geliştirilmesinde tasavvuf akımlarını harekete geçiren dervişlerin rolü hakikatte nedir? Bu konuda Fuad Köprülü, Aşıkpaşazade gibi tarihçiler bu rolü üç noktada toplamış diyebiliriz. Yani tarihi kaynaklar üzerinde yapılan araştırmalar, bu araştırmaların kritik ve analitik tespitleri, bunlardan elde edilen veriler neticesinde, önde gelen Türk tarihçiler ilk olarak dervişlerin fetihlerdeki rollerini,²²⁵ ikinci olarak Türkleştirme ve İslâmlaştırmadaki önemli etkilerini, üçüncü olarak da Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği yerlerde hâkimiyetini meşrulaştırması hususunda önemli tespitlerini ortaya koymuşlardır. Fuad Köprülü'nün 1930'da yazdığı eserlerde XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunun iktisadi ve içtimaî koşullarını araştırırken bu dönemde, Anadolu halkını teşkilatlandıran şu gruplar üzerinde bilgiler sunar;²²⁶ “Gazıyân-ı Rûm, Ahıyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm” ve fakılar zümreleridir. Bu zümreler içerisinde Yesevi, Bektaşî, Haydarî, Kalenderî, Hurûfî, Melamî gibi tarikatlarda yetişmiş sufiler de vardır.²²⁷

Âşıkpaşazade tarihinde Gazıyân-ı Rum diğer tarihlerde Alpler (kahraman, muharib mânasına) ya da Alp Erenler adıyla anılan ve İslâmiyet'ten önce tüm Türk cihanında var olan geniş teşkilatlanması ve eski tarihiyle Türk mücahidleri vardı. Doğrusu; Sultan Osman Gazi'nin arkadaşlarından birçoğunun unvanı olan Alp adı ilgi çekmektedir. Bunlardan kentlerde yerleşik hayata geçmiş ve İslâm dinine mensup bazı tasavvuf zümrelerinin etkisi altında kalanlarsa unvanı “Gazi” olarak adlandırıldığı görülmektedir.²²⁸ Âşıkpaşazade'nin eserinde geçen Gâzıyan-ı Rûm (Rum erenleri) fütüvvetin seyfi kolu olarak da düşünülebilir.²²⁹ Yine aynı eserde adı geçen Ahıyân-ı Rûm (Anadolu Ahîleri)²³⁰ yaşantıları itibariyle Anadolu topraklarının Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında başrolde olan zümreler arasındadır.²³¹ Ahî teşkilatının faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda büyük rol oynamıştır²³² Esnaf ve sanat sınıflarından insanların oluşturduğu tasavvufî gruplardan biri olan Ahîler, silsilelerini Hz. Ali (r.a) aracılığıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v) uzatırlar ve “Fütüvvet ehli” olarak bilinirler.²³³ Ahîlerden başka “dâru'l-cihâd” diye anılan Anadolu'ya

²²⁵ Ahmet Yaşar Ocak vd., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, ss. 70-71.

²²⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluş*, Hayy Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s.74.

²²⁷ Bkz. Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s. 205.

²²⁸ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 11.

²²⁹ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 134.

²³⁰ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 11.

²³¹ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 142.

²³² Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 12.

²³³ Kamil Yılmaz, a.g.e., ss.133-134.

Türkmen babaları ve Orta Asya, Harezmi, Horasan dolaylarından Yesevi sufileri de göç etmişlerdi. Horasan erenleri olarak anılan Abdalân-ı Rûm yani “abdal” ve “baba” adları umumiyetle Osmanlı beyleriyle birlikte tüm muharebelere katılmış sufilerdir.²³⁴ Vefaiyye tarikatının şeyhi olan Baba İlyas liderliğindeki Babai İsyanı Hacı Bektaş-ı Veli için yeni bir reform hareketiydi. Bu dönem farklı kesimlerce de kabul edildi ve Abdalân-ı Rûm ismini aldı. Bu sufiler Osmanlı fetihlerinin tesiriyle sayısız bölgede etkisini gösterdi. Türklerin İslâm’a geçiş dönemlerinde bu sufilerin rolü önemlidir. Bu zümrelerin bazı kesimleri bilhassa köy ve kasabalarda oturanlar Hacı Bektaş-ı Veli düşüncesinde buluştular. Bu kesimin şehirlerde oturan kısmı çoğunlukla Mevlevî düşüncesine intisap etmişlerdir. Bu tasavvufî gruplar Anadolu’nun Balkanlar’a uzanan toplumların sosyal ve ahlakî yapılanmasında en önemli vazifeyi üstlenmişlerdir.²³⁵ Âşıkpaşazade tarihinin Bâcıyan-ı Rûm diğer bir anlamda kullanılan Anadolu Bacıları olarak andığı tarikat meşreblerine dair çok fazla bilgi edinemediğimiz zümreler,²³⁶ çoğunlukla dönemin erkekleri ile aynı karakteri taşırlar. Erkekler gibi savaş meydanında cenk etme, ata binme, ok atma, ava gitme ve harplerde aktif rolde yer almak gibi nitelikleri vardır.²³⁷ Bunlara ek olarak da fakırlar ile birlikte Osmanlı egemenliğini meşrulaştırmış ve klâsik İslâmî bilgiyi yaymıştır.²³⁸

“Ahî”, “alp” ve “abdal” adıyla anılan bu mürşitler, önce gayrimüslim diyarlara sefere çıkıyor ve ardından da buraları “Türk-İslâm toprağı; Dâru’s Sulh” hâline getirmek için geniş ve muazzam faaliyetlere başlıyorlardı.²³⁹ Orta Asyalı göçmenler boş araziler üzerinde kurdukları bir nevi Türk manastırları olan zaviyelerle, yeni bir ülkeye gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir. Sufilerin çalışmaları ordularla beraber hatta ordulardan önce fütuhata çıkmış ve karşı tarafı manen kazanmıştır. Bunun anlamı şudur ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu derin manevi kaynaklardan gelmekte ve Hristiyan ve İslâm dünyalarının karşı karşıya gelmesidir.²⁴⁰ Alpler döneminde yetişen mutasavvıfların hikmetleri araştırılırsa, dinî duygular ile kahramanlık duygularının ne kadar kaynaşmış olduğu açıkça görülür: Tahta kılıçlarıyla kâfirlerle cenk eden, himayelerindeki bir avuç

²³⁴ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 11.

²³⁵ Nazım Soylu, a.g.e., s. 54.

²³⁶ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 11.

²³⁷ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 147.

²³⁸ Halil İnalçık, 2013, a.g.e., s. 75.

²³⁹ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 159.

²⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s.13.

derviş ile yüzbinlerce düşman ordusunu bozguna uğratan, hisarları fetheden, küfür diyarında kılıç kudretiyle İslâm dinini yayan bu mücahidler Türk mutasavvıflarıdır.²⁴¹

“Osmanlı rûh dünyasına nasıl gidebiliriz?” sorusunun yanıtı bellidir: Sadece tasavvufî kaynakları okumakla hakikate ulaşamaz. Yaşayış ve algı tarzının meşalesi olan tasavvufun başlangıcı “kîl u kâl, sonu ise vecd ü hâldir.” Yunus Emre’nin ifadesiyle “tasavvuf hâl içinde hâl, makam içinde makamdır.”²⁴² Osmanlı yüzyıllarında hükümdarlık eden sultânların portreleri dönem dönem tasavvufî hâle bürünür. Âşıkpaşazade “imdi, bu âl-i Osman hûd bir tayifedür kim bunların kerâmetleri zâhirdür” tanımıyla bu hakikati anlatır. Sultan Osman Gazi’nin simasına değindiğimizde zâhidliği karşımıza çıkar. Sultan Osman Gazi masiva sevgisinden geçmiş, madde âlemini gözünden çıkarmıştır. Zaten kendisi Şeyh Edebâli’nin mürididir.

Şeyh Edebâli, tanınan bir ahî piri olmasıyla birlikte, Sultan Osman Gazi’nin (d. 680/1281- ö. 726/1326) kayınpederi oluyordu. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda medresenin yanında bir tekkenin inşa edilmiş olması²⁴³ ve Dursun Fakih (ö. 726/1326) ile birlikte Şeyh Edebâli’nin (ö. 726/1325) oluşu güçler dengesine atılmış görkemli bir adım derecesindeydi. Yüzlerce müridi olan Şeyh Edebâli’nin Eskişehir civarı İtburnu mevkiinde tekkesi vardı. Ahî zaviyeleri kurdurmak için Türkmenleri teşkilatlandırarak onları ekonomik bir güç durumuna getirmiştir. Ahîlik temelinde Kuran’a ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) sünnetine bağlılığından, tasavvufta büyük önemi olan “uhuvvet” i anımsattığı için kolaylıkla yayılmıştır.²⁴⁴

Selçuklular döneminden itibaren padişah-derviş ilişkileri genellikle sürdürülmüştür. Osmanlılar döneminde ise bu ilişkiler daha da artmış ve bütün padişahlar simgesel dahi olsa da bir şeyhe intisap etmişlerdir. “Halife-i rûy-ı zemin” vakit buldukça bir pirin önünde oturup hürmette bulunmakta hiçbir sakınca ve mani görmemiştir.²⁴⁵ Osman Gazi’nin bir tekke şeyhi olan Edebâli ile yakınlığı, Orhan Gazi’nin 1331’de İznik’te kurulan ilk medresenin başına Fusûş şârihi Dâvûd-i Kayseri’nin getirilmesi, Yıldırım Beyazıd’ın Emir Sultan, Fatih Sultan Mehmed’in Akşemseddin ile münasebeti kuruluş evresindeki devlet ve tekke mensupları arasındaki bağı ortaya koymaktadır.²⁴⁶ Netice olarak söylenebilir ki,

²⁴¹ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 145.

²⁴² Fatih M. Şeker, a.g.e., ss. 314-360.

²⁴³ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 135.

²⁴⁴ Ziya Kazıcı, a.g.e., s. 140.

²⁴⁵ Mustafa Kara, a.g.e., s. 129.

²⁴⁶ Mustafa Kara, “Tekke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 40, İstanbul 2011, s. 369.

Osmanlı sultanları şehzadeliklerinden itibaren Türk-İslâm tasavvuf öğretisi ile eğitim görmüş, bu edebi ve erkânı yaşamları süresince muhafaza etmişlerdir. Şu sözlerin tesiriyle hükümranlıklarını sürdürmüşlerdir;²⁴⁷

“Padişahı âlem olmak bir kuru dava imiş,

Bir veliye bende olmak cümleden a‘lâ imiş.”

Osmanlı döneminde rûhaniyetin tılsımı, mana âleminin sırrı İslâm’ın tasavvufi boyutu etrafında anlam kazandığı gibi İslâmiyet’in amelî yaşantısı ve sosyal bir hâdise oluşu da burada berraklaşır. Osmanlılar, çıktıkları yolda dünyanın sırrına vakıf oldukları derecede, özgürlüğü nefisle cihad olarak anlatırlar, tasavvufa düşen görevi aynen görürler ve gösterirlerdi.²⁴⁸

Osmanlı devlet ricalinin kuruluşun gerçekleşmesi sonrasında dervişlere karşı saygının yüksek derecelere ulaştığını gösteren önemli olaylara şahit olunmuştur. Bunlardan en mühimi şudur ki; padişahların saltanat hakkını elde edebilmeleri için şart koşulan kılıç kuşatma merasimini, bazen şeyhülislâmın yerine tarikat pirlерinin gerçekleştirmiş olmasıdır.²⁴⁹ Savaşları şeyhülislâm fetvâsı ile gerçekleştiren Osmanlıların fetih anlayışı metafizik bir temel üzerine kuruludur. “Allah bir kulun hayrını irâde ederse onun sebeplerini hazırlar” diyerek fetihler mukadderât-ı İlâhiyye’nin takdirine bağlanmıştır.²⁵⁰ Osmanlı ordusu gayr-i Müslim toprakların seferine çıkmadan önce yaklaşık kırk gün kadar önce Hz. Peygamber’e (s.a.v) mahsus olan ukba ismini taşıyan Sancak-ı Şerif’in muhafaza edildiği sandığından çıkarılıp göndere çekilmesi, Osmanlı yasası gereği idi. Sancak-ı Şerif sandıktan alınacağı gün devlet büyüklerini heyecan sarardı. Bizzat padişah tarafından taşınan sancak, müezzin ve imamların tekbirleriyle Arz Odası’ndan tahtın sütununa yerleştirilir ve Fetih Suresi okunurdu.²⁵¹

Sultan Orhan Gazi’de babasının etrafında toplanan aynı tasavvufi kudret ile devletini genişletir. Kerâmetlerine şahit olduğu “er kişi” ve “abdâl şekli” olarak bilinen Geyikli Baba’ya intisap eder. Osmanlı’nın kuruluşundan sonra Osmanlı’yı bir imparatorluk haline getirmekle kalmayıp, ona tasavvufi derinliğini de kazandıran yarı evliyâ portresine sahip olan Sultan Orhan Gazi “hakîkatte Horasan erlerinin silah ve kerâmet arkadaşıdır.”

²⁴⁷ Mustafa Kara, 2015, a.g.e., s. 131.

²⁴⁸ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 313.

²⁴⁹ Reşat Öngören, “Osmanlı’da Sûfilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 1999, ss. 12-13.

²⁵⁰ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 116.

²⁵¹ Ziya Demirel ve Avni Arslan, *Osmanlı’da Peygamber Sevgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, ss. 45-361.

Bursa'nın fethine müteakip Evliya Çelebi'nin naklettiği gibi Belh, Buhara ve Horasan dolaylarından birçok erenlerin gelmesi de manidârdır.²⁵² Sultan Orhan Gazi'nin himayesinde birçok savaflara katılmış olan Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Duğla (Ayrınlı) Baba gibi babalar, bâbâî tasavvuf akımından gelen ve Baba İlyas talebelerindendi. Bu dervişler için Bursa'nın Kesişdağı (Uludağ) eteklerine tekkeler inşa edilmişti.²⁵³ Bursa'da Şeyh Ebû İshâk alemdârları için bir zaviye kurduran Sultan Yıldırım Beyâzıd da aynı kültürün bir halkasıdır.²⁵⁴ Sultan Yıldırım Beyâzıd dönemi dervişleri arasında Ulu Cami'nin ibadete açılışında (802/1400) ilk hutbeyi okuyan Somuncu Baba mahlasıyla tanınan meşhur Hamîdüddin Aksarayî (ö. 815/1412)'nin özel bir yeri bulunmaktadır.²⁵⁵

Fetihleri kazâ ve kadere bağlayan güzel bir örnek Âşıkpaşazade'nin Sultan II. Beyazıd döneminde belirttiği hususlardır: Osmanoğullarının devletleri birbirinden ziyadedir. Bunun ispatı ataları, dedeleri ele geçiremediği kaleleri ve şehirleri Hakk Teâla sonradan gelen nesline nasip etmiştir. Yalnızca fetihler değil ihtida hareketlerinde de dayanak İlâhi irâdenin elindedir. Hidâyete erecek kişiyi yani delâlet ve irşâdı kabul edip doğru yola iletmeyi yaratmak Hz. Allah'ın (c.c.) mukadderatına bağlanmış ve gazadaki mücadeleleri ihtidâ gerçekleşsin veya gerçekleşmesin, maksudun rızasına ulaştıracak bir yol olarak görülmüştür.²⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin kurulma, gelişme, büyüme ve hatta yıkılma süreçlerini etkileyen üç ana kurum vardı: Tekke, medrese ve ordu. Kuruluş yıllarında teşkilatlı bir ordu ve medrese yapılanması olmadığından bu meslekler cami, tekke ve ribatlar aracılığıyla yürütülmüştür.²⁵⁷ Osmanoğulları ile birlikte, birçok şeyhler Anadolu'nun garb bölgelerini yurt edinmişlerdi. Bu derviş zümrelerinin bazıları gaziler ile birlikte yurt açmak ve fütihat yapmakla görevli oldukları gibi; bazıları da o bölgedeki kasabalara yahut bütünüyle ıssız arazilerde teşekkülleşmişlerdir ve o bölgelerde dervişleriyle birlikte tarım ve hayvan yetiştiriciliği yapmışlardır. Bu boş araziler üzerine inşa ettikleri zaviyeleri, bu surette o bölgeleri büyük kültür, imar ve din merkezleri haline getiriyordu.²⁵⁸ Osmanlı toplum

²⁵² Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 26.

²⁵³ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 137.

²⁵⁴ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 363.

²⁵⁵ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 139.

²⁵⁶ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 126.

²⁵⁷ Mustafa Kara, 2015, a.g.e., s. 126.

²⁵⁸ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., ss. 25-26.

yapısında tekke kültürüyle yetişmiş pek çok âlim ve sanatkâr olduğu gibi birçok şeyh ve derviş de medresede eğitim almış, yıllarca o cephede çalışmış, eserler vermiş kimselerdi.²⁵⁹

Meşhur tarihçi Hammer'ın ifadesine göre, Sultan Orhan döneminde kurulan “Yeniçerilik”²⁶⁰ mensuplarının tamamı hem asker hem de mürid idi. Hatta tarikatın piri 99. Alay'ın miralay olması yanında sufilerden sekizi yeniçeri kışlalarında kalarak gece gündüz devletin bekâsı ve askerlerin muzafferiyeti için dua ederlerdi. Kurulan Yeniçeri Ocağı her zaman Bektaşî tekkesini anımsatacak bir isimle anılmıştır: “Ocağ-ı Bektaşiyân”. Ordudaki askerlerin derece ve rütbelerinin adı ise şöyledir: “Silsile-i Tarik-i Bektaşiyân.” Dünya tarihinde önemli askeri teşkilatlardan biri olan bu ordunun temelinde ve her şeyinde tarikatı görmek sadece tasavvuf tarihinin değil insanlık tarihinin de en mühim hadiselerinden biri olmalıdır.²⁶¹

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin yükselişinin en üst seviyeye geldiği devirdir. XVII. yüzyıl ise yükselişin son bulduğu, duraklama dönemine giren senelerdir. XVI. yüzyıl sonuna kadar birliktelik içinde faaliyet gösteren tekke, medrese ve ordu üçlüsünde XVII. asırdan itibaren sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle tekke-medrese çatışması en hızlı şekilde XVII. asırda meydana gelmiştir. Tüm diğer sahalarda olduğu gibi tasavvufi alanda da dikkate değer bir gerileme olmuştur.²⁶²

2.1.3. Balkanlar'da Tasavvufun Yayılışı ve Gazâ Ruhu

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve manevi zeminin hazırlanmasında, İslâmiyet'in doğuşundan kısa bir zaman içinde geniş coğrafyalara özellikle Türklerin buldukları bölgelere yayılmasını sağlayan İslâm tasavvuf kültürü olmuştur.²⁶³ Türk tarih deneyiminin aktüalitesi, Malazgirt Ovası'ndan açılan gedikten başlayarak Viyana'ya kadar sürekli fetihler ve İslâmlaşma olmuştur.²⁶⁴

Orta Asya'dan göç ederek gelen dervişler ordusunun bazıları Anadolu'ya yerleşirken, bazıları da Rumeli'yi geçerek suyu bulana kadar Batıya, Adriyatik sahillerine doğru yol almışlardır. Anadolu'nun Müslümanlaşması nasıl ki Orta Asya'dan gelen isimsiz dervişler sayesinde olmuş ise, Balkanlar'da da İslâmiyet'in yayılması ve bölge halkının İslâm dinine

²⁵⁹ Mustafa Kara, 2015, a.g.e., s. 69.

²⁶⁰ Joseph Von Hammer, *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*, (Çev. Mehmet Atâ), Cilt: 1, Selanik Matbaası, İstanbul 1330, s. 200.

²⁶¹ Mustafa Kara, 2015, a.g.e., s. 126.

²⁶² Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 142.

²⁶³ Metin İzeti, a.g.e., s. 81.

²⁶⁴ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 115.

ısrındırılması Sarı Saltuk, Kızıl Deli Sultan, Otman Baba, Ayvaz Dede, Gazi Hüsrev Bey, Lâmekâni Hüseyin Efendi, Gül Baba, Hasan Kâimî gibi birçok manevi gönül erlerinin yanında yüzlerce mücâhidin vesilesiyle gerçekleşmiştir. Bu sebeple bu alperenlerin Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde ziyaretçileri ile dolan türbeleri ve makam-ı şerifleri mevcuttur. Bahsi geçenler Kosova, Arnavutluk, Sırbistan, Makedonya, Bosna-Hersek, Romanya, Macaristan hatta Moldovya'ya kadar ilerleyerek tasavvufu bu coğrafyada mayalamışlardır.²⁶⁵

XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri gazi unvanlarının ve şanlarının her bölgeye yayılmasına yol açtı. Osmanlı Beyliği'nin cihad merkezli fetihlerine birçok uç beyliklerine mensup zümreler katılarak Balkan coğrafyasındaki sosyal ve manevi yapılanmanın gelişiminde rol almışlardır.²⁶⁶ Türkmen babaları, şeyhler ve mutasavvıflar aracılığıyla yürütülen İslâm ve insanı merkeze alan düşünce sistemi, imparatorluğun yürütme merkezinde yer almış ve gayrimüslim zümreler için Türk hâkimiyeti arzulanır kılınmıştı. Osmanlılar adalet ve hoşgörüsünü İslâm gaza ruhu ve tasavvuf kültürüyle bir araya getirerek güçlü bir cihan imparatorluğu düşüncesi geliştirilmesine bağlar.²⁶⁷ İslâm dinine mensup olma, gerçek bir kültürleşme, Türk halkı ile kültür yönünden bütünleşme neticesini vermekteydi. Rumeli'de Müslüman olma, Türk olma manasına geliyordu.²⁶⁸

Osmanlı padişahlarının Rumeli fütuhatları sırasında bazı tasavvuf erbâbı ile yakın ilişkilerini görmekteyiz. Anadolu'nun yurt edinilmesinde rol alan tasavvufi ekoller, akınlarla Rumeli coğrafyasına geçmiş ve kendilerine has metodlarla o toprakları da Türkleştirme ve İslâmlaştırmada ve imar etmede çalışmalara başlamışlardır.²⁶⁹

XV. asırda Balkanlar'da yaşayan özellikle Alevi kültürde "Kızıl Deli"²⁷⁰ unvanıyla tanınan Vefai/Kalenderi Dervîşi Seyyid Ali Sultan ve arkadaşları Balkanlar'ın Türk ve İslâmlaşmasında yapmış oldukları gaza akınlarıyla önemli rol sahibi olmuşlardır. Ömer Lütfi Barkan'a göre, Seyyid Ali Sultan Rumeli'ne Osmanlı padişahları ile geçen ilk

²⁶⁵ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s.206.

²⁶⁶ H. Mustafa Eravcı, "Balkanlar'da Mevlevilik ve Saraybosna'da İsa Bey Mevlevihanesi", *II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran-Arnavutluk, (4-7 Aralık 2003), 2006, ss. 365-366.

²⁶⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Tarihi*, Cilt: 2, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1969, ss. 186-190.

²⁶⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, NTV Yayınları, İstanbul 2015, s. 14.

²⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., s. 31.

²⁷⁰ Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, ss. 82-87.

dervişler arasında olması nedeniyle önemli bir şahsiyettir.²⁷¹ Seyyid Ali Sultan'ın hayatını anlatan Vilayetnâme'de Horasan dolaylarında yaşarken, rüyasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emri ile Balkan fetihlerini gerçekleştirme düşüncesinde olan Sultan Orhan Gazi'ye yardım için yanındaki kırk arkadaşıyla yola çıktığı rivayet edilmektedir.

Seyyid Ali Sultan, Osmanlı topraklarına geldikten sonra Sultan Orhan Gazi'nin Balkan fetihlerinin gerçekleşme şeklini tespit etmek amacıyla düzenlediği bir meclise iştirak etmiş, ardından Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Gazi Süleyman Paşa ile birlikte fetihlere katılmıştır. Seyyid Ali Sultan, gazi-derviş olarak fetih ve iskâna çok önem vermiş ve Balkanlar'ın “şirkten temiz ve halâs kılmak” düşüncesiyle gazalarını gerçekleştirmiştir. Gelibolu, Bolayır, Kavak, Varmacin, Murad Kalesi, Haki Kalesi, İpsala, Fere, Dimetoka, Edirne, Şumnu, Rusçuk, Silistre ve Yanbolu'nun fetihlerine arkadaşlarıyla birlikte katılmış ve bu fetihlerde büyük rol sahibi olmuşlardır.²⁷²

Oruç Beğ, Rumeli'ye geçişte mühim başarıları olan Gazi Süleyman Paşa ve Umûr Bey'i velilikle anar ve onların rûhlarından gazâlarda istifade edildiğini bahseder. Düşman taarruza geçince Gazi Süleyman Paşa'nın rûhaniyetinden yardım istenir, Osmanlılar geri çekilirken ricâlü'l gayb ordusu yetişir ve Balkanlar'da kâfirlerle cenk ederken boz atlı gayb erenlerinin geldiğini aktarmaktadır.²⁷³

Sultan II. Murad Bursa'da İslâm ve tasavvuf dünyasında tanınmış fikir adamı Emir Buhâri'den kılıç kuşanır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki geleceği, haçlılara karşı kazanılan Varna Savaşı'nın zafer neticesi buraya bağlanır. Halil İncılık ve Mevlüt Oğuz Sultan II. Murad'ın gazalarını Gazavat-ı Sultan Murad²⁷⁴ adıyla ilim dünyasına tanıtmışlardır. Gazavat bölümünde; sade bir Türkçe ile Sultan II. Murad'ın Balkanlar'daki Hristiyan ülkelerine düzenlediği fetihleri anlatılmaktadır. Gaziler ve özellikle Sultan II. Murad Han'ın gazaları övgüyle tasvirlenmiştir. Sultan II. Murad tam bir gazilik temsilidir. Bu sebeple kahramanlıkla Sultan II. Murad Han Hazreti Ali (r.a)'a benzetilir ve gaza seferlerindeki gayesinin Hak Teâlâ'nın rızasını kazanmak için olduğunu vurgulanır.

Balkanlar'daki akıncı ailelerinin o dönemlerdeki önde gelen isimleri Turahan Bey, Firuzoğlu, Gelibolu Beyi Ahmed Hâs, Karaca Bey, Şamlı Ali Bey, Davud Bey,

²⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 2, 1942, s. 293.

²⁷² Haşim Şahin, a.g.e., ss. 82-86.

²⁷³ Fatih M. Şeker, a.g.e., ss. 120-364.

²⁷⁴ Halil İncılık, “Gazavât-ı Sultan Murad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 439.

Evrenosoğlu, Karesi ili Beyi Fenârioğlu, Hasan Paşa, Turgutoğlu Yusuf Şah, Oğuzoğlu İsa Bey ve Mihaloğlu Hızır Bey'in savaşları ve gazaları övgüyle anlatılır. Ayrıca, Balkanlar'da fetihler yapan Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıda bulunan Karamanoğulları âdeti tekfir edilmek suretiyle, küfür ehline muavin olduğu bu nedenle dört mezhep iştihatınca tekfir edildiği belirtilmektedir.²⁷⁵

Fatih Sultan Mehmet, Balkan topraklarında özellikle Bosna bölgesinde fiziki fetih evvelinde manevi fütûhatın kalıcı olmanın anahtarı olduğunu idrak etmişti, bu nedenle yapılanma hareketine geçti. Bosna valiliği esnasında Akhisar kazası ilim, âlim, müderris, keşif ve keramet sahibi zâtların merkeziydi. Kayıtlarda geçen sekiz tane merkezi medrese bulunmaktaydı. Ayrıca Horasan erenlerinin de yerleştiği, dergâh inşa ettiği alanlardandı. Ayvaz Dede, Karaca Ahmet Dede, Seyit Ahmet Dede, Şeyh İsa, İlyas Çelebi bunların en tanınmışlarıdır.²⁷⁶

Ayvaz Dede, Fatih Sultan Mehmet tarafından dervişleriyle beraber bu manevi fütûhatı tamamlamak maksadıyla bu bölgeye gönderilmiş, o dönemin başkenti sayılan Travnik şehrinin dolaylarında dergâhını kurmuştur. Etrafında oluşan yerleşim alanına da Akhisar adını vermiştir; bu ad 1945 yılından sonra Prusac olarak kullanılmaktadır. Bosnalıların saygı ve sevgisini²⁷⁷ kazanan Boşnakların “Ayvatovica” dediği hayatı menkıbelerle dolu bir derviş olan Ayvaz Dede'nin,²⁷⁸ olağanüstü kerametlerine de şahit olan Bosna etrafındaki tüm Boşnaklar İslâmiyet'e rızalarıyla geçmişlerdir. Boşnaklar'ın Müslümanlaşmasında Ayvaz Dede ve müridlerinin etkin rolü olmuştur. Bölge halkının her ihtiyacına koşan Ayvaz Dede ve müridlerinin faaliyetleri daha evvel, yani XIV. asırdan itibaren başladığı için Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethetmesi ve yerel halkın İslâmiyet'i benimsemesi daha da kolay olmuştur.

Günümüze uzanan bölgedeki manevi bekçiliği ve görevi de devam etmektedir. Hatta 1992-1995 yılları arasındaki Bosna Savaşı'nın başlarında Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç direniş radyosunda Ayvaz Dede'ye dair rüyasını anlatır. Ayvaz Dede kendisine rüyasında “Baki, Baki” diye hitap eder. Aliya İzzetbegoviç kendisine hikmetini sual eder. Ayvaz Dede de “Peygamberimiz, Mekke'de ve Sarayova'da ezan sesi susmadan

²⁷⁵ Haşim Şahin, a.g.e., ss. 146-149.

²⁷⁶ Keyafettin Öz, “500 Yıllık Kardeşliğin Mimarı Fatih Sultan Mehmet Han ve Ayvaz Dede”, *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Ünal Şenel), Cilt: 2, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa 2012, ss. 210-211.

²⁷⁷ Keyafettin Öz, a.g.e., s. 211.

²⁷⁸ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., ss. 215-216.

dünyanın sonu gelmeyecektir” cevabını verir. İşte o dönemde gerçek direniş başlar ve tüm Müslümanlar o şanlı özgürlük savaşında mücadele ederler.²⁷⁹

Ayvaz Dede Boşnaklar ve tüm Müslümanlar için yalnızca bir inanç lideri değil, aynı zamanda Bosna halkının günümüzdeki manevi sigortasıdır. Boşnak halkı, Ayvaz Dede’ye olan manevi minnet duygularını yaklaşık 500 seneden beri ödemeye çalışarak her sene haziran ayının son pazar gününü milli bir bayram, şölen şeklinde kutlamaktadırlar. Bu festival havasında törenler son savaştan sonra daha bir coşkuyla, İslâm ülkelerinin de teşrifleriyle uluslararası bir kimlik kazanmıştır.²⁸⁰

Mehmet Akif Ak, Ayvaz Dede merasimleri ile her sene Müslüman Boşnakların dinlerini tazelediklerini ve evrendeki İslâm âlemi ile tek bir vücut haline geldiklerini ifade ederek şunları söyler:²⁸¹

Arafat vakfesi gibi Ayvaz Dede vakfesi de bir dağda yapılıyor. Törenin yapıldığı dağa 7-8 kilometre bir yol yaya yürünerek varılıyor, Arafat dağına yapılan yürüyüşe nazire... Bu dağda da vaktin namazı da eda ediliyor ve ardından İslâm’ın evrensel deklarasyonu kıvamındaki duaya başlanıyor. Aminler ve dualar Kanada’dan Endonezya’ya, Filipinler’e kadar her yerde yankılanıyor. Toplanan, devşirilen dualar, Ayvaz Dede dağının bu ulvî buluşmaya tanıklık eden ağaçları arasında “hû” çekerek dolaşan rüzgâra, toplantıya kendi dilleri ve gönüllerince katılan kuşlara ve meleklerle emanet edilerek, kâinatın kalbi Mekke’ye, Medine’ye ve oradan köşe bucak tüm İslâm âleminin şehitleri, gazileri ve mücâhitlerine gönderiliyor; hiçbiri unutulmuyor bu duada, ne Filistin, ne Çeçenya...

XV. asırda Fatih Sultan Mehmet döneminde faaliyet gösteren bir diğer Kalenderi dervişi asıl adı Hüsam Şah olan Otman Baba’dır.²⁸²

Otman Baba (Hüsam Şah) yanında birkaç yüz abdalı olmasına rağmen, Anadolu ve Rumeli diyarlarında gezmiş, sıra dışı düşünceleriyle pek çok kişinin ilgisini çekmiş, olumlu veya olumsuz tepkiler almıştır. Özellikle yaz aylarında, abdallarıyla birlikte çeşitli Balkan şehir, köy ve kasabalarını dolaşmıştır. Babaeski, Aydos, Tırnova, Dobruca, Zağra, Filibe, Edirne, Vize, Siroz, Belgrat, Semendire, Ağaç Denizi, Balkan Dağı gezdiği yerler arasındadır. Balkanlar’da Yörükler arasında özellikle Tanrıdağı Yörükleri arasında faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

²⁷⁹ Keyafettin Öz, a.g.b., s. 211.

²⁸⁰ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 216.

²⁸¹ Bkz. Mehmet Akif Ak, “Bosna’nın Arafatı Ayvaz Dede”, *Mostar Dergisi*, Sayı: 6, 2005, ss. 38-42.

²⁸² Haşim Şahin, a.g.e., ss. 151-152.

Otman Baba'nın (Hüsam Şah) abdallarıyla Balkan fetihleri yaptığı, bu fetihler esnasında gazilerle yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Kesinlikle devlet adamlarının hediyelerini kabul etmeyen Otman Baba (Hüsam Şah) Fatih Sultan Mehmet'in hürmetine, lütfuna ve itaatkâr davranışlarına da mazhar olmuştur. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet şehirde dolaşırken, Otman Baba (Hüsam Şah) ona, “çabuk söyle, Sultan sen misin yoksa ben miyim?” sorusuna, Fatih Sultan Mehmet'in “padişah sensin ve sırr-ı Hüdâ'sın, ben ise senin kemine kemter kulunum babacığım” şeklinde yanıt vermiştir. Sonraki dönemlerde gerek Anadolu gerekse Balkanlar'da birçok köye “Hüsam Dede” adı verilmiştir.²⁸³

“Niyet-i gazâya” göre fetihlerini gerçekleştiren Osmanoğulları, gittikleri yerlere Allah'ın inayeti ve Hazret-i Peygamber'in (s.a.v) ruhaniyeti ve nûru, velilerin duası, gazilerin şaşmayan istikameti üzerine koşmaları, güçlü zafer inançları ile duâ orduları oluşturlardı. Savaşların sonuçları rüya ilmi ile önceden tahmin edilirdi. Yalnızca rüyalar ile değil günlük yaşantıda karşılaşılan olaylar da ilâhi tecelliye bağlanırdı.²⁸⁴ Kânûnî Sultan Süleyman Sigetvar'ın (Zigetvar) fethine, tezimize özelde konu edindiğimiz Bosnevî Kâimî Hasan Efendi'nin üstadının mürşidi Sofyalı Bali Efendi'nin işaretleri ile çıkar ve Bali Efendi'nin dile getirdiği üzere ruhunu orada teslim eder.²⁸⁵ Ayrıca Balkanlar'da pek çok kâmil insan yetiştiren Sofyalı Bali Efendi, Balkanlar'ın İslâmlaşması ve toplumun selim bir yola girmesi için de her türlü gayreti göstermiştir. Halifesi Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi Sigetvar kalesini kuşatmaya Kânûnî Sultan Süleyman ile beraber gitmiştir.

Kânûnî Sultan Süleyman Sigetvar (Zigetvar) seferine Şeyh Nûreddinzâde'nin bir rüyası üzerine çıkmıştır. Şeyh Nûreddinzâde Hz. Peygamber'i (s.a.v) rüyasında görür ve kendisine “Süleyman cihadı niçin terk etti” diye seslenir. Bu rüya üzerine Sigetvar (Zigetvar) seferi hazırlıkları başlamıştır.²⁸⁶

1566 yılında Kânûnî Sultan Süleyman'ın Sigetvar (Zigetvar) seferine Hâlvetî şeyhlerinden Mostarlı Ali Dede Bosnevî de katılmıştır.²⁸⁷ Ali Dede Bosnevî'nin askerleri dualarla cesaretlendirmesiyle Sigetvar (Zigetvar) Kalesi alındı. Bu esnada Kânûnî Sultan Süleyman vefat etmişti. Kânûnî Sultan Süleyman için inşa ettirilen türbenin türbedârlığına getirilen Bosnevî, türbe yanına kurduğu zaviyesinde uzun yıllar İslâm'ı sohbetleriyle yaydı

²⁸³ Haşim Şahin, a.g.e., ss. 153-158.

²⁸⁴ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 120.

²⁸⁵ Hüsamettin Aydın, *Rumeli Erenleri*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2005, ss. 75-77.

²⁸⁶ Bekir Şahin, “Anadolu'yu Aydınlatan Balkan Kökenli Alimler”, *Osmanlı İlim, Düşünce, ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası İlmi Toplantı*, İstanbul, (07-09 Mayıs 2014), 2014, s. 180.

²⁸⁷ Kemal Yavuz vd., *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyaları*, (Ed. Enver Ören), Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 299.

ve birçok gayrimüslim kendi isteğiyle Müslüman oldu. Bosnevî 1597 yılında da Serdar-ı Ekrem Satırcı Mehmed Paşa'nın davetiyle Varat seferine katılıp Avusturya ordusuna karşı zaferin kazanılmasını sağlamıştır.

Kânûnî Sultan Süleyman dönemindeki bir diğer gazi derviş olan Gül Baba da birçok gazâlara padişah ile birlikte katılmış ve Budin'in fethi esnasında 1541 tarihinde şehitlik mertebesine ulaşmıştır.²⁸⁸

Yukarıda anlatılanlar sonucunda görülmüştür ki Balkan coğrafyasının büyük merkezlerinde köklü ve yaygın bir tasavvuf kültürü yaşanmıştır. Bu kültür yaşanan zulüm ve işkencelere, baskıcı rejimlere rağmen günümüzde dahi varlığını sürdürmekte, bir nevi küllerinden yeniden doğmaktadır. Türk-İslâm tasavvuf kültürü ecdadımızın asırlar boyu bu topraklarda yaşamasının yegâne nedenidir. Atalarımız Balkanlar'a at ve kılıçla koşmuş fakat kılıcın zoruyla bölgede hâkimiyetini sağlamamıştır. Bazı Batılı siyasi tarihçilerin aktardığı üzere kılıcın zoruyla Osmanlı hükmetseydi, Balkanlar'da yaklaşık beş yüz yıl süresince barınamazdı ve XX. asrın başlarında bölgeden tamamen çekildiği zaman hiçbir izinin kalmaması gerekirdi. Türk-İslâm medeniyeti evrensel mesajıyla Balkanlar'da asırlardır varlığını sürdürmektedir.²⁸⁹

2.2. Balkanlar'daki Tarikatlar ve Tekkeler

Türklerin İslâm dinine geçişlerinde tasavvuf zümrelerinin ve sûfi dervişlerin büyük rolleri olmuştur. Bu nedenle, Türkler İslâm dininin tasavvufi yönünü daha çok benimsemişlerdir. Orta Asya Türk âlemindeki bu tasavvuf tesiri daha sonra Anadolu ve Balkanlar'da devam etmiş, bu toprakların fethedilmesi ve İslâmlaşmasında tarikat ve tekkelerin önemli faaliyetleri olmuştur. Osmanlı zamanında ülke topraklarının her tarafına yayılmış ve âdeta ülkeyi ağ gibi sarmış olan tekke ve zaviyeler, önceleri "İ'lâ-yı Kelimetullah" ve "Alperenlik"²⁹⁰ görevi üstlenmişken, daha sonraki dönemlerde sosyal ve kültürel alanda hizmetler veren eğitim kurumları haline gelmiştir.

Balkan coğrafyası üzerine çalışmalarda bulunan tarihçiler, bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması meselelerinde çeşitli etkenlerden bahsetmiştir. Rumeli'de Osmanlıların

²⁸⁸ Kemal Yavuz vd., a.g.e., ss. 300-303.

²⁸⁹ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 205.

²⁹⁰ Mustafa Ülger, "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri Bakımından Tekkeler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2013, ss. 45-46.

başvurduğu muhtelif iskân ve fetih politikalarıyla birlikte Rumeli diyarının ve bu diyarda yaşayan yerli toplulukların Osmanlıları kucaklamasında, tarikat ve tekkelerin rolü son derece büyüktür. Nitekim bu rol, Balkanlar'ın fethi esnasında bölgeye giren dervişler ve Anadolu erenlerinin varlığıyla kendini ortaya çıkarmıştır. Kendileriyle birlikte inanç ve kültürlerini Balkanlar'a getiren bu sufiler ile birlikte bölge Mevlevî, Kadirî, Nakşî, Rifâî, Halvetî, Bektaşî ve Melamî tasavvuf akımlarıyla tanışmıştır.²⁹¹

İslâm kültür ve medeniyet tarihinin önemli bir yerini teşkil eden eğitim kurumlarından biri de tekkelerdir. Tasavvuf usûl ve öğretisinin konu edinildiği tekkelere zâviye, hankâh ve dergâh²⁹² gibi isimler de verilmektedir. Tekke kelimesinin kökeni Farsça'dır. Tekke, dayanılacak ve sığınılacak mekân anlamındadır. Küçük tekkelere "zâviye", büyüklerine ise "dergâh" veya "hankâh" denir. Bütün tekkelerin bağlı olduğu merkez tekkeye ise "Asitâne" adı verilmiştir. Dergâh ve âsitane yaygın olarak Mevleviler tarafından kullanılmaktadır.²⁹³

Müslüman devletlerin kuruluş evrelerinde önemli faaliyetlerde bulunan tekkeler, Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinde de büyük etki sağlamıştır. Selçukluların XIII. asırdaki son dönem gelişmelerini Mustafa Akdağ şöyle ifade etmektedir:²⁹⁴ "Meydana getirilen zâviye, hankâh, ribât ve daha başka müesseseler, Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmelerini geniş ölçüde kolaylaştırıyordu. Doğu'dan Batı'ya devam eden göçlerin hareketi bu müesseseler sayesinde kolaylaşmakta idi."

Tekkelerin Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve Türk ülkesi karakterini almasındaki işlevi yadsınamaz bir gerçektir. Orta Avrupa'dan Malezya'ya, Kuzey Afrika'dan Kafkasya'ya, Hazar'dan Varna'ya ulaşan çeşitli coğrafyalarda bu tarz tekke ve hankâhlar aracılığıyla, engel teşkil eden olaylar bertaraf edilmiştir. Konaklamak maksadıyla bu hankâhlara gelen yolculardan, bir daha bu manevi ortamı bırakmayıp da dervişler zümresine dâhil olan yolcu, devlet erkânı ve ilim sahiplerinin sayısının oldukça fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca gayrimüslimlerin "Müslüman sofuların koleji" olarak adlandırdıkları bu ocaklardan gördükleri samimiyet onlara Türklerle birlikte, İslâm'ı da tanıtmıştır.²⁹⁵ Tekkelerin manevi oluşumu ve iç sistemi tasavvuf eserlerinde detaylı bir

²⁹¹ Selçuk Ural, "Makedonya'nın İslâmlaşmasında Bektaşî ve Halvetiliğin Katkısına Bir Örnek; Kırçova'da Bektaşî ve Halveti Tekkeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 73, 2015, s. 130.

²⁹² Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul 2004, s. 195.

²⁹³ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 270.

²⁹⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul 1974, s. 38.

²⁹⁵ Mustafa Kara, 2015, a.g.e., s. 135.

şekilde konu edinilmiştir. Mahkeme sicilleri, vakfiyeler, tarih kitapları ve bilhassa seyahatnâmelerde tekkelerin fizikî ve malî düzenleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.²⁹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarikatların yayılması ve tarikatların şeyhlerinin belirlenmesi; Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından manevi vazifelenirilen ve Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonraki veliler silsilesinin son halkasına inen ruhanî yetki sistemine dayanmaktaydı. "Altın zincir" denilen aktarım sistemi, tarikatlar için ruhsal bir geçerlilik mührü gibidir. Mürit, mürşidinin itaati altına girer ve "biatleşme" ile bu düzen devam ettirilir.²⁹⁷ Ayrıca bu manevi antlaşmanın kesin kuralları büyük miktarda Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashâbının birbirleriyle olan ilişkilerinin bir kopyasıdır.²⁹⁸ Manevi terbiye ocakları olarak kabul edilen tarikatlar arasındaki farklılıklar meşrebedir. "Aşk bir meydirdir ki her bir meşrebe/ ayrı ayrı neş'e-i dîğeri verir." Her birey kendi fitratına göre bir mürşidin arkasından gider. Bazısınınki Mevlevîlikte, bazısının Kâdirîlikte, bazısının Halvetîlikte, bazısının Nakşibendîliktedir. Her ferd kendi fitratından özüne ulaşmaya yol arar.²⁹⁹ Bu tarikat tekkelerinde uygulanan dini ritüeller aynı zamanda âyin olarak isimlendirilmektedir. Bununla birlikte bu âyinlerin her tarikatta adlandırılması ve şekilleri de farklıdır. Örneğin; Mevlevîlikte bu âyine semâ (mukabele ve âyin-i şerif), Kâdirîlikte devran, Rifâilîlik ve Sa'dîlikte zikr-i kıyam, Halvetîlikte darb-ı esmâ, Nakşibendîlikte hatm-i hâce/gân, Yesevîlikte ise zikr-i erre olarak adlandırılırlar. Bazı tarikatların tekkelerinde ise zikrullah ve evradlarına ek olarak çeşitli uygulamalar yer almaktadır. Mesela; Mevlevîlerin musikî ile dönerek gerçekleştirdikleri semâ mukabelesi ve Rifaîlerin zikrullah halakasında dervişlerin vücutlarını kılıç, şiş gibi aletlerle buhran yapmalarını gösterebiliriz.³⁰⁰

Türk-İslâm tasavvuf kültürü bir ilim dalı olmasıyla birlikte bir hâl ve eğitim işi olduğundan,³⁰¹ Osmanlı Balkanlar'da gerek özel gerekse de sosyal hayatta kalıcı izler bırakan müesseseler kurmuştur. Osmanlı'nın Balkan topraklarında kurduğu müesseseler arasında en etkin bir şekilde tekkelerin faaliyet gösterdiği görülmektedir. Osmanlılar zamanında Balkanlar'da faaliyet gösteren eğitim kuruluşlarının dağılımı şu şekildedir:

²⁹⁶ Mustafa Kara, 2011, a.g.e., s. 368.

²⁹⁷ Alberto Fabio Ambrasio, *Dervişler Tarihi Antropolojisi Mistik Yönü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2002, ss. 68-69.

²⁹⁸ Jean-Louis Michon ve Roger Gaetani, *Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf*, (Çev. Nurullah Koltaş), İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 91.

²⁹⁹ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 381.

³⁰⁰ Eyüp Baş (Ed.), *İslâm Kurumları Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 285.

³⁰¹ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 229.

Bosna-Hersek'te 75 tekke, 76 medrese, 874 mektep, 2 dâru'l kurrâ, 2 rüşdiye ve 6 kütüphane. Arnavutluk'ta; 114 tekke, 28 medrese, 111 mektep. Kosova'da 24 tekke, 15 medrese, 26 mektep. Makedonya'da 77 tekke, 67 medrese, 152 mektep, 5 kütüphane, 4 dâru'l kurrâ. Sırbistan'da 80 tekke, 68 medrese, 121 mektep, 4 dâru'l kurrâ.

Balkanlar'daki tekkelerde sadece tasavvufi ilimler öğretilmemiş ayrıca tekkeler okul, hastane, spor yeri, dinlenme yeri, güzel sanatlar merkezi, edebiyat ve zikir alanları olarak da çeşitli alanlarda halka hizmetler sunmuştur.³⁰² Tekke ve zaviyelerin bazıları, Osmanlı Devleti tarafından, özellikle seyahat için güvenli olmayan yerlerde inşa ediliyordu. Bu yönden dağlarda, ürpertici boğaz ve geçitlerde inşa edilen tekkeler, askeri ve idareyi kolay kılmak, ticaret yollarında mesken tutan eşkıya gibi insanları önlemek için birer manevi jandarma karakolu görevini de görmüştür.³⁰³ Bölgedeki tekkeler birer sosyal yardım kurumu olarak da halka hizmet vermiş; yolcu, fakir, miskin ve yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamış ve tekkenin aş ocaklarında halka ücretsiz yemek dağıtmışlardır.³⁰⁴

Balkanlar'da günümüzde de yukarıda zikrettiğimiz özellikleri taşıyan tekkeler vardır. Örneğin, günümüzde halen faaliyet gösteren Bosna Mesudije Tekkesi'nde hastalar tedavi edilmektedir. Tekke kültürüne göre inşa edilen ve faaliyet gösteren Mesudije Tekkesi çeşitli hastalıklara deva bulan Bosna-Hersek'te bir halk hekimliği yeridir. Tekkenin piri Ćazim Hadžimejlić maddi-manevi şifa veren yetkili kişidir, bu ehliyet sadece kendisinde bulunmaktadır. Eğitimli doktorlar hastalarına modern tıp tedavilerini uygulamayla birlikte Şeyh Ćazim'dan şifahî dersler de almışlardır.³⁰⁵ Ayrıca Mesudije Tekkesi'nde Şeyh Ćazim Hadžimejlić manevi hastalıklarla birlikte toplumun maddi sıkıntılarına da uyguladığı dua ve telkinlerle yardımcı olmaktadır.

Balkanlar'da Hâlvetîyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Kâdiriyye, Rifâiyye, Sa'diyye, Bektâşîyye, Şazeliyye ve Melâmiyye gibi tarikatlar bölge halkına önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu topraklardaki pek çok yerleşim alanlarında kurdukları tekkeler, muhtelif kolları tarafından da yaygınlık kazanmıştır. Bu tekkelerin önemli bir

³⁰² Metin İzeti, a.g.e., ss. 118-266.

³⁰³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 185.

³⁰⁴ Metin İzeti, a.g.e., s. 266.

³⁰⁵ Fatih İyiyol, "Bosna-Hersek'te Ocaklar: Živčić-Vukeljić ve Mesudije Tekkeleri", *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 63, 2012, ss. 199-201.

kısmı günümüzde Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Arnavutluk ve Makedonya sınırlarındadır.³⁰⁶

2.2.1. Mevlevîyye Tarikatı

Mevlevilik tarikatı Mevlana Celâleddin Rumî'nin vefatından sonra Mevlevilik müessesesi olarak devam etmiş ve Konya merkez olmak üzere Anadolu'da, Balkanlar'da ve Ortadoğu coğrafyalarında yaygınlık kazanmıştır. Mevlevilik Ortaçağ Anadolu'sunda geniş çaplı ses getirerek halk kitlelerini etkilemiştir. Böylece Mevlevilik, Beylikler ve Osmanlılar dönemlerinde siyasi hâkimiyeti sağlayan bir müessese haline gelmiştir. Bu müesseseseleşmenin neticesinde barış dönemlerinde Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşmasında etkin rol oynayan Mevlevilik, Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan Mevlevi alaylarıyla orduya da katkı sağlamıştır.³⁰⁷

Mevlana Celâleddin Rumî zamanında Anadolu nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olmakla beraber çeşitli zümreler, Hristiyanlar, Yahudiler, Müşrik ve Şaman Moğolları yaşamaktaydı. Türkler Anadolu'ya gelmeden önce İslâmiyet'i benimsemişlerdi. Doğudan, güneyden ve Endülüs'ten gelen birçok mutasavvıf irfan birikimleriyle buraya gelmekteydi. Bu tasavvufi akımlar Osmanlı'yı hazırlayacak insan malzemesinin mayalanmaya başlama evresidir. Mevlana'nın Anadolu topraklarında yaşayan insanların Türkleşmesi ve İslâmlaşmasındaki rolü; zengin, fakir, devlet yönetiminden-ayak takımından, Müslüman, Hristiyan her kesimden insanları etrafında toplamayı başarmasıdır.³⁰⁸ Mevlana sadece sözleriyle değil yaşantısıyla da örnek teşkil etmiştir.

Mevlevilik ekolü Anadolu Selçuklu Devleti'nin son bulmasıyla, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde de halkın üzerinde ve siyasi yönetimlerde etkisini devam ettirmiş; mûsikî, sema ve şiir gibi üç aracıya bağladığı tasavvuf anlayışıyla Anadolu'da Fars kültürüne yakın olan kesimler tarafından da sürekli desteklenmiştir.³⁰⁹ Mevlana'nın dili Farisi idi ve eserlerinin birçoğu Farsça olmakla beraber Arapça, Türkçe, İbranice ve Rumca şiirleri de vardır. O zamanın Anadolu halkı uğradıkları istilâlarla yitirdikleri umutlarını Mevlana'nın sohbetlerinde kazanmışlardır. Anadolu'nun o dönemde

³⁰⁶ İdris Türk, "Kosova ve Makedonya'da Halvetilik", *International Journal of Science Culture and Sport*, Issue: 3, 2015, p. 429.

³⁰⁷ Nedim Bakırcı ve Hüseyin Kürşat Türkan, "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi", *Türk Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2013, s. 153.

³⁰⁸ Edin İmamoviç, Bosna Hersek'te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2017, s. 68.

³⁰⁹ Serdar Ösen, "Türk Eğitim Tarihi İçerisinde Mevlevihanelerin Yeri", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2015, s. 260.

en çok dinlenen mutasavvıfı, Türk âleminin inşirah ve sükûnunu kaybetmiş olan ruhların selâmet kaynağı olmuştur.³¹⁰ Sultan Osman Gazi'nin Mevlevilik müessesesi ile irtibatı bir aile mirası gibi Sultan Orhan Gazi'ye ve ondan da oğlu Gazi Süleyman Paşa'ya intikal eder.³¹¹

Günümüze kadar tesirlerini ulaştırıran Mevlana öğretisi; doğudan, batıdan, dünyanın her tarafından nice insanlara hidayet kapısı olmuştur. Mevlana aracılığıyla Müslüman olanlar, İranlı veya Arap olmamakta daha çok Türkleşmektedirler.³¹² Türk-İslâm tasavvuf medeniyeti adına bir meşale yakan Mevlana kendisinden sonra Moğolların dahi Müslümanlaşmasına katkı sağlamış, ölümünden sonra da Türkleşme ve İslâmlaşma eserleriyle ab-ı hayat bulmuştur. Konya'dan açılan dergâhının kapısı dünyada Anadolu'nun kalbi, dünya milletlerinin ümit ve sevgi ışığı olmuştur.³¹³

Mevlana'da hâkim olan en güçlü renk Anadolu rengiydi. Fakat 20 sene süren seyahatleri esnasında aldığı zengin kültür anlayışıyla Arap ve Acem edebiyatları aracılığıyla Yunan medeniyetine bağlanan Mevlana, iki medeniyet ve iki hikmet (sagesse) arasında köprü görevi görmüştür. Yunan felsefecileri tarafından da kabul edilen bu metafizik yolun cereyanı ve hikmetin İslâmi izleri Mevlana'da buluşmuştur.³¹⁴

Balkan coğrafyasına Mevlevilik, Edirne'den Peçuy'a kadar yaygınlık göstermiş ve Balkan şehirlerinde mevlevihânelerin kurulmasıyla teşkilatlanmıştır. Bu mevlevihâneler günümüz ülke sınırlarına göre şöyle; Türkiye'de İstanbul (Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş, Bahariye, Üsküdar), Gelibolu, Edirne ve Tekirdağ'da, Bosna-Hersek'te (Saraybosna, Mostar), Kosova'da (Priştine, İpek), Ukrayna'da (Hotin), Arnavutluk'ta (Tiran, Akçahisar, Elbasan), Sırbistan'da (Belgrad, Niş), Makedonya'da (Üsküp, Kriva Palanka, Manastır), Yunanistan'da (Atina, Larissa, Selanik, Edessa, Serez, Gümülcine, Dimetoka), Bulgaristan'da (Filibe, Vidin, Belgradçık, Tatar/Pazarcık), Macaristan'da (Peçuy, Peşte) mevlevihâneleri sıralanabilmektedir.³¹⁵

³¹⁰ Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlâna ve Mevlevilik*, Hece Yayınları, Ankara 2015, ss. 69-94.

³¹¹ Fatih M. Şeker, a.g.e., s. 383.

³¹² Edin İmamoviç, a.g.t., s. 68.

³¹³ Ercan Sucu, Mevlana Celâleddîn-î Rûmî'nin Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma Sürecine Etkisi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2017, s. 78.

³¹⁴ Asaf Hâlet Çelebi, a.g.e., s. 67.

³¹⁵ Mustafa Alkan ve Gökhan Yurtoğlu, "Mevlevi Tarikatının Rumeli'de Yayılması", *Osmanlı Dönemi Balkanlarda Kültürel ve Sosyal Hayat*, (Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 114.

Osmanlı dönemindeki mevlevihânelerde Mevlevilik müessesesinin âdab ve erkânının tasavvufî eğitiminin verilmesinin yanında çok yönlü yaygın eğitim içeren sanatsal ve mesleki eğitimlerde verilirdi. Özellikle kuyumculuk, Mevlevilerce makbul bir meslek sayılır, ayrıca hattatlık, çilingircilik, kalemtıraşçılık ve daha birçok sanatta uğraştıkları işlerdendi. Bu nedenle, Mevlevî tekkeleri yüzyıllar boyunca düşünce ve sanat konularında gerçek bir irfan ocağı olmuştur.³¹⁶ Ayrıca Osmanlı Türk İslâm toplumunda eğitim hususunda çok büyük önem arz eden mevlevihâneler, asırlar süresince kültür ve sanat alanlarında değerli ve saygın kişilerin yetiştirilmesinde âdeta birer akademik nitelik taşır.³¹⁷ Özellikle Türk tasavvuf edebiyatı alanında yetişen Mevlevî şair ve ediplerin özel bir konumu bulunmaktadır. Mevlevîlik anlayışında, Mevlana'nın edebî esas tutması hem sûri hem de manevî bir eğitimidir. Bu nedenle Mevlevîler kal ve hâlinde edepten uzaklaşmamaya çalışırlar. Bu etkiyledir ki, Mevlevî tarikatında yetişen edipler ve şairler hiçbir tarikatta, hatta meslekte yetişmemiştir.³¹⁸

Rumeli şehirlerinde “asitane” ve “tekke” olarak bilinen yerlerde hizmetlerini devam ettiren Mevlevîlik, kasaba ve köylerde ise tarikat mensuplarının hânelerinde veya dergâh tarzı yapılarda faaliyetlerini sürdürmüştür.

Mevlevîliğin ve diğer tasavvuf akımlarının Rumeli coğrafyasında kısa bir zamanda kabul görülmesinin nedeni, bu akımların halka yalnızca ibadet özgürlüğü tanınmasıyla kalmayıp, İslâmî yapılanma dâhilinde kendi kimlik ve moral değerlerini korumalarına olanak sağlamasıdır.³¹⁹

2.2.2. Bektâşîyye Tarikatı

Alevîlik ve Bektâşîlik ekolü iki ana kaynaktan ibarettir. Bu kaynaklar Türk kültür tarihi ile İslâm dinidir. Türklerin X. asırdan itibaren İslâmiyet'e geçişleriyle Horasan Maveraünnehir bölgelerinde Müslüman kimliğini almışlardır. Tasavvufî akımların temsilcisi sayılan Hâce (Hoca) Ahmet Yesevî ile Yesevîlik akımı oluşmuş, gezginci Türk toplulukları sayesinde Anadolu'da teşekkülleşmişlerdir. Alevîlik ve Bektâşîlik tasavvufî

³¹⁶ Asaf Hâlet Çelebi, a.g.e., s. 102.

³¹⁷ Serdar Ösen, a.g.m., s. 261.

³¹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 512.

³¹⁹ Edin İmamoviç, a.g.t., s. 31.

akımları da Yesevi'nin takipçisi olarak bilinen "Horasan Erenleri" tarafından Anadolu'da yer edinmiştir.³²⁰

XIII. asırda Horasan'dan Anadolu'ya göç eden Hacı Bektâş-ı Veli, Anadolu Aleviliğinin ve XVI. asırda Balım Sultan önderliğinde teşkilatlaştırılan Bektâşîliğin kurucusudur.³²¹ Manakâb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, Vilâyet-Nâme'de Türkistan'da Hâce'nin Tekkesi'nde Hâce (Hoca) Ahmet Yesevi ile Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli'nin görüşmesi ve Hâce'nin kutsal emanetlerin Hünkâr'a ait olduğunu mürid ve halifelerine ilan etmesi anlatılır. Hz. Allah'ın Hâce'nin tekkesinde toplu ibadet esnasında tecelli ve lütfuna mazhar olan Hünkâr'ın halifelğine, Hâce (Hoca) Ahmet Yesevi ve müridleri şahitlenir. Ve tekkesindeki kutsal emanetleri, icazetini Hünkâr Hacı Bektâş'a teslim eder. Hâce, Hacı Bektâş'ın vazifesini şu şekilde açıklar:

Müjde olsun ki kutb-al-aktâb-lık senindir. Biz, bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, ahrete gideriz. Var, seni Rûm'a saldık, Sulucakaraöyük'ü sana yurt verdik, Rûm Abdallarına seni baş yaptık. Rûm'da gerçekler, budalalar, serhoşlar çoktur, artık hiçbir yerde eğlenme yürü.³²²

İslâmı idrak ve tefsir etmede Müslüman mütefekkirlerin iki ana kaynağı Kur'an ve Sünnettir. Hacı Bektâşî Veli de İslâm mütefekkirlerinin asırlarca devam ettirdiği bu yolu takip etmiştir. O'nun eserlerindeki her bir fikir doğrudan veya dolaylı bir şekilde Kur'an ve Sünnete istinat edilir. Eserleri incelendiğinde her bir düşüncüyü, bir veya birkaç Kur'an ayetiyle veya hadislerle delillendirmeye çalışmıştır. Hacı Bektâşî Veli'nin din anlayışının temelinde insan sevgisi vardır. Ahmet Yesevi'nin Anadolu'ya attığı sevgi tohumunu, Sulucakarahöyük'te yeşerterek hayatını Allah ve Allah'ın yarattıklarını severek geçirmiş bir velidir. Hacı Bektâş "Erenlerin ser çeşmesi" (erenlerin baş kaynağı), "Pir-i Tarikat" (yolun/tarikatın kurucusu), "Kutb-ül Ârifin" (ariflerin başı), "Zübde-i Evliya" (evliyaların en seçkini), "Gavs-ül Vasilin" (hakikate ermiş kâmillerin başı) gibi unvanlarla anılmaktadır. O'nun öğretisi evrensel bir anlayışla, dünya insanlığının kardeşliğini ve ulusların dostluğunu savunur. Bu, "yetmiş iki milleti bir tutmak"/ "yetmiş iki milleti

³²⁰ Coşkun Kökel, "Sarı Saltık Balkanlarda Alevi, Bektaşî Kültürü", *Hacı Bektâş-ı Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 43, 2007, ss. 1-2.

³²¹ Ayten Yalçın, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nda Bektâşîlerin Rolü, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 23.

³²² Abdülbâki Gölpinarlı (Haz.), *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014, s. 16.

ayıplamamak”/ “yetmiş iki millet birdir bize”/ “dünya içinde yaratılmış nesnelere eşittir” ifadeleriyle anlatılır.³²³

Hacı Bektâşî Veli ekolünü benimsemiş yüzlerce Türk ereni, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki halkın Türkleşme aşamasına etkin katılım sağlarlar. Kurdukları ocak ve tekkelerde Türkmen topluluklarına Hacı Bektâşî Veli düşüncesini anlatırlar; ayrıca Türk zümrelerin iskânını da teşvik eden sosyal-dini yapılanma özelliği gösterirler. XIII. asırda Türkmen dede ve babaları Oğuz boylarına bağlı kesimler aynı asırda, Balkanlara da bu akımın öncüleri ulaşır. Bektâşîlik kültürünün Balkanlar'daki gelişimi, Anadolu'daki ilerleyişine paralel oluşur.³²⁴

Bektâşîlik, Balkan milletlerinin kültürel, sosyal ve siyasal hayatında önemli bir yer edinmiş, bu coğrafyada bilhassa XVIII. ve XIX. asırlarda tesirini gösteren bir tasavvuf hareketi olmuştur. Bektâşîlik Rumeli'ye iki şekilde yayılmıştır. Birincisi, XIII. asrın ilk dönemlerinde Osmanlıların bu coğrafyaya gelmeden gezici dervişler aracılığıyla olmuştur. Bu teşekkülleşmenin gerçek kahramanı Sarı Saltuk'tur. İkincisi, Osmanlı Devleti'nin fetih ve iskân siyasetiyle ve Yeniçeri-Bektâşî işbirliğiyle olmuştur.³²⁵

Bektâşîlik tasavvuf ekolünün XIII. asırda Balkan coğrafyasındaki öncüsü Sarı Saltuk'dur. Sarı Saltuk'un devamında, XIV. asrın son dönemi ile XV. asrın ilk evresinde yaşayan Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli), Otman Baba (Hüsam Şah), Akyazılı Sultan, Demir Baba, Ali Koç Baba, Gül Baba gibi sufiler bu akımın Rumeli'de yayılmasında etkili olmuşlardır.³²⁶ Nitekim “abdâl” mahlasını alan ve günümüzde Bektâşî olarak bilinen bu şeyhlerin birçoğu gerçekte Kalenderî ve Haydarî zümresindedirler. Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Otman Baba (Hüsam Şah) gibi bu yüzyıllarda Osmanlıların Balkan fetihlerine katılmış şeyhlerin, büyük Bektâşî velilerinin arasında gösterilmesi, Kalenderiyye'nin Bektâşîliğin oluşumundaki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, “ilk Bektâşîler”³²⁷ olarak tanımladığımız şahsiyetler Kalenderî, Vefâî ve Haydarî dervişleridir. Yüzyıl önce Rum Abdallarının Balkanlar'a seferler düzenlemesi ve Osmanlılar döneminde fetihlerin gerçekleşmesiyle Bektaşilik bu yarımadada yayılmıştır. Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) henüz Sultan Yıldırım Beyazid döneminde Dimetoka'nın

³²³ Nazım Soylu, a.g.e., ss. 166-215.

³²⁴ Coşkun Kökel, a.g.m., s. 2.

³²⁵ Tuba Hatipler Çibik ve Filiz Umaroğulları, “Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, s. 460.

³²⁶ Coşkun Kökel, a.g.m., s. 2.

³²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, “Bektâşîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul 1992, ss. 373-379.

fethine katılmış ve onun müsaadeleriyle Bektâşîliğin en büyük dört tekkesinden biri açılmıştır. Tarihsel zaman içerisinde günümüzdeki Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova ve Romanya’da Alevî ve Bektâşî tasavvuf akımları kökleşmiştir.³²⁸

XVI. asırdan günümüze süregelen ve bilinen Bektâşîlik, Balım Sultan dönemiyle başlamıştır. Sultan II. Beyazid, Balım Sultan’ı Dimetoka’dan getirterek Hacı Bektâş Tekkesi’nin postnişini yapmıştır. Bu görevlendirme, Bektâşîliğin resmen devlet himayesinde olduğunun göstergesidir. Hacı Bektâş Tekkesi’nin şeyhi olan Balım Sultan, o zamana kadar Kalendirîlik kültü ile yürütülen tekkenin doktrin, âyin, edep anlayışını bütünüyle değiştirmiş ve bu akım bugünkü halini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tarihi sürecince, Bektâşîlik kültürünün Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşundaki işlevinden dolayı XVI. asırdan itibaren tanıdığı tek gayri Sünni (hétérodoxe) tarikat olmuştur. Bu tarikat akımının gerek üstlendiği siyasi roller, gerekse muhtelif dini telakkilerin birleştirici gücü olması sebebiyle en rağbet gören ve araştırmalara konu edinilen tarikat olmuştur.³²⁹

Bektâşîlik kültü Rumeli’nin İslâmlaşmasında önemli rol alan tasavvuf akımıdır. Bektâşî tekke pirlерinin halkı hoşgörüyle kucaklamaları Hristiyan tebaanın da İslâmlaşmasını kolay kılmıştır.³³⁰ Bektâşî dervişlerinin bölge halkına göstermiş oldukları hoşgörölü tavırları neticesinde bu akım Rumeli topraklarında büyük oranda yayılmıştır.³³¹

Balkanlar’da tespit edilen Bektâşî tekke ve zaviyeleri buldukları ülkelere göre şu şekildedir:

Yunanistan’da Feres (Ferecik) 3, Kandia (Kreta) 3, Tserman (Çirmen) 9, Agia (Aydınlı), Thessaloniki (Selanik) 3, Joannina (Vodhorina), İneli, Joannina (Epirus), Kontsa, Makri, Didymotichon (Dimetoka), Aikaterini (Katerini), Kastoria, Sofular köyü güzergâhı, Kreta, Kozani, Korfu, Toplitza Kastoria, Kupekli, Trikkala, Rini ve Mora Bektâşî tekke ve zaviyeleri³³² kurulmuştur.

³²⁸ Tuba Hatipler Çibik ve Filiz Umaroğulları, a.g.m., s. 460.

³²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, 1992, a.g.m., ss. 373-378.

³³⁰ Irene Melikoff, *Bulgaristan’da Deliorman Kızılbaş Topluluğu, Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul 2009, s. 130.

³³¹ Fahri Maden, a.g.m., s. 145.

³³² Ali Duran Gülçiçek, “Anadolu ve Balkanlar’daki Alevi Bektaşî Dergâhları (Tekke, Zaviye ve Türbeler)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 16, 2000, ss. 12-13.

Batı Trakya'da Dimetoka'da Seyyid Ali Sultan, Gazi Ferhat Paşa, Öksüz Baba, Abdal Cüneyd, Ahi Denek, Çakmak Dede, Develi Dede, Karagöz Bey, Yağmur Baba, Nasuh Bey, Timurhan Şeyh, Hasan Baba, Şahin Baba, Mürsel Baba, Şeyh Muslihuddin, Timur Baba, Demirhan Baba, Şeyh Dede Baba tekkeleri; Ferez'de Ahi Horasan, Ahi Turan Şah, Cuyi Dede, Veli Dede, Şeyh Siyah Tarcüddin, Göbekli Saraç Baba, İbrahim Baba Tekkeleri; Küçük Derbent köyünde, Demirören köyünde, Yılanlı köyü civarında, Komotini (Gümölcine)'de, Arabacıköy'ün güneyinde, Taşlık köyünde ve Hebilköy civarında Bektâşî tekkeleri kurulmuştur.

Makedonya'da Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi, Kalkandelen'in Makedonya köyünde Yaver Baba ve Şipkovitsa köyünde Koyun Baba Tekkeleri, Üsküp'te Mustafa Baba ve Süleyman Baba Tekkeleri, Manastır'da Hüseyin Baba, İştîp'te Hamza Baba, Köprülü'de Hâce Baba, Kırçova'da Muharrem Baba, Makedonski Brod'da Hıdır Baba, Debre'de Ali Paşa, Pirlepe'nin Kanatlar köyünde Dikmen Baba³³³ ve Ustorumca'da İsmail Baba tekkeleri.³³⁴

Romanya'da Babadağ'da Sarı Saltuk Tekkesi, Betova'da Akyazılı İbrahim Baba Tekkesi, Keçiderisi'nde Kanaat Baba Tekkesi, Denizler'de Horasani Ali Baba Bektâşî Tekkesi.

Arnavutluk'ta Berat şehrinde Baba Aliço Tekkesi, Berat'ın Glavo bölgesinde İsmail Baba Tekkesi, Berat'ın Prista köyünde Bektâşî Tekkesi, Elbasan (İlbasan) Martenes Bektaşî Tekkesi, Frasır'da Nasîbi Tahîr Baba Tekkesi, Gjirokaster'da (Ergiri) Asım Baba ve Baba Haydar Plaku Tekkesi, Ergiri'nin Maricaj köyünde Baba Musa Tekkesi, Korça (Göriçe)'de büyük tekke olarak bilinen Melçan Bektaşî Tekkesi ve Turan Bektaşî Tekkesi, Kolonya'nın Kesandra köyünde Hacı Baba Horasani tekkeleri vardır. Orta Arnavutluk'ta yer alan Kruya (Akçahisar) Turan Bektaşî Tekkesi ve bu tekkenin şeyhleri özellikle Semîmî Baba aracılığıyla Korça'nın Melçan köyünde, Elbasan ve Tepedelen'in Kostan köyünde birer Bektâşî tekkesi kurulmuştur, Leskovik'te Baba Abidin Tekkesi, Kruja'da Sarı Saltuk Tekkesi, Semberheny Bektaşî Tekkesi, başkent Tiran'da Tiran Bektaşî Tekkesi bulunmaktadır.

Kosova'da Mitroviçe, Dubniça, Kaçonik, Priştine, Prizren, Yakova, Vulçitrin, İstimliye, Zveçan Bektaşî tekkeleri kurulmuştur.

³³³ Metin İzeti, a.g.e., ss. 287-292.

³³⁴ Ali Duran Gülçiçek, a.g.m., s. 16.

Bosna Hersek'te Blagay'da, Gradiška'da, İzvornik'te, Konjiç'te, Saraybosna ve Tuzla'da Bektâşi tekkeleri faaliyet göstermiştir.

Bulgaristan'da Tekkeköy (Obroçişte)'de Akyazılı Sultan Tekkesi, Razgrad şehri Kemaller (İsperih) kasabasının batısında Demir Baba Tekkesi, Hasköy (Haskova)'ya bağlı Tekkeköyü'nde Otman Baba Tekkesi, Sliven (İslimiye) şehrinin Nova Zagora (Yeni Zağra) ilçesine bağlı Grafitovo köyünde Kıdemli Baba Tekkesi, Eskicuma (Tırgovişte) şehrinin Kızana (Momino) köyünde Kızana Tekkesi, Niğbolu'da Ali Koç Baba Tekkesi, Şumnu şehrinin Yenipazar ilçesinin Tekkekozluca mevkiinde Şumnu Musa Baba Tekkesi, Deliorman Adaköy (Ostrovo) yakınında Vodon park içinde Voden Hüseyin Baba Tekkesi ve Bulgaritan'ın Rusçuk, Sofya/Dobeşince, Silistre, Filibe, Razgrad, İstrumnitsa, Tırnova gibi yerleşim merkezlerinde birçok Bektâşi tekkesi varlığını göstermiştir.³³⁵

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Bektâşîlik mensuplarına oluşan baskılar ve bu akımın bir sapkınlık olarak devlet nezdinde yer alması ile II. Mahmut'un Bektâşîliğin kanlı bir takipçisi olarak tarihe geçmesi neticesinde Bektâşi tekkeleri kapatılmış ve açık kalanların bazılarına ise Kâdirî ve Nakşibendî kayyumlar atanmıştır. Hacı Bektâş-ı Veli Tekkesi'ne dahi Nakşibendî kayyumların görevlendirildiği defterlerde yer almaktadır.³³⁶

2.2.3. Halvetîyye Tarikati

Tasavvuf literatüründe halvet, şeyhin müridini karanlık, dar ve dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süre ibadet ve zikirle vakit geçirmesi için koymasdır. Mürid şeyh efendinin izin ve duasını aldıktan sonra halvete girer ve halvete giren dervişe "halvetnişin"³³⁷ denilmektedir. Hâlvetîn, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahiy gelmeden önce Hira mağarasında uzlete çekilme uygulamasından doğmuş olduğu düşünülmektedir. Hz. Musa'nın, Tur dağındaki kırk günlük Allah ile olan özel görüşmesinden esinlenerek, halvete genel olarak kırk gün girilir. Bu kırk günlük halvete erbain ve çile de denilmiştir.

Halvetîlik, XV. yüzyıldan sonra Osmanlı topraklarının en yaygın tarikati olup, etkilerini İran'dan Kafkasya, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarına kadar yaymıştır.³³⁸

³³⁵ Tuba Hatipler Çibik ve Filiz Umaroğulları, a.g.m., ss. 463-469.

³³⁶ H. Mirgöl Eren Griffe, a.g.e., s. 35.

³³⁷ Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 22-23.

³³⁸ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 136.

Halvetîlik tarikatı Osmanlılar döneminde Balkan Yarımadası'nda ve bilhassa çalışma alanımızı kapsayan Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta tasavvuf düşüncesini ve İslâm medeniyetini yayan tasavvufî akımların başında yer almaktadır. XVI. asırdan itibaren Osmanlı'nın yıkılış evresine kadar faaliyet ve yaygınlık açısından bütün tarikatların önündedir.³³⁹ Nefs terbiyesi ve tezkiye için zühd anlayışını prensip edinen Ömer Halvetî tarafından kurulmuştur. Ömer Halvetî, bir çınar ağacının kavuğunda halvete çekildiğinden veya sadece zikirle meşgul olmayı tercih ettiğinden “Halvetî”³⁴⁰ unvanıyla anılmıştır. Bu tarikatın Anadolu topraklarına oradan da Balkan coğrafyasına yayılışı “pîr-i sâni” unvanıyla tanınan Seyyid Yahya Şirvânî (ö. 862/1457 veya 868/1463-64) ve halifeleri aracılığıyla olmuştur.³⁴¹ Halvetîlik tasavvuf öğretisinde, Yahya Şirvânî'nin Virdü's-settâr isimli eserinin ders olarak okutulmasına önem verilirdi.³⁴²

Halvetî tarikatında ikinci Pir kabul edilen Seyyid Yahya Şirvânî'den sonra Halvetîlik dört ana şubeye bölünmüştür. Ruşeniyye, Cemaliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye. Şeyh Ahmed Şemsettin'in kurduğu Ahmediyye'den ise dört kol ortaya çıkmıştır. Şeyh Ramazan Mahfi Efendi'ye nispet edilen Ramazaniyye kolundan da Hayatiyye yolu³⁴³ açılmıştır. Hayatiyye kolunun oluşumunu sağlayan Pir Mehmet Hayati Hazretleri Buhara'da doğmuştur. Öğrencilik hayatına Buhara'da başlayıp Edirne'de sürdürmüş ve Serez'e gitmiştir. Serez'de Pir Hüseyin Efendi'den sülükünü tamamladıktan sonra icazetini almıştır. Pir Mehmet Efendi Serez'den sonra Kırçova'ya gelmiş ve son durağı Ohri olmuştur. 1667 tarihinde Ohri'ye gelen Pir Mehmet Hayâtî, şehrin idarecilerinin izin vermemesi üzerine şehir dışında tekkesini kurmuştur. Üç kez İstanbul'a seyahat gerçekleştirdikten sonra Ohri'deki medrese yanında bir tekke açmayı başarmıştır. Bu âsitânedede birçok halife yetiştirmiş ve çevredeki bölgelere atamıştır. Ohri Halvetî-Hayâtî âsitânesinde yetişen şeyhler Ustruga, Krçova, Manastır (Bitola), İştîp, Ergiri (Gjirokaster), İlbasan (Elbasan) gibi merkezlerde Hayâtî tekkeleri kurmuşlardır.³⁴⁴

Balkanlar'da Halvetîyye tarikatına ait dört büyük merkez âsitâne mevcuttur. Bu âsitâneler: Saraçhane Tekkesi (Prizren-Kosova), Pir Mehmet Hayâtî Tekkesi (Ohri-

³³⁹ Metin İzeti, a.g.e., ss. 185-186.

³⁴⁰ Muammer Yılmaz, *Osmanlı'nın Manevi Mimarları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 267.

³⁴¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 389-390.

³⁴² Fatih Köse, a.g.e., s. 23.

³⁴³ Nehri Aydınç, a.g.m., s. 87.

³⁴⁴ Metin İzeti, a.g.e., ss. 220-221.

Makedonya), Ali Pazarî Tekkesi (Tiran-Arnautluk), Delvina Halvetî Tekkesi (Delvina-Arnautluk). Balkan coğrafyasına Halvetîlik tasavvuf ekolü bu dört âsitâne vasıtasıyla yayılmıştır ve hepsinin banisi hilafetlerini Pir Serezi Hüseyin Baba'dan almışlardır. Pir Serezi'nin başka halifeleri de olmuş ve çeşitli yerlerde âsitâneler kurmuşlardır. Pir Serezi Hüseyin Baba Halvetîlik tarikatının Balkanlar'da yayılmasında çok önemli bir zat olmasından dolayı kendisi “Kutb-i Rum”³⁴⁵ unvanıyla anılmaktadır.

Arnautluk'ta ilk dönemlerden itibaren en çok yayılan tarikatlardan biri Halvetîliktir. II. Beyazid zamanında 1490 yıllarında Korça'da Mirahor İlyas Bey'in yaptırdığı Halvetî tekkesi, bölgedeki insanların İslâmiyet'e geçişlerinde ve benimsemelerinde önemli tesirleri olmuştur.³⁴⁶ 1530 yıllarından itibaren Yanyalı Şeyh Yakub Efendi'nin aracılığıyla Arnautluk'taki bölgelere yayılmaya başlayan Halvetîlik tarikatının merkezi Delvine olmuştur.³⁴⁷ XVI. asırda Halvetîlik Delvine, Vlora (Avlonya), Berat (Arnaut Belgradı)³⁴⁸ şehirlerinin merkezi haline gelmiş ve buralardan Kosova ve Makedonya'ya yayılmıştır. İsmi zikredilen şehirlerden başka ülkede Hâlvetî tekkesi bulunan diğer yerler şunlardır: Ergiri, Leskovik, Kukës (3 adet), Luma, Mat, Peşkopje, Devoll, Podradec, Permet, Saranda,³⁴⁹ Has, Tiran, Elbasan, Korça, Tepedelen'dir.³⁵⁰

Bulgaristan'da Osmanlı zamanında pek çok tekke açılmıştır. Bu tekkelerin büyük bir kısmının Bektâşî ve Halvetî tarikatlarından olduğu bilinmektedir. Halvetîlik ve bu tarikatın kollarından olan tekkelerin sayısı 25 civarındadır. Muhakkak ki, bu sayı tespit edilen rakamdan fazladır. Tespit edilen Halvetî tekkeleri; Sofya, Berkofça, Köstendil, Gotse Delçev (Nevrekop), Plovdiv (Filibe), Tatarpazarcık, Tırnova, Silistre, Şumnu, Burgas, Varna, Karnobat, Kazanlık, Yambolu merkezlerinde kurulmuştur.³⁵¹ Ayrıca Sofya, Tatar, Pazarcık, İştîp, Ustrumca, Vidin, Buda bölgelerinde etkisini gösteren Sofyalı Bâlî

³⁴⁵ Tuğçe Tuna, *Kosova-Makedonya-Arnautluk-Karadağ Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, H Yayınları, İstanbul 2013, s. 33.

³⁴⁶ Metin İzeti, a.g.e., s. 224.

³⁴⁷ Skender Rızaç, “Delvine”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul 1994, s. 147.

³⁴⁸ Metin İzeti, a.g.e., s. 224.

³⁴⁹ Reşat Öngören, “Arnautluk'taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri”, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran-Arnautluk, (4-7 Aralık 2013), 2016, ss. 347-348.

³⁵⁰ Metin İzeti, a.g.e., ss. 225-229.

³⁵¹ Halmi Mehmed, “Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 2016, s. 79.

Efendi (ö. 1551-1553) gibi Halvetî Şeyhleri Osmanlı Devleti'ne birçok alanda yardım etmişlerdir.³⁵²

Kosova'da Halvetîlik, tarikatın Ahmedîyye (Yiğitbaşıyye) şubesinin Ramazâniyye aracılığıyla yaygınlık kazanmıştır. Bölgedeki tekkelerin tamamının semahanesi ve diğer bölümleri mevcuttur. Kosova'da bu tarikatın mensupları çoğunlukla çevre köylerden katılanlardan ibarettir.³⁵³ Prizren merkezde Pir Osman Baba tarafından kurulan Halvetî tekkesi bu tarikatın Ramazânilik kolunun Arnavutluk bölgelerindeki temsilini teşkil etmiştir. Onun dervişlerinden Şeyh Hasan b. Şeyh Ali (XVIII. yüzyıl) Tiran'da, Şeyh Süleyman Rahovça'da, Şeyh İbrahim Damyan'da, Şeyh Ahmed İşkodra'da tekkeler açmışlardır. Prizren Halvetî tekkesinde birçok müftü, müderris ve diğer muhtelif alanlarda tanınmış şahsiyetler yetişmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Halvetîliğin Sinânilik kolu Balkan coğrafyasında iki bölgede geniş alanda çalışmalar göstermiştir. Birincisi Tisa, Tuna, Drava (Sırbistan) ve Belgrad'ı içeren bölgelerdir; ikincisi ise Bar ve Kotor'a uzanan diğer bir deyişle İstanbul'dan Adriyatik'e kadar güneyde iki güzergâhtır.

Halvetîlik tarikatının Sırbistan'daki merkezi olan Ujice (Öziçe) şehri XVIII. asırda İslâm'ın ve Halvetîliğin en önemli kalelerinden birini temsil etmiştir. Öziçe'de yetişen halifeler vasıtasıyla Bosna Hersek'te, Macaristan'da ve komşu ülkelerde birçok tekke açılmıştır.

Bosna-Hersek'te hizmet veren Halvetî tekkeleri; Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Hankahı, Şeyh İbrahim Bistriği Tekkesi, Travnik'te Elçi İbrahim Paşa Tekkesi, Konjic (Belgradcık Tekkesi), Blagay Tekkesi, Akhisar Prusac Tekkesi ve Saraybosna Yediler Türbesi türbedarı Şeyh Seyfullah (Ebû Leys) İblisaviç'in Efendi emekleriyle bu tarikat Vişegrad, Biyelyina, Rudo ve Donya Tuzla'da yaygınlık kazanmıştır.

Makedonya'da Halvetîlik tarikatı; Sinanî, Karabaşı ve Hayatî kollarıyla bölgede hizmet verdiği bilinmektedir. Halvetîliğin Sinanîlik koluna bakıldığında Üsküp'te Ümmi Sinan (Velîyüddin Vardar), İplikçi Hasan Efendi tekkeleri ve Veles'te bir Halvetî tekkesi kurulmuştur. Üsküp ve Veles dışında XIX. asırda Halvetî-Ramazâni tekkeleri şu şehir ve köylerde kurulmuştur; Doğu Makedonya'da bulunan Kratova ve Koçani (Koçine)

³⁵² Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Cilt: V, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 341.

³⁵³ İdris Türk, a.g.m., s. 432.

şehirlerinde, İştîp'te, Ustrumca'nın Bansko köyünde, Gostivar'da, Üsküp Raşçe köyünde faaliyet göstermiştir.

Ehl-i sünnet ve şeriatın ilkelerine büyük önem veren Halvetîler Balkanlar'da yöneticilik görevi yapan vali, paşa ve beylerden çeşitli şekillerde yardım ve destek almışlardır, hatta birçok idareci dönemlerindeki şeyhlere intisâb etmişlerdir. Örneğin; Gazi Hüsrev Bey, Elçi İbrâhim Paşa, Koskî Mehmed Paşa bunlardan bazılarıdır.³⁵⁴

2.2.4. Kâdirîyye Tarikatı

Abdülkadir Geylânî'nin adına nisbeten Kâdirîyye adıyla kurulmuş olan bu tasavvuf yolu,³⁵⁵ Abdülkadir Geylânî ailesi ve halifeleri aracılığıyla Hama-Suriye, Afganistan, Hindistan, Irak, Balkanlar, Batı Afrika, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Doğu Türkistan, Pakistan, Endonezya ve Çin'de geniş coğrafyalara yayılmıştır.³⁵⁶

Abdülkadir Geylânî'nin (ö. 562/1166) kurduğu Kâdirîyye yolu ilk kez XV. yüzyılda Osmanlı bünyesinde bulunan tarikatların içerisinde yer almıştır. Osmanlı topraklarına Hacı Bayram Veli'nin halifesi ve damadı olan Bursa'da yaşayan Eşrefoğlu Rûmi (ö. 874/ 1469) aracılığıyla girmiştir.³⁵⁷ Eşrefoğlu Rûmi, Hacı Bayram Veli'ye intisaplı iken onun emri ile Hama'ya gidip Abdülkadir Geylânî'nin tarikat silsilesinden olan Hüseyin el-Hamevî'den icazet almıştır. Kâdirîyyenin Eşrefîyye şubesinin şeyhi olan Eşrefoğlu Rûmi'nin açtığı tarikat geniş bölgelere yayılmayarak İznik-Bursa sınırları dâhilinde faaliyet göstermiştir. Kâdirîyye XVII. asırda, tarikatın Rûmiyye şubesinin şeyhi İsmâil Rûmi'nin çalışmaları neticesinde başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Balkanlar'a yayılmıştır. İsmâil Rûmi'nin İstanbul-Tophane'de açtığı dergâh diğer bölgelerde kurulan Kâdiri dergâhlarının merkezi olma işlevini de üstlenmiştir.³⁵⁸ Yazılı kaynaklar, İsmâil Rûmi'nin himmet ve duasıyla Selânik, İştîb, Köstence, Filibe, Serez, Temeşvar'daki Kâdirî tekkelerinin kurulduğunu rivayet etmektedir.³⁵⁹

³⁵⁴ Metin İzeti, a.g.e., ss. 187-230.

³⁵⁵ Hamdi Kızıler, Câhidî Ahmed Efendi ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 11.

³⁵⁶ Nihat Azamat, "Kâdirîyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul 2001, s. 133.

³⁵⁷ Hamdi Kızıler, a.g.t., s. 11.

³⁵⁸ Nihat Azamat, a.g.m., ss. 132-133.

³⁵⁹ Adalet Çakır, Mehmet Rıfat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Aliyye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kadirîlik, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 431.

Kādirîyye tarikatının usûl ve öğretisinde Halvetîlikte olduğu gibi halvet, Nakşibendîlikteki gibi râbîta usûlü vardır. Halvet usûl ve öğretisi günlük virdin uygulanmasında olduğu gibi tarikatın her şubesinde farklı uygulanır.³⁶⁰

Balkanlar'da Kādirîlik meşrebiyle kurulmuş tekkeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Bosna-Hersek'te Hacı Sinan Tekkesi (Silahtar Paşa Tekkesi), Zvornik Kādirî Tekkesi, Yayçe Kādirî Tekkesi başlıcalarıdır. Ayrıca Kādirîliğin Bosna-Hersek'te yayılmasını sağlayan en önemli merkez çalışmamıza özeldir konu edindiğimiz Bosnevî Kāimî Hasan Efendi'nin ilk postnişini olduğu Hacı Sinân Tekkesi'dir (Silahtar Paşa Tekkesi). Buradan Kādirîlik Bosna-Hersek'in diğer şehirlerine Travnik, Yayçe, Zvornik'e yayılmıştır.

Sırbistan'ın Belgrad şehrinde Mehmed Horasânî Kādirî Tekkesi, Şeyh Hâşim Efendi Tekkesi ve Niş, Leskovça, Vranje, Bujanovça'da Kādirî tekkelerinin olduğu rivayet edilmektedir.

Kosova'da ilk ve en eski Kādirî tekkesi Prizren Kurili'de olan Şeyh Hasan Efendi Kurili Tekkesi'dir. Kosova'nın Prizren şehrinde kurulan tekkelerden başka Has, İpek (Peja), Mitroviça, Priştine, Rahovça, Vuştria, Yakova'da Kādirî tekkeleri kurulmuştur.³⁶¹

Makedonya'da Üsküp, Ohri, Debre ve Kumanova'nın Sopot köyünde Kādirî tekkeleri faaliyet göstermiştir.

Arnavutluk'ta Berat, İlbasan, Tiran ve Peşkopeya (Debre) şehirlerinde Kādirîlik tarikatı faaliyet göstermiştir. Bölgede en tanınmış Kādirî tekkeleri; Şeyh Mehmed Efendi, Tabaklar, Tiran ve Debre'dir. Ayrıca bölgedeki Kādirî tekkelerinin Ahîlik ile güçlü bağlar geliştirmesinden dolayı "Ahî-Kādirîlik" olarak da adlandırılmıştır. Arnavutluk'ta birçok meslek sahibi Kādirî tarikatına mensuptu. Örneğin, dericiler, tüfenkçiler, terziler, yün ustaları Ahî-Kādirîlerdendi.

XIX. asırda Kādirîyye tarikatı, Balkanlar'da açmış olduğu dergâhlar vasıtasıyla toplumun huzur ve refahının bozulduğu bölgelerde, muhtelif ırk ve düşünceler arasındaki ayrıştırmaların ortak bir anlayış çerçevesi dâhilinde yeniden bütünleşmesini sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerini; Saraybosna Hacı Sinan Tekkesi, Mitroviça Şeyh Abdülkadir

³⁶⁰ Nihat Azamat, a.g.m., s. 133.

³⁶¹ Metin İzeti, a.g.e., ss. 242-246.

Tekkesi, Priştine Şeyh Mehmed Sezâî Tekkesi ve Arnavutluk'ta Ahi-Kâdirîliğe mensup sufilerin halk arasındaki saygın konumları yer almaktadır.³⁶²

2.2.5. Nakşibendîyye Tarikatı

İslâm âleminde Kâdirîyye'den sonra en geniş alanda faaliyet gösteren Nakşibendîyye, anayurdu Orta Asya'dan Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere diğer bütün tarikatların yerini alarak geniş coğrafyalara yayılmıştır.³⁶³

Nakşibendîlik piri Muhammed Bahaeddin Nakşibend Buhara dolaylarında Kasr-ı Ârifân denilen yerde doğmuştur. Babası ile beraber nakışçılık yaptığı için "Nakşibend" unvanıyla tanınır. Bu tarikat temel prensip olarak sohbet esasına dayanır. Halvet ve halktan uzaklaşma yerine halk içinde Hak ile birlikte olmak muteber görülür. Nakşibendî tarikatında cehrî zikir ve sema mukabelesi tercih edilmez. Fakat bu dini rituellere karşı katı bir tavır da alınmaz.³⁶⁴

XIV. ve XV. asırda Türkistan ve Maverâünnehir civarında Nakşibendîliğin kuvvetli temsilcileri arasında Muhammed Parsâ (ö. 822/1419), Alâeddin Attâr (ö. 802/1399) ve Ubeydullah Ahrâr'ı (ö. 893/1488) görmekteyiz.³⁶⁵ Bu tarikatın Anadolu ve Balkan topraklarında üne kavuşması Ubedullah Ahrâr'ın XV. yüzyılın ikinci döneminde halife tayin ederek Anadolu'ya gönderdiği Molla İlâhî/Abdullah Simâvî (ö. 896/1481) ve halifeleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu tarikatın mensupları Rumeli topraklarının birçok bölgesine girerek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Abdullah Simâvî, Simav ve İstanbul'a sonra Makedonya'nın günümüz Yunanistan sınırları dâhilinde kalan Vardar Yenicesi'ne yerleşmiş ve burada ölümüne kadar halka sohbet ve hizmetlerini sürdürmüştür. Abdullah Simâvî'nin eser ve irşad faaliyetleriyle Osmanlı topraklarında yaymaya çalıştığı ilim, sadece Nakşibendîlik değil genel tasavvuf düşüncesi ve tarikatlar tarihi açısından da önemlidir.³⁶⁶

Balkanlar'da Nakşibendîlik tarikatının ilk kurumsallaştığı yer Bosna'dır.³⁶⁷ İlk Nakşibendî tekkesi Sultan Fatih'in şehri fethinden (1463) hemen sonra Nakşî tarikatına mensup, Boşnak asıllı komutanlarından Rumeli Beylerbeyi İskender Paşa Yurişiç

³⁶² Metin İzeti, a.g.e., ss. 231-251.

³⁶³ Hamid Algar, "Nakşibendîyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 335.

³⁶⁴ Ömer Yılmaz, a.g.e., s. 296.

³⁶⁵ Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 138.

³⁶⁶ Metin İzeti, a.g.e., ss. 163-183.

³⁶⁷ Hamid Algar, a.g.e., s. 339.

tarafından kurulmuştur.³⁶⁸ Bölgede Zivziç Nakşibendî Tekkesi, Oğlavak Tekkesi, Yediler Tekkesi, Mlin (Değirmen) Tekkesi, Şeyh Hasan Kāimî Tekkesi, Mostar Koski Mehmed Paşa Hankâhı, Foynitsa Nakşî Tekkesi, Visoko Tekkesi, Travnik Tekkesi, Foça, Konjic (Belgradcık), Mostar Luka Nakşî tekkeleridir.

Sırbistan'da Nakşibendî tekkesi olarak tespit edilenler, Belgrad'ta Koski Mehmed Paşa Nakşî Tekkesi, Niş'te Zahide Bacı Zâviyesi ve Vranje şehrinde bir Nakşî tekkesidir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Belgrad'ta 17 tekke olmak üzere, Ujice, Leskovac, Yeni Pazar (Novi Pazar), Niş gibi şehirlerde tekkelerin varlığından söz eder. Fakat bu tekkelerin hangi tarikatlara ait olduğunu belirtmemiştir.³⁶⁹

Kosova'da Yeni Pazar, Yakova ve Gilan'da Nakşî tekkeleri faaliyet göstermiştir.

Makedonya'da Üsküp, Koçani (Koçine), İştîp, Köprülü (Veler), Kalkandelen (Tetova) şehirlerinde Nakşî tekkeleri kurulmuştur.³⁷⁰

2.2.6. Melâmiyye Tarikatı

Melâmîlik tasavvuf ekolünü değerlendirenler tarihte bu akımın üç dönem halinde geliştiğini söylemişlerdir. İlk devre melâmîliği Nişaburlu "Ebu Sâlih Hamdûn ibni Ahmed ibni Ammârül Kassâr" tarafından bir meslek olarak neşredilmiştir.³⁷¹

İkinci devre melâmîliği; Hacı Bayramı Velî'nin tesis ettiği Bayrâmîlikten ayrılmış Bayrâmî Melâmîliği'dir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Dede Ömer Sikkîni tarafından (ö. 1475) kurulmuştur.³⁷² Bu dönemde Melâmîlik toplum içerisinde gizli bir şekilde yayılmıştır. Anadolu'da bilhassa Balkan coğrafyasında Yanya'da, Serez'de ve Koçine bölgelerinde çok sayıda mürid edinmiştir. Bu gizlenme evresi, XIX. yüzyıla kadar sürdürülmüş ve bu yüzyılda Muhammed Nûru'l-Arabî ile üçüncü devir Melâmîliği³⁷³ başlamıştır. XIX. asrın ikinci döneminde Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (ö. 1305/1887) şahsında belirginleşen üçüncü dönem Melâmîliği kurucusundan dolayı

³⁶⁸ Metin İzeti, a.g.e., ss. 166-182.

³⁶⁹ Seyit Ali Kahraman (Haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 378.

³⁷⁰ Metin İzeti, a.g.e., ss. 182-185.

³⁷¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri Yayıncılık, İstanbul 1992, ss. 3-33.

³⁷² Mehmet Hakan Alşan, *Horasan Erenleri (Melametiler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar)*, Kurtuba Yayınevi, İstanbul 2012, s. 48.

³⁷³ Selim Sabitoğulları, *Balkanlar'da Melâmîlik ve Osmanlı Yönetimi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 74.

“Melâmiyye-i Nûriyye” olarak da anılmaktadır.³⁷⁴ Osmanlı Devleti’nin gücünü yitirdiği bir dönemde irşad faaliyetlerini sürdüren Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî 1850 yılına kadar Melâmiliği açıkça ilan etmemiş, ehl-i sünnet itikadıyla tevhid akidesini Nakşibendî usûlüne göre öğretmiştir. Hz. Pir ilk önce kendisini Rumeli’de Melâmi zümrelerine tanıtıp nüfuzunu zahir ilim ve müderrisliği ile güçlü kılarak devlet erkânı ile de iyi ilişkiler dâhilinde Melâmiliği daha çok merkezlerde müderrisler üzerinde etki bırakarak yaymıştır.³⁷⁵

Üçüncü devre Melâmiliği, XIX. asırdan bugüne kadar gelen evresinin Anadolu’da değil Balkanlar’da gelişim göstermesi bizler için önemlidir.³⁷⁶ Muhammed Nûru’l-Arabî 1228 hicrinde Mısır’da “Mahalletül kübrâ” kasabasında dünyaya gelmiştir,³⁷⁷ daha sonra Makedonya’nın Üsküp şehrine giderek ömrünün büyük bölümünü “Arap Hoca” lâkabıyla bilindiği burada geçirmiştir. XIX. yüzyıla kadar Üsküp, Koçane, Strumica, Bitoloji (Manastır), Prizren’de yaygınlık kazanan Melâmiliğin bu üçüncü kolu, Osmanlı’dan sonraki dönemde ise yalnızca Kosova, Arnavutluk ve eski Yugoslavya’da görülmüştür. Böylece 1880 tarihinden itibaren Melâmi tasavvuf zümrelerinin çalışmaları iki cenâhtan işlemeye başlamıştır. İkinci devreyi temsil eden Bayramî-Melâmileri en çok esnaf gruplarından oluşurken, üçüncü devre Melâmileri asker-sivil bürokrat gruplarınca desteklenmiştir.³⁷⁸

Balkan coğrafyasında ikinci devre Melâmilikten Hamza Bâlî’nin (ö.969/1561-62) temsil ettiği Bayrâmî Melâmiliğin kolu olan Hamzavî Melâmileri Bosna-Hersek’te, Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin tarikatı üçüncü devre Melâmiliği veya Melâmiyye-i Nûriyye ise Makedonya ve Kosova’da çalışmalarda bulunmuştur.³⁷⁹

Bosna-Hersek bölgesinde faaliyet gösteren Hamza Bâlî’nin tarikat silsilesi Safevilere dayanır. Osmanlı döneminde saraydan, devlet ricalinden ve yeniçerilerden çok sayıda müridi olan Hamza Bâlî’nin, devletin benimsemiş olduğu Sünni esaslarla

³⁷⁴ Metin İzeti, “19. ve 20. Asırlarda Makedonya’da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşmasında Üçüncü Devre Melâmiliğin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed.: Rıdvan Yıldırım), Tika Kültür Yayınları, 2016, s. 108.

³⁷⁵ Raif Virmiş, “Kosova’da Üçüncü Devre Melâmiliğin Yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin Faaliyetleri ve Halifeleri”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed.: Rıdvan Yıldırım), Tika Kültür Yayınları, 2016, s. 137.

³⁷⁶ Selim Sabitoğulları, a.g.t., s. 75.

³⁷⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.e., s. 231.

³⁷⁸ Selim Sabitoğulları, a.g.t., s. 75.

³⁷⁹ Metin İzeti, a.g.b., s. 108.

uyuşmayan³⁸⁰ inanç sistemi vardı. Tasavvuf yolunun esasları olan çile, riyazet, esma evrad ve ezkarı da red etmesi sebebiyle, bazı tarikat şeyhleri tedirgin olmuş ve bu durum Hamza Bâlî'nin idam edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı tekke İslâm'ı, hiçbir zaman bir Safevilik türünde siyasi bir ideoloji durumunu almamıştır. Bunun, bir tek özel durumu vardır; o da XVI. asırda Kanunî Sultan Süleyman döneminde Bosna'da Bayramî Melâmîleri arasında ortaya çıkan Hamzavî hareketidir. Bosnalı Hamza Bâlî'nin etrafında toplanan bu hareketin de bütünüyle o zamanın sosyal çalkantıları ve Balkanlar'da kendine has durumlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Melâmîler dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ı tanımayıp Hamza Bâlî'nin padişahlığını ilan etmişler; üstelik vezir, şeyhülislam gibi diğer idarecileri belirleyerek harekete geçmişlerdir.³⁸¹

Tarihçiler; Hamza Bâlî'nin idamından sonra da Bosna-Hersek'te Hamzavî unvanıyla adlandırılan tarikattan bazı kişilerin var olduğunu, düşüncelerini Hamza Bâlî gibi net söylemeler de onun düşünceleriyle hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Hamza Bâlî'nin ölümünden sonra da o bölgede boyu uzun aklı kısa mühlidlerin varlığından ve bazılarının idam edildiğinden bahsederler. Hamza Bâlî'nin idam edilmesinden yaklaşık 40-50 yıl sonrasına ait mühimme defterlerinde bu zümrelerin idamıyla alakalı emirlerin verildiğini ortaya koyan bilgiler vardır.³⁸² Balkanlar'da Slav hâkimiyeti daha sonra yeni kurulan sosyalist rejimlere dönüşmüş ve tasavvuf çalışmaları yasaklanmaya başlamıştır. Bu durum, tasavvuf zümrelerin üzerinde yanlış ve yalan sonuçlar doğurmuştur. Fakat her şeye rağmen tarikatın aslî çizgisi Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tasavvuf anlayışı istikametinde büyük moral kaynağı olmuş ve kurduğu yeni bir tasavvufî yola istinaden müceddid (yenileyen) unvanıyla anılmaktadır.³⁸³ Derin İslâm ve tasavvuf kültürüne sahip olan Nûru'l-Arabî'nin İstanbul ve Balkanlar'da birçok halifesi yetişmiştir. Ve halifeleri aracılığıyla XIX. yüzyılda Makedonya Ustrumca'da 2, Doyran'da 2, Veles (Köprülü), Kavadar (Tikveş), İştîp, Üsküp bölgelerinde; Kosova'da ise Prizren ve Yakova'da Melâmî tekkeleri kurulmuştur.

³⁸⁰ Aysemin Çanak, "Bayramî Melâmîliği ve Hamza Bâlî", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 10, 2018, ss. 89-94.

³⁸¹ Nuri Yüce vd., a.g.e., ss. 113-148.

³⁸² Metin İzeti, a.g.e., ss. 326-327.

³⁸³ Raif Vırmiça, a.g.b., s. 152.

Günümüzde Kosova’da Rahovça şeyh Molla Efendi Tekkesi, Prizren Melâmî Tekkesi ve Mitroviça’nın Suhodol köyünde Hâfız Halil’in kurduğu Melâmî tekkesi faaliyet göstermektedir.³⁸⁴

2.2.7. Rifâiyye Tarikatı

Ahmed er-Rifâî (d. 512/1188-ö. 578/1182)’de Bağdat Basra’da dünyaya gelmiş, Hz. Hüseyin soyundan gelen bir seyyiddir. Tarihi kaynaklarda âlim, muhaddis, Şafîî fakihî ve müfessir bir derviş olarak geçmektedir. Ahmed er-Rifâî’nin menkıbe ve eserlerinde geçen tasavvuf ve tarikat öğretisi Kur’an ve Sünnet’e bütünüyle uygundur. O’na göre İslâm, “zâhir” ve “bâtın” yönüyle bütündür. İslâm tasavvuf yolunun dört büyük pirinden biri kabul edilen Ahmed er-Rifâî’nin kutbiyyet makamına Abdülkâdir Geylani’den sonra ulaştığını kaynaklar yazar.³⁸⁵

Rifâîlik ekolü Balkan ülkelerinde faaliyet gösteren tasavvuf akımları dâhilinde yer almaktadır.³⁸⁶ Bulgaristan Şumnu’da Rifâî sufilerinin çalışmalarına ve XIX. asırda Sofya ile Köstendil’de iki Rifâî tekkesi görülmektedir. Yunanistan’ın Yanya, Serez, Eğriboz, Gümölcine, Selânik şehirlerinde ve Girit Adası’nda Rifâî tekkeleri inşa edilmiştir. Arnavutluk’ta Rifâiyye’nin XVII. asrın orta dönemlerinde yaygınlık kazandığı görülmektedir. XIX. asrın son dönemlerinde Yakovalı Şeyh Musa, Muslihuddin er-Rifâî’nin Yakova’da inşa ettiği Hacı Mûsâ Tekkesi’nin çalışmaları neticesinde Rifâiyye, Arnavutluk dışında Kosova ve Makedonya’da yaygınlık kazanmıştır. Arnavutluk ülkesinin Tiran, Berat, Pegin (Peçin), İşkodra, Ergiri Kasrı (Gjirokaster), İlbasan, Petrela ve Trapoya kentlerinde bu akıma ait on tanenin üzerinde tekke inşa edilmiştir. Buralardan da Avrupa ülkelerine yayılmıştır.³⁸⁷

2.2.8. Sa’diyye Tarikatı

İslâm dünyasında varlığını gösteren ilk büyük tarikatlar Kâdiriyye ve Rifâiyye’nin pîrleri Abdülkâdir Geylânî ile Ahmed er-Rifâî’nin çağdaşı kabul edilen Sa’deddin el-Cebâvî’ye nisbet edilen Sa’diyye tasavvuf ekolü³⁸⁸ XII. asırda Şam’da kurulmuş ve aynı asırda Kastamonulu Şeyh Osman vasıtasıyla Anadolu’ya getirilmiştir. İstanbul’a Sa’diyye

³⁸⁴ Metin İzeti, a.g.b., ss. 112-114.

³⁸⁵ Mustafa Tahralı, “Ahmed er-Rifâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul 1989, ss. 127-129.

³⁸⁶ Metin İzeti, a.g.e., s. 251.

³⁸⁷ Mustafa Tahralı, “Rifâiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 100.

³⁸⁸ Hür Mahmut Yücer, “Sa’diyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 410.

tarikâtı altı yüzyıl sonra III. Mustafa zamanının son dönemlerinde (1673-1736) Abdüsselam eş-Şeybâni aracılığıyla gelmiştir.³⁸⁹

Sa'diyye tarikâtı Balkanlar'da İşkodralı Süleyman Âcizî Baba'nın (ö. 1150/1738) mahlasına nisbeten Âciziyye şubesi aracılığıyla yaygınlık kazanmıştır. Süleyman Âcizî dini eğitimini İstanbul'da aldıktan sonra Ebü'l-Vefâ eş-Şâmi'de tasavvuf ilmini tamamlamış ve aldığı hilâfet makamıyla, Balkan şehirlerini gezip dünyaya geldiği Prizren'e yerleşmiş ve bu şehirde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Süleyman Âcizî Baba'nın Prizren'de Bistrica nehri yanında inşa ettiği ve vefatının ardından gömüldüğü tekke, bu tarikâtın Balkanlar'daki âsitânesi olarak kabul edilmiştir. Âcizî Baba'nın oğlu Şeyh Danyal aracılığıyla tarikât Tepedelen, Berat, Avlonya³⁹⁰ gibi kentlerde yaygınlık kazanmıştır. Muhammed Gazî'nin tespitine göre Şeyh Danyal'ın altı halifesi olmuştur.³⁹¹

Sa'diyye tarikâtının Yakova'da bulunan ikinci yeri Şeyh Zeynelâbidîn'in (ö. 1182/1768-69) açtığı tekkedir.³⁹² Bir diğer Sa'dî merkezi Emin Efendi Tekkesi'dir. Bu tekke, Prizren Birliği (1878), zamanında Yakova'da milliyetçi Arnavutların bir araya geldiği mekân olarak tanınmaktadır. Şeyh Banî Efendi Tekkesi ve Şeyh Cemali Tekkesi yine Yakova'nın merkezi Sa'dî tekkelerindedir. Günümüzde Emin Efendi, Şeyh Banî Efendi ve Cemali Efendi tekkelerinde³⁹³ her hafta zikrullah halkaları kurulmaya devam etmektedir. Yakova'da bu üç tekke haricinde Sa'diyye dervişleri evlerinde zikir meclisleri kurmakta, hane-tekkeler açmaktadırlar. Bu yerleri şöyle sıralayabiliriz: Şeyh Bekir Efendi Tekkesi, Şeyh Zeynel Tekkesi, Şeyh Rızâ Bami Tekkesi, Şeyh Reşat Tekkesi, Şeyh Yahya Tekkesi, Şeyh Neki Tekkesi.

XVIII. asırda Belgrad'ta Şeyh Mustafa, Niş'te Âcizi Baba'nın müridlerinden hâlîfe Mehmed Harâbâtî Baba tarafından iki Sa'dî tekkesi kurulmuştur. Vranje ve Lefkoşa'da Sa'diyye tarikâtının izleri görülmektedir. 1875-1880 yılları arasında Sırbistan'ın güney kesimlerinden kaçan Müslüman gruplar ile beraber Kosova'nın Gilan kentine gelen Lefkoşalı Şeyh İslâm, Gilan'da bir Sa'dî tekkesi açmıştır.

³⁸⁹ Abdürrezzak Tek, "Sa'dilik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2009, s. 225.

³⁹⁰ Hür Mahmut Yücer, a.g.m., s. 412.

³⁹¹ Bkz. Muhammed Gazi, *Gazi Hüseyin Ağa, et-Tarikatü'r-Sa'diyye fî bilâdi's-Şâm*, Cilt: II, Darü'l-beşâir, Dimaşk 2003, s. 224.

³⁹² Hür Mahmut Yücer, a.g.m., s. 412.

³⁹³ Hür Mahmut Yücer, *Sa'diyye, Türkiye'de Tarikatlar*, (Ed. Semih Ceyhan), İSAM Yayınları, İstanbul 2015, ss. 254-258.

XIX. asrın son dönemlerinde Vranje, Leskofça ve Buyanovça taraflarından gelen muhacirler bu tarikatı Üsküp'e getirmişlerdir. Muhacirlerle beraber Üsküp'e giden Vefâ Baba, Tabhâne mahallesinde³⁹⁴ küçük bir Sa'di dergâhı açmıştır. Bu tarikat Âcizi Baba'nın müridleri aracılığıyla Arnavutluk'ta Leskovik, Tepedelen, Ergiri, Tiran, Tropoya bölgelerine yayılmıştır.³⁹⁵ Bosna-Hersek'te Sa'dî tekkeleri varlığını göstermemiştir.³⁹⁶

2.3. Balkanlar'da Türk Edebiyatı'na Genel Bir Bakış

M.Ö. ve M.S. çok çeşitli kavimlerin idaresinde kalan Balkanlar, dil ve edebiyat bakımından da çeşitli kültürleri içinde barındırmaktadır. Yunanca, Makedonca, Hırvatça, Sırpça, Boşnakça, Arnavutça, Bulgarca, Pomakça gibi dil ve lehçelerin varlığını gösterdiği bu coğrafyada bütün bu diller üzerinde tesirini gösteren söz varlığı, hatta söz dizimi Türkçe olmuştur.³⁹⁷

Türklerin batıdaki en uç yerleşim yerleri Balkan topraklarıdır. İlk Türk akınlarını bu coğrafyaya Hunlar gerçekleştirmişlerdir. Daha sonraki süreçlerde Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kıpçaklarda bu akımlar devam etmiştir. XIV. yüzyılın son dönemlerinden itibaren Balkan coğrafyasına adım atan Osmanlıların Balkanlar üzerinde dil ve kültür alanlarındaki gelişimin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla günümüzde Balkanlar'daki Türkçe'nin varlığı Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir.³⁹⁸ Osmanlı kültür coğrafyasında edebiyat tarihimizde önemli konuma sahip olan pek çok şair ve mutasavvıfın Rumeli şehirlerinde dünyaya geldiği, büyük bir kısmının Balkanlar'da yaşadığı görülmektedir. Başta Edirne olmak üzere Gelibolu, Bosna, Serez, Vardar Yenicesi, Üsküp, Manastır, Filibe, Selânik, Sofya, Belgrat, Prizren, Priştine gibi şehirler Türk Dili ve Edebiyatı alanında asırlarca ünlü şahsiyetlerin merkezi olmuştur.³⁹⁹ Örneğin; tarihi kaynaklarda şairlerin dünyaya geldikleri yerlerin nitelikleri hakkında bilgiler sunulurken, Prizren'de doğan çocukların hemen mahlaslarının belirlendiği, çünkü burada

³⁹⁴ Hür Mahmut Yücer, a.g.m., s. 412.

³⁹⁵ Metin İzeti, a.g.e., ss. 273-274.

³⁹⁶ Hür Mahmut Yücer, a.g.e., s. 256.

³⁹⁷ Cevdet Şanlı ve Ergin Jable, Balkanlar'da Türk Dili ve Edebiyatı", *I. Uluslararası Balkanlar'da Tarih ve Kültür Kongresi Bildiriler Kitabı*, Priştine-Kosova, (10-16 Mayıs 2009), 2009, s. 43.

³⁹⁸ Mustafa Arslan, "Tarihî Süreçte Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi-Öğrenimi Çalışmaları", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2012, ss. 168-169.

³⁹⁹ Cevdet Şanlı ve Ergin Jable, a.g.b., s. 43.

dünyaya gelenlerin mutlaka şair olacakları anlatılır.⁴⁰⁰ Bir rivayete göre de, Prizren şehrinde dünyaya gelenlerin hemen hepsinin şair olduğu, daha dünyaya gözlerini açar açmaz Farisîce konuştuğu ve divitini beline bağladığı belirtilmektedir.⁴⁰¹ Bu mübağlalı anlatılarda, sanatkârların ilham kaynağı olan bu coğrafyanın ne derece verimli olduğu görülmektedir.

XIV. asrın son döneminde ve XV. asır başlarında Osmanlı yönetiminde Balkanlar'a aktarılan Türkler, yeterli bir inanç düzeni, sosyal sistem, devlet yönetimi, kurumlar, bir dil ve kültür ile gelmişlerdir. Türkler Rumeli coğrafyasında varlıklarını sürdürdükleri bu yıllarda, Balkan milletlerinde maddî ve manevî mühim izler bırakmışlardır. Yeni kurumlar ve kavramlar yeni sözleri de beraberinde getirmiş,⁴⁰² bu şekilde en kuvvetli tesir Balkan milletlerinin dillerinde görülmüştür. Balkan milletlerini, Osmanlıların bu bölgeye taşıdığı sosyal ve kültürel tesir bakımından iki sınıfa göre ayırmak mümkündür. Birinci sınıf, bölgeye yapılan fetihlerin ardından büyük bir kısmı İslâm dinine mensup olan Boşnaklar ve Arnavutlar, ikinci sınıf ise, Müslümanlaşmanın sınırlı kaldığı Ortodoks-Katolik halkı himayesinde bulunduran; Sırlar, Hırvatlar, Makedonlar, Rumlar, Bulgarlar, Romenler'dir. Bu iki sınıfın Türk-İslâm medeniyeti ile olan etkileşimi kullandıkları kendi dillerindeki Türkçe kelimelerin sayısında farklılıklar göstermektedir.⁴⁰³ Sadece Arnavutça'da, XVI. ve XVII. asırlarda askeri ve siyasi etkinin tesiriyle Türk dilinden alınan 4.000 civarında kelime vardır.⁴⁰⁴ Ukranca'da 747, Macarca'da 1.936, Romence'de 1.700, Bulgarca'da 3.500, Sırp-Hırvatça'da 8.742, Makedonca'da 3.089, Yunanca'da 2.000 civarında Türkçe kelime bulunmaktadır.⁴⁰⁵

Osmanlı döneminde Türk dilindeki kelimeler Balkan dillerine çeşitli şekillerde nüfuz etmiştir. Balkan kökenli İslâmiyet'i yaşayan gençlerin bilhassa dinî eğitim almak için İstanbul gibi Osmanlı şehirlerine gitmeleri ana nedenlerden bir tanesidir. Boşnak, Arnavut ve Torbeş gibi etnik kökenli gençler İstanbul, Bursa ve Osmanlı Devleti'nin diğer

⁴⁰⁰ Reyhan İsen ve Mustafa İsen (Haz.), *Yugoslavya Türk Çocuk Şiirlerinden Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, ss. 7-8.

⁴⁰¹ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., ss. 23-24.

⁴⁰² Nurullah Ulutaş ve Murat Keklik, "Bosna'da Çıkan Vatan Gazetesindeki Türkçe Şiirler Üzerine Bir İnceleme", *International Journal of Language Academy*, Volume: 5/7, 2017, s. 232.

⁴⁰³ Fatih İyiyol ve Ahmet M. Kesmeçi, "Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 6, Number: 4, 2011, p. 623.

⁴⁰⁴ Osman Yıldız ve Semra Akgül, "Çağdaş Arnavutça'da Türkçe Kökenli Alıntı Kelimelerde Görülen Fonolojik Değişimler", *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2014, s. 221.

⁴⁰⁵ Adem Balaban, Türkçe-Arnavutça Dil İlişkilerinde Türkçe İlahi ve Nefeslerin Rolü, *VIII. Uluslararası Büyük Dil Kurultayı, Tiran-Arnavutluk*, (25-28 Eylül 2013), 2013, s. 250.

ilim şehirlerinde klasik medrese-tekke öğrenimi görmüş ve edebi Türk dilini uygulayacak seviyeye ulaşmışlardır. Diğer Balkan milletleri, bu toplulukları “Türkleşen kitleler”⁴⁰⁶ olarak görmüşlerdir. Ayrıca “reaya” olmayı seçen ikinci sınıftaki Balkan milletleri, Müslümanlaşan gruplar kadar olmasa da Osmanlı’nın Türk gelenek ve göreneklerinin derin etkisini yaşamışlardır. Günümüzde Balkanlar’da varlığını koruyan birçok merkezi yerleşim alanı Osmanlılar döneminde kurulmuş; buna bağlı olarak da hangi etnik kökenden gelirse gelsin insanlar üzerinde “şehirlilik” kültürü oluşmuştur. Hatta Balkan milletlerinden günümüzde hâlâ Türk dili bilenleri “şehirli” (kasabalı) bilmeyenleri ise “köylü”⁴⁰⁷ (çüyli) isimlendirmeleri sürekli bu yüksek kültürün etkisinden yapılmaktadır.

Netice olarak söylenebilir ki, Rumeli’de din yapılanmasından sonra etnik kimliğin en mühim belirleyicisi dil olmuştur.⁴⁰⁸ Bu topraklara yerleşen Türkçe ile Balkan dilleri arasındaki bağ en üst seviyeye ulaşmıştır.⁴⁰⁹

2.3.1. Balkanlar’da Türk Tasavvuf Edebiyatı

Türklerin varlığını gösterdiği ülkelerde İslâmiyet’e geçişlerden sonra ana kaynağını tasavvuftan alan sözlü, yazılı; gerek halk gerek zümre (aydın kesim) için kaleme alınan her çeşit eserleri içeren Türk edebiyatının dalına “Türk Tasavvuf Edebiyatı”⁴¹⁰ denmektedir. Bu edebiyat alanı hem şiiri hem de düz yazıyı içerir; felsefe, ahlâk ve tarihin yanı sıra tefsir, dua, münâcât, hadis ve musikîyi içermektedir.⁴¹¹

Türk Tasavvuf Edebiyatı’nın adlandırılmasında “Tekke Edebiyatı, Tasavvufî Halk Edebiyatı, Tasavvuf Edebiyatı, Halk Tasavvuf Edebiyatı, İslâmi Türk Edebiyatı, Dinî Tasavvufî Halk Şiiri, Zümre-Tarikat Edebiyatı, Dinî Edebiyat” terminolojileri kullanılmakla birlikte bu alanda yer alan şairler için de “tekke şairleri, mutasavvıf şairler, klasik tekke şairleri, halk tekke şairleri”⁴¹² gibi çeşitli isimlendirmeler kullanılmıştır.

Türk-İslâm dünyasında Türk tasavvuf edebiyatını, Türkistan’ın en meşhur sûfisi Hâce (Hoca) Ahmed Yesevi ile başlatmak gelenek olmuştur. O’nun vefat etmesinden

⁴⁰⁶ Fatih İyiyol ve Ahmet M. Kesmeçi, a.g.m., ss. 623-624.

⁴⁰⁷ Cevdet Şanlı ve Ergin Jable, a.g.b., s. 43.

⁴⁰⁸ Bilgehan A. Gökdâğ, “Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, 2012, s. 6.

⁴⁰⁹ Nurullah Ulutaş ve Murat Keklik, a.g.m., s. 232.

⁴¹⁰ Azmi Bilgin, “Tekke Edebiyatı Adlandırması Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 40, 2009, s. 32.

⁴¹¹ Abdülhuseyn Zerrinküb, *Sûfî Mirasın Değeri*, (Çev. Ahmet Çelik), Visal Yayınları, İstanbul 2017, s. 146.

⁴¹² Azmi Bilgin, “Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2007, s. 331.

yaklaşık bir asır sonra Anadolu topraklarında dünyaya gelen Yunus Emre ile bu edebiyat zirveye ulaşmıştır. Her iki sūfînin Divan'ı Türk tasavvuf edebiyatının verimli ve “belirleyici”⁴¹³ kaynağını teşkil etmiş, dünden bugüne gücünü hâlâ korumayı başarmıştır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden şeyh ve dervişler bu topraklarda tasavvufun temelini atmışlardır. Selçuklu hükümdarları onlara sahip çıkarak çalışmalarına olanak sağlamışlardır. Tasavvufî akımların canlı tutulduğu XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyasında, vahdet-i vücud anlayışını sistemleştiren Muhyiddin İbnü'l-Arâbî, O'nun öğretisini geniş alanlara yayan müridi Sadreddin Konevî ve Mevleviliğin piri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî⁴¹⁴ gibi şahsiyetler de tasavvuf edebiyatına düşünce ve eserleriyle etkisi geniş kitlelere ve coğrafyalara ulaşan hizmetlerde bulunmuşlardır.

XIV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Bey ve sūfilerinin Gelibolu'dan Avrupa yakasına varmalarıyla beraber Türk tasavvuf edebiyatı da yeni temellerini atmıştır. Daha evvel Endülüs Emevileri, Avrupa'nın Güneybatı ucunda tasavvuf ideolojisini Arapça ile terennüm ederken bu kez aynı kıtanın Güneydoğu kesiminde Osmanoğulları bu akımı Türk diliyle insanlığa sunmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde tasavvufun, Anadolu ve Balkanlar'la yakından alakalı olduğu tarihi kayıtlarda geçmektedir. Dönemin sosyal ve siyasal koşullarında bölgenin iktisadi ve kültürel ayrılıkları olsa dahi bu bağ devam etmiştir. Hâce (Hoca) Ahmed Yesevi'nin “hikmet” adıyla anılan dizeleri, Yunus Emre'nin “ilahi”⁴¹⁵ adıyla kendi hüneriyle harmanladığı sözlerindeki sadâ, Balkanlar'daki dervişlerin zikriyle Edirne, Sofya, Üsküp, Belgrad ve Bosna'da yankı bulmuştur.⁴¹⁶ Dobruca Babadağ'da Sarı Saltuk, Macaristan Budin'de Gül Baba aynı geleneğin günümüzde ayakta olan şahitleridir.

Türk-İslâm tasavvuf tarikatlarının gösterdiği gelişim nitelikleri tasavvuf edebiyatına da aynen yansımıştır. Şöhretli bir mürşidin yanına varan müridler, son derece kişisel ve öğretici temelli bir formasyon olan tasavvuf eğitimlerinin ardından mürşidlerin geleneklerini devam ettirirler. Bu anlayış sistemi şiir için de geçerlidir. Nitekim şiir, tekkelerde sıradan bir edebî çalışma değil, ayrıca bir eğitim aracıdır. Mürşidler, eğitim esnasında daha evvelki mutasavvıfların şiirlerinden şerh, benzerini tasnif etme, belli bir

⁴¹³ Mustafa Kara, “Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi D.*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001, s. 2.

⁴¹⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf- Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 17-18.

⁴¹⁵ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvan Risâletü'n Nushiyye*, H Yayınları, İstanbul 2011, s. 66.

⁴¹⁶ Mustafa Kara, 2001, a.g.m., s. 3.

makamla okuma gibi usulleri icraat ederek öğrendikleri gibi, aldıkları eğitim gereksinimi kişisel faaliyetlerinde kendileri de şiir okurlar. Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rumî ve Niyazî Mısrî gibi şöhreti yayılmış ve etkileri tarikat taassubunu aşmış olan mutasavvıfların şiirleri hemen hemen bütün tarikat mensuplarınca bilinir ve söylenir.⁴¹⁷ Türkçe ilahi, nefes, mevlit gibi makamlı okunan ve kolay hıfz edilen şiirler Balkan coğrafyasında mevlitlerde, düğünlerde, tekke ve dergâhlarda genellikle okunmuş ve ezbere alınmıştır. Bu metinlerde yer alan ve Balkan dillerinde karşılığı olmayan pek çok kelime Balkan dillerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bazı kelimelerin ise, karşılığı olmasına rağmen Balkan dillerinde diğer kelimelerin eş anlamlısı olarak uygulanmıştır. Bugün hâlâ birçok tekke ve dergâhta Türkçe ilahiler okunmaktadır.⁴¹⁸ Tekke ve tarikat âleminde şiirle musiki, besteye güfte her zaman birlikte yer almıştır. Bunun en önemli nedeni, zikrullah halkalarında söylenen ilahilerdir. Dervişler tarafından okunan birçok manzume yine dervişlerce beste edilmiş, zikrullahın ritmine en uygun şekilde notaya alınmıştır. Tekkede yetişen musikîşinaslar yalnızca tekke musikîsi alanında eserler vermemiştir. Tekkelerin güzel sanatlara verdiği değer neticesinde Türk edebiyatında tekke şiiri, musikîde tasavvuf musikîsi ve hat sanatında tekke yazıları olarak isimlendirilen türler meydana çıkmıştır.⁴¹⁹

Rumeli coğrafyasında İslâm dinine geçişler ile Türkçeye giren (Arapça ve Farsça kökenli dini kavramlar başta olmak üzere) kelimeler Türkçenin konuşulması ve yazılmasıyla Balkan dillerine geçmiştir:

ayet, abdest, ezan, Bektaşî, bedevi, bedesten, bidat, bereket, istihare, istikbal, itaat, kandil, katip, keramet, mahluk, mahalle, merhaba, merhamet, mürit, müneccim, münafık, mümin, nakkaş, nimet, padişah, rical, rıza, sünnet, siftah, tertip, vazife, vekil, vekalet, ziyafet, Zülfikar...⁴²⁰

Tekke edebiyatı, Anadolu ve Balkanlar'da büyük ilerleme göstermiş, bu alanda ün salmış şairler yetiştirmiştir. Tekkelerde yetişen şairler ilâhî aşkla yazdığı eserlerini tevhid, münâcaât ve na'at gibi şiirlerinde dile getirmişlerdir. Tekkede yetişen bu mümtaz şahsiyetler halk edebiyatı, divan edebiyatı ve âşık edebiyatı arasında avâma ve havâssa seslenebilen bir edebiyatın ortaya çıkmasına ve gelişmesinde⁴²¹ öncü olmuşlardır.

⁴¹⁷ *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt: 4, Ankara: 2004, s. 169.

⁴¹⁸ Adem Balaban, a.g.e., s. 250.

⁴¹⁹ Eyüp Baş, a.g.e., s. 286.

⁴²⁰ Lindita Latifi Khanari, *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*, (Ed. Turgut Tok), Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 2015, s. 2.

⁴²¹ Eyüp Baş, a.g.e., s. 286.

Tasavvuf ideolojisinin ve tarikatların yaygınlaştığı bir ortamda yetişen divan şairlerinden bazıları tezkirelerden tespit edilmiş ve buna göre en çok Mevlevî sonra sırasıyla Halvetî, Nakşî, Gülşenî, Bektaşî, Kadirî, Bayramî, Celvetî, Hamzavî, Hurufî, Şabanî ve Üveysî gibi tasavvuf akımlarına müntesip olmuşlardır.⁴²²

Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla edebi akımlar inkıtaya uğramış olsa da Balkan yenilgisinden sonra orada kalan Türkler yaşadıklarını ve acılarını edebiyata yansıtmıştır. Bunlara rağmen XX. yüzyılda Türk edebiyatı hiç yoktu diyemeyiz. Bilhassa sözlü edebiyat kültürü Üsküp, Prizren, Gostivar, Manastır ve Kalkandelen gibi merkezi şehirlerde faaliyet gösteren tekkelerin geliştirdiği Türk tasavvuf edebiyatı canlılığını yitirmemiştir. Fakat bu dönemde yazılan İslâmî, didaktik ve toplumsal özellikli şiirlerin basılma olanağı olmamıştır.⁴²³

2.3.2. Alhamiyado Edebiyatı

Türk-İslâm tasavvuf kültürü dâhilinde edep ve erkânla yetişmiş, şark lisanlarını bilen ve edebiyatından faydalanmış bazı şeyh ve dervişler topluma daha yakın olmak ve fikirlerini aktarmak için Arap alfabesiyle, Türkçenin yanı sıra kendi ana dillerinde de şiir kaleme almaya başlamışlardır.⁴²⁴ Bu mutasavvıflar Türk-İslâm edebiyatının şekillerini, konularını hatta bazısı aruz vezni dahi kullanmış, fakat bunları kendi lisanlarında ifade etmişlerdir. Boşnak ve Arnavut mutasavvıfların oluşturduğu bu edebiyata “Alhamiyado” veya “Aljamiyatı” ismi verilmiştir.⁴²⁵ Yaklaşık beş yüz yıllık bir zamanda yaratılan bu edebiyatta⁴²⁶ ilahi, kaside ve hikâye türleri de vardır.⁴²⁷

Alhamiyado edebiyatının Boşnaklar arasındaki tanınan ilk eseri Mehmed Erdeljac tarafından 1588’de kaleme alınmış olan “Hırvat Türkisi” isimli şiirdir.⁴²⁸ Alhamiyado şairleri, eserlerini Türk şiir geleneği ve tekke kültürü üzerine inşa etmişlerdir. Türk şiirinin ve edebiyatının da önemli şahsiyetleri arasında yer almışlardır.⁴²⁹ İslâmiyet’in yayılmasına paralel olarak gelişen Türk geleneğinin Boşnak milletini etkilemesiyle birlikte Boşnakların

⁴²² Engin Selçuk, “Balkanlar’a Uzanan Bir Köprü, Nakşi Divan Şairleri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2014, s. 2.

⁴²³ Reyhan İsen ve Mustafa İsen (Haz.), a.g.e., s. 8.

⁴²⁴ Metin İzeti, a.g.e., ss. 340-341.

⁴²⁵ Uğur Gürsu, a.g.m., s. 130.

⁴²⁶ Fahri Kaya, a.g.m., s. 140.

⁴²⁷ İrfan Morina, “Bosna’da Osmanlı Dönemi’ne Ait Edebiyat Araştırmaları ve Namık Kemal’in Boşnakçaya Tercüme Edilen Eserleri”, *Dede Korkut Dergisi*, Sayı: 2, 2013, s. 92.

⁴²⁸ Uğur Gürsu, a.g.m., s. 130.

⁴²⁹ Fatih İyiyol ve Ahmet M. Kesmeçi, a.g.m., s. 624.

Türkizm (Turcizam) olarak isimlendirdikleri Boşnakça'ya Türk dilinden geçen kelimeler de bu edebiyat kültüründe kaleme alınan şiirler arasında çok sık kullanıldığı görülmektedir.

XX. asrın ikinci döneminden itibaren bazı araştırmacılar ile Alhamiyado yazar ve şairleri Boşnakçanın Arap alfabesine düzgün olarak uyarlanması⁴³⁰ ve alfabenin yeniden düzenlenmesiyle ilgili öneriler sunmuşlar ve bazı yenileme çalışmalarında bulunmuşlardır.

---

⁴³⁰ Ömer Aksoy, "Türk Kültürü Etkisinde Teşekkül Eden Bir Edebî gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı", *Türk Ulusu arası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, 2018, s. 187.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNAVÎ KÂİMÎ HASAN EFENDİ'NİN HAYATI

3.1. Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin Hayatı

3.1.1. Doğumu ve Dervişâne Yaşamı

Şair, mütefekkir ve aynı zamanda Halvetî-Kâdirî şeyhi olan Bosnavî Kâimî Hasan Efendi (ö. 1102/1692 [?]) Bosnalıdır.⁴³¹ 1697'de Avusturya'nın Saraybosna saldırısında çıkan yangınlar sonucunda tarihi belgeler yok olmuş ve müellifin hayatı hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin 1625-1635 yılları arasında Saraybosna'da doğduğu kabul edilmektedir. Kâimî Efendi, ilköğrenimini de Saraybosna'da tamamladıktan sonra Bosna'dan Sofya'ya giderek Sofyalı Bâli'nin halifelerinden Halvetî Şeyhi Ujiçevi (Öziçevî) Muslihuddîn Efendi'nin sohbetlerine katılmış ve mürşidinden icazetname almıştır.⁴³² Öziçevî Muslihuddîn Efendi'den "Halife"⁴³³ unvanını aldıktan sonra İstanbul ve Konya şehirlerine seyahat gerçekleştirmiştir. Saraybosna'ya geldiğinde Kadirî tekkesi olarak bilinen Hacı Sinan Ağa (Silahtar Paşa) Tekkesi'nin ilk şeyhi olmuştur. Aynı zamanda 1078'de (1667-68) kendi evini Halvetî tekkesi olarak kullanarak buraya gelen müridlerine Halvetîlik yolunun usûl ve öğretisini anlatmıştır.⁴³⁴

Safâî, Şeyhî, Mehmed Süreyya ve Başagiç, Kâimî Efendi'nin Halvetî meşrebinden olduğunu, Şeyh Seyfudin Kemura ise onun Kadirî şeyhi olduğunu belirtmişlerdir.⁴³⁵

Kâimî Efendi'nin ilk ustadı Şeyhi'nin Vekayiu'l-Fuzula'sına göre Halvetîyye tarikatından Şeyh Öziçevî Muslihuddîn Efendi'dir.⁴³⁶ Sırbistan'ın Öziçe şehrinde dünyaya gelen Şeyh Muslihuddîn, Öziçevî⁴³⁷ unvanıyla tanınır. Şeyh Öziçevî Muslihuddîn'nin

⁴³¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî 3*, (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 858.

⁴³² Jasna Šamić, "Kâimî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul 2001, s. 215.

⁴³³ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 231.

⁴³⁴ Jasna Šamić, a.g.m., s. 215.

⁴³⁵ Lejla Šlijivić, Hasan Kâ'imî Efendi'nin Vâridâtı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008, s. 17.

⁴³⁶ Mustafa Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2011, s. 301.

⁴³⁷ Alpay İğci ve Aydın Güler, "Osmanlı İmparatorluğu XVII. Yüzyılında Rumelili Edebi Şahsiyetler", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9/6, 2014, p. 566.

Öziçe Tekkesi'ndeki postuna kendisinden sonra büyük oğlu Şeyh Hasan (ö.1089/1678) oturmuştur. Evliya Çelebi, 1664 yılında Şeyh Hasan'ın Tekkesi'nde zikrullah halkasına katılmıştır; Öziçe şehrinin üst taraflarında kalan tekkenin bölgedeki en önemli on tekkeden biri olduğunu ifade eder⁴³⁸ ve Şeyh Öziçevî Muslihuddîn Efendi'nin türbesini de ziyaret ettiği önemli yerler arasında gösterir.⁴³⁹

Kāimî Efendi'nin ikinci üstadı ise Eşrefoğlu Rumî'dir. Eşrefoğlu Rumî, Bayramiye tarikatının kurucusu olan Hacı Bayram Veli'nin dervişidir ve üstadının işaretleriyle Hama'da yaşayan Kādirî Şeyhi Hüseyin Hamevi'den ikinci eğitimini tamamlayıp Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da Kādirîyye tarikatının meşalesini yakan Eşrefoğlu Rumî'yi ziyaret eden Kāimî, XVII. asırda bu tasavvuf ekolünü Balkanlar'a taşımıştır. Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin Divan'ı başlangıcından itibaren Kādirî-Eşrefî dervişi olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁰

Yolumuz erkânımız nedir sorarsa sâilân
Bâzüleşheb pirimizdir Şeyhi Abdülkadirî
Ten kafesten kurtulacak yer ararsa sâilân
Bâzüleşheb pirimizdir Şeyhi Abdülkadirî
*

Pirim çu Abdülkadirî
Yola getirir münkiri
Aşkın var ise gel beri
Bugün mübarek cumadır
*

Gel bendesi ol bendesi
Sultan-ı Abdülkadirî'in
Her dem çıkar turfandası
Bostan-ı Abdülkâdir'in
Ariflerin ser-tacıdır
Ecdadı Abdülkâdir'in
Âşıkların miracıdır
Bağdadî Abdülkâdir'in

⁴³⁸ Metin İzeti, a.g.e., s. 202.

⁴³⁹ Nedim Tan, "Mir'âtü'l-akâid ya da Tercüme-i İ'tikâdnâme: Öziçeli Muslihuddin Efendi'nin Abdullah Hulûsî Efendi'ye Atfedilen Eseri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 36, 2015, ss. 124-125.

⁴⁴⁰ Mustafa Kara, a.g.e., s. 301.

*

Maşrık mağrib tekkesi

Taliblerin Mekkesi

Abdülkâdir sikkesi

Ezharı dervişlerin

*

Nice tâlib bu meclise karışır

Abdülkâdir bize himmet etmez mi

Mahabbatle bir birile görüşür

Abdülkâdir bize himmet etmez mi

Kâimî Efendi, yazdığı eserlerle yüzyıllarca Balkan topraklarını aydınlatmıştır. Bunun kanıtlarının bir tanesi de, Türkçe Divanı'nın Avrupa kütüphanelerinin yanında İstanbul, Bakü, Taşkent ve Kahire'de olmasıdır.

Kâimî Efendi, kadınların eğitim görmesi konusuna çok önem veren dervişlerdendir. Kimi rivayetlere göre; 1660 senesinde Kâimî Efendi evini vakfederek burada kadınların zikir yapmalarını sağlamak için bir zakir atamıştır. Bu zakirin kendi eşi olduğuna dair rivayetler vardır.⁴⁴¹

Tarihte geçen birçok yerel yazar ve menkıbede, Kâimî Efendi'nin sevilen bir hatip ve 1093'te (1682) Saraybosna'da vuku bulan halk ayaklanmalarının lideri olarak bahseder.⁴⁴² Tarihçilerin ve şarkiyatçıların sürekli ilgi odağı olan Kâimî Efendi, sözünü kimseden esirgemeyen kelimenin tam manasıyla "dobra"⁴⁴³ bir zattır. Rivayet edilir ki, o yıllarda ülke, benzeri daha evvel yaşanmamış bir kıtlık ile karşı karşıya kalır. Ülkenin nüfuzlu insanları anbarlarının aldığı miktarca doldurunca kıtlık toplum üzerinde daha zarar verici hal almıştır. Kâimî Efendi de bu yokluk zamanında zenginlerden ürün alınıp yoksul halka dağıtılmasının İslâm dininin emri olduğunu yüksek sesle ifade etmiş ve yerli halk da bunun üzerine tezahüratta bulunmuştur. Bu meselede Saraybosna'nın zengin kesimi ve devlet görevlileri ile çatışmaya düşen Kâimî Efendi'nin istenmeyen adam ilân edilmiş. Bu aykırı görülen davranışı ile birlikte şiirlerinde geleceğe dair hadiseleri de kaleme alması üst üste gelince, o dönemin yöneticileri Kâimî Efendi'yi Saraybosna'dan oldukça uzak

⁴⁴¹ Samir Vildiç, Bosna'da Kâdirlik ve Hacı Sinan Tekkesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2012, s. 58.

⁴⁴² Jasna Šamić, a.g m., s. 215.

⁴⁴³ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., ss. 231-232.

mesafede olan Zvornik'e göndererek cezalandırmışlardır. Ancak Kāimî'nin bu ayaklanmalara katıldığını ispatlayan bir belge bulunmamaktadır.⁴⁴⁴

Günümüzde Kāimî Efendi hakkında edinilen bilgiler genellikle tahmine dayalıdır. Bu yetersiz bilgilere rağmen o zamanda olduğu gibi günümüzde de Kāimî Efendi önemli bir zâtdır. Hakkında aktarılan efsaneler günümüze kadar ulaşmış ve şöhreti hâlâ Rumeli halkı arasında yaşatılmaktadır. O'nun adına günümüzde Zvornik şehrinde her yıl "Kāimî Günleri"⁴⁴⁵ düzenlenmektedir. Halkın gerçekleştirdiği bu program Kāimî Efendi'nin unutulmadığını ve hep onlarla birlikte olacağını gösteren bir kanıttır.

3.1.2. Mahlası

Asıl adı Hasan olup, halk tarafından Kāimî Baba olarak bilinmektedir.⁴⁴⁶ Kāimî hakkında, Nuran Altuner'in doktora çalışması Safaî Tezkiresi'nde ise "Nāmı Hasan'dur, Bosna-saray'dan zuhūr itmişdür" denilmektedir.⁴⁴⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu diyarda yaşayanlara halk dilinde Boşnak denildiğini ancak bunlara "Bosnavî"⁴⁴⁸ denildiğinde Boşnakların daha hoşuna gittiğinden bahseder.

Kāimî mahlasını ise kırk gün süresince Allah'ın huzurunda riyazet ve halvet halinde kaldığı için almıştır. Tarihte din büyüklerinin olağanüstü yanlarını anlatan bazı menkıbelerde Hasan Efendi Bosnavî'nin mahlasının Slavca "ka'i mi" (bizim gibi) manasını taşıdığı bilinmektedir. Bulunan bir kaynağa göre de Kāimî'nin soyadı Zerrinoğlu'dur. Lejla Šlijivić'in Kāimî eseri Vâridât incelemesine göre bu kaynağın doğruluğu yüksek orandadır. Vâridât'da geçen şu mısralardan yola çıkarak Kāimî'nin sülalesine Zerrinoğulları denmiş olabilir.⁴⁴⁹

Zerrîn oğlu geldi hünkâra durup bir 'ahde ikrâra
 Kılıç urmağa küffâra pâkân oğlunu yağmalar
 Zerrîn oğlan Kâ'imî görmüş gelüp Bosna yüzün sormuş
 Elin öpüp urudurmuş sizün iz bilsün ağalar
 Dahi tuhfe temâşâsı çıkup 'askerle pâşâsı
 Zerrîn oğlın basup aşasu'l Alaman tağı itmârı

⁴⁴⁴ Jasna Šamić, a.g.m., s. 215.

⁴⁴⁵ Lejla Šlijivić, a.g.t., ss. 19-20.

⁴⁴⁶ Jasna Šamić, a.g.m., 215.

⁴⁴⁷ Nuran Altuner, Safaî Tezkiresi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989, s.710.

⁴⁴⁸ Osman Baymak, a.g.e., s. 200.

⁴⁴⁹ Lejla Šlijivić, a.g.t., s. 12.

3.1.3. Postnişini Olduğu Tekkeler

3.1.3.1. Saraybosna Şeyh Hasan Kâimî Tekkesi

1664 senesinde Kömürlü köprünün ( umuriya) sağ tarafında Şeyh Hasan K im  Efendi'nin vakfettiği ev sonraki dönemlerde derg h olarak kullanılmıştır.⁴⁵⁰ K im  Efendi'nin vakfettiği bu evin hangi amaca yönelik kullanıldığı hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte hangi görevi üstlendiği hakkında muhtelif rivayetler vardır. Bir rivayete göre, K im  Efendi evini K dir lere zikir yapmaları için vermiştir. Bir diğer rivayete göre, K im  vakfettiği bu evinde, Halvet  tarikatının zikir halkalarını kurmuştur. Başka bir rivayette, K im  Efendi'nin bağışladığı bu tekke başlangıçta K dir  derg hi olarak kullanılıyorken daha sonra NakŐ i tekkesi olarak hizmet vermiştir.⁴⁵¹ K im  Efendi hakkında çalışmaları olan Molla Mustafa Başeski'ye göre ise bu derg h Halvet  derviŐlerince faaliyet göstermiştir.⁴⁵²

Saraybosna'nın Ayos Paşa Mahallesi'nde olan bu tekke 1697 senesinde Saraybosna'nın işgal edilmesi neticesinde yanmıştır.⁴⁵³ Tekke daha sonra 1762 senesinde Saraybosna Kadısı Muhammed Zihni Efendi tarafından tamir edilse de günümüze kadar varlığını koruyamamıŐtır.

Saraybosna Şeyh Hasan K im  Tekkesi XVIII. asrın son dönemlerinde ve XIX. asrda NakŐ i tekkesi olarak NakŐibend lerce kullanılmıştır. Bu tekkeye fahri olarak İbr him Hal fe'nin Şeyh olarak atandığı, onun vefatından sonra ise Mustafa Hal fe'nin posta oturduğu ifade edilmektedir.⁴⁵⁴

3.1.3.2. Saraybosna Hacı Sin n Tekkesi (Silahtar Paşa Tekkesi)

K diriyye tarikatının Bosna-Hersek'te yaygınlık kazanmasını sağlayan ana merkezin Saraybosna'da kurulmuş Silahtar Mustafa Paşa veya toplum arasında ünlü olan adıyla Hacı Sin n K dir  Tekkesi'nin olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Günümüzde faaliyet gösteren bu tekke, Saraybosna'da BaŐarŐı'nın üst tarafında kalan dik bir yokuŐun sol tarafında kalır. Kiremit  atılı, kesme taş duvarlı bir yapısı vardır. GiriŐindeki dairevi k fi bir tezniyat bir anda göze çarpmaktadır. K fi, d van , s l s, talik yazı çeŐitleriyle bezenmiŐ bu mek n  deta bir yazı sergisi görünümündedir. Bahçesinde

⁴⁵⁰ Metin İzet, a.g.e., s. 170.

⁴⁵¹ Samir Vildiç, a.g.t., s. 58.

⁴⁵² Mulla Mustafa Başeskija, *Ljetopis (1764-1804)*, (Haz. Mehmet Mujezinovi ), Sarajevo 1968, s. 152.

⁴⁵³ Samir Vildiç, a.g.t., s. 58.

⁴⁵⁴ Metin İzet, a.g.e., ss. 170-231.

üstü kapalı olan bir türbe bulunmaktadır. Osmanlı mimari eserleri arasında nadide ve kendine özgü nitelikleri olan tekkelerden bir tanesidir.⁴⁵⁵

Hacı Sinân Tekkesi'nin Sultan IV. Murad'ın emriyle Silahtar Mustafa Paşa'nın babası büyük tüccar Hacı Sinân'a inşa ettirdiği rivayet edilmektedir.⁴⁵⁶ Bu bilgilerin dışında, Sultan IV. Murad'ın en yakın arkadaşı olduğunu ifade ettiği Silahtar Mustafa Paşa'nın Bosna tüccarlarından Hacı Sinân'ın oğlu olduğundan "tüccar-zâde"⁴⁵⁷ ünvanıyla da bilindiği ve okur-yazar olmadığını belirtir. Menkıbelerde geçen anlatılara göre; Hacı Sinan tekkenin kurulması için Milyacka nehrinin sol kıyı kesiminde yer satın almış fakat rüyasında gaybdan aldığı hitâpla tekkenin yerinin burası olmadığı yaşadığı yerde yapılmasının gerektiği söylenmiştir. O günden sonra da Hacı Sinân Tekkesi Saraybosna'nın kuzey kesiminde bugünkü olduğu yerde yapılmıştır.⁴⁵⁸

Tekkenin mimarisi iç avlu ile birlikte yaklaşık 2200 metrekareye ulaşan geniş bir yeri kaplamaktadır. Tekkeye girerken küçük bahçenin üstü ve semahane iki kattan oluşmakta, bahçedeki diğer yapılar ise tek kattan ibarettir. Bununla birlikte sohbet mekânı olan kahve ocağı, sufilerin üstlerini değiştirdikleri meydan odası, aşhâne olmak üzere üç oda vardır. Bahçenin güney kısmında olan temeller gösteriyor ki, orada yolcu ve sufilerin misafirhaneleri varmış. Yüksek ihtimalle orada bir de Molla Mustafa Başeski anlattığı tımarhane bulunmaktadır. O dönemde şifası bulunamayan hastalıklara cevap veren tekkeler; şifahaneleri ve tıp konusundaki tasavvufî ilimleriyle bir başka deyişle ledün ilmiyle ruh hastalıklarına deva kapısı olmuştur. Kâimî Efendi'nin ilk şeyhi olduğu bu tekkede sonraki dönemlerde de ruh hastaları tedavi edilmiş ve bölgedeki ehil âlimlere bu ilim öğretilmiştir. Molla Mustafa Başeski bu ilmi Hacı Sinân Tekkesi'nin şeyhlerinden Hacı Muhammed'den öğrenmiştir.⁴⁵⁹

Hacı Sinân Tekkesi'nin postnişinleri şu şekilde sıralanabilir:⁴⁶⁰

1. ?
2. Şeyh Hasan Kâimî (ö.1691)
3. Şeyh Mehmet Tokatlı (ö. ?)
4. Şeyh Abdülkadir bin Muhammed bin Hasan es-Sakaki (ö. 1754/55)

⁴⁵⁵ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 210.

⁴⁵⁶ Metin İzeti, a.g.e., ss. 231-232.

⁴⁵⁷ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 210.

⁴⁵⁸ Metin İzeti, a.g.e., ss. 232-233.

⁴⁵⁹ Kadir Özkese, a.g.m., s. 192.

⁴⁶⁰ Samir Vildiç, a.g.t., ss. 55-56.

5. Şeyh İbrahim bin Kabil (ö. 1768/69)
6. Şeyh Hacı Muhammed bin Hasan bin Abdurrahman (ö. 1777/78)
7. Şeyh Muhammed oğlu Şeyh Veys (ö. 1782/83)
8. İsmail oğlu Derviş Salih (ö. 1787/88)
9. Şeyh İbrahim (ö. XIX. asrın ilk yarısı)
10. Şeyh Mehmed (ö. 1855/56)
11. Şeyh Salih (ö. 1874/75)
12. Âşık lakaplı Derviş Muhammed (ö. ?)
13. Fenerci lakaplı Derviş İbrahim
14. Droblyen lakaplı Derviş Mustafa (ö. ?)
15. Cvancika lakaplı Şeyh Edhem Misirliç (ö. 1910 ?)
16. Şeyh Nasir Misirliç (ö. 1957)
17. Şeyh Fadil Sokoloviç (ö. 1978)
18. Şeyh Feyzullah Hacibayriç (ö. 1990)

Bu şeyhlerin dışında Molla Mustafa Başeski şu zâtları söylemektedir: Şeyh İdris (ö. 1756-57), oğlu Şeyh Süleyman (ö.1775-76), Şeyh Numan (ö. 1778-79), Derviş Fazlı (ö. 1787-88).⁴⁶¹

XVIII. ve XIX. asırlarda Hacı Sinân Tekkesi'nin (Silahtar Paşa Tekkesi) postnişin ve sufileri Saraybosna'nın ve Bosna-Hersek çevresindeki şehirlerin sosyal, kültürel ve İslâmi yaşamında çok etkin rol almışlardır. Bu sebeple Kâdirî tarikatına mensup sufiler XVIII. ve XIX. asırda yazıya dökülen tarihi kayıtlarda ve Osmanlı evraklarında daha çok anılmıştır.

Saraybosna Hacı Sinân Kâdirî Tekkesi (Silahtar Paşa Tekkesi) tasavvufi çalışmaların haricinde kentin ilim, sanat ve şiir merkezi vazifesini de görmüştür. Tekkede birçok edebi ve felsefî eser çalışılmış ve Türkçe ile Boşnakça şiirler kaleme alınmıştır. Bu tekke aracılığıyla Kâdirîlik tarikatı Bosna-Hersek'in diğer şehirlerinde özellikle Travnik, Yayce ve Zvornik'de yaygınlık kazanmıştır.⁴⁶²

⁴⁶¹ Mulla Mustafa Bašeskija, a.g.e., ss. 36-370.

⁴⁶² Metin İzeti, a.g.e., ss. 232-234.

3.1.3.3. Zvornik Kâdirî Tekkesi

Osmanlı Devleti için XVII. yüzyıl birçok sıkıntının baş göstermeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemin karakteristik vasfı istikrarsızlıktır. XVI. yüzyılda ortalama yirmi senelik saltanatlarıyla altı padişahın hükümdarlık süresine karşılık bu dönemde on bir yıllık ortalama süresince dokuz padişahın tahta geçmesi; aynı zamanda bazısı çok kısa sürelerde olmak üzere 62 veziriazamın görev alması bu zamanın istikrarsızlığının en somut kanıtlarından birisi sayılabilir.⁴⁶³ Böyle bir dönemde, 1682 yılında Saraybosna'da çıkan bir isyanda Hacı Sinân Tekkesi'nin (Silahtar Paşa Tekkesi) o zamanki postnişini Bosnavî Kâimî Hasan Efendi isyancıların yanında bulunduğu gerekçesiyle Zvornik'e sürgün edilmiş ve 1691 senesine kadar burada yaşamıştır.

Şeyh Hasan Kâimî'nin Zvornik'e gitmesiyle Kadirîlik de şehirde yayılmıştır. Zvornik'in birkaç kilometre dışında Hasan Kâimî adına bir türbe inşa edilmiştir ve o türbenin yanına XVIII. asrın ilk dönemlerinde bir tekke yaptırılmıştır. Tekke ve türbenin giderleri Drina Nehri'ndeki iskeleden ve Tuzla kentinin tuz madenlerinden karşılanmaktaydı. Kâimî türbesinin türbedarı ve dergâhın zâviyedarı ayrıca Zvornik öğrencilerinden sorumlu olduğu belirtilmektedir. Tekke zengin bir kütüphaneye sahip iken çıkan bir yangın sonucunda yanmıştır.

Tekkenin postnişinleri hakkında fazla bilgi edinilememiştir, fakat 1219/1805'te bir beratla Edirneli Şeyh Ömer'in tekkeye şeyh olarak atandığı bilinmektedir. 1819 tarihinde ölen Şeyh Ömer'den sonra oğlu Şeyh Mehmed tekkenin postnişini olmuştur. Şeyh Mehmed'ten sonra XIX. asrın son döneminde tekkenin Sırp tarafından yıkılmasına kadar aynı sülâleden postnişinler şeyh olmuştur. Şeyh Mehmed'den sonra bilinen postnişinler şunlardır: Şeyh İbrahim, Derviş Ali ve Derviş Mehmed.⁴⁶⁴

3.2. Kâimî Efendi'nin Edebi Kişiliği

Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin belde-i emin liyâkatine sahip olan en önemli toprak parçası Bosna-Hersek'tir. Osmanlı, Rumeli topraklarındaki Bosna'yı İstanbul, Bursa ve Edirne gibi baş şehir olarak adlandırılan yerlerden farklı görmemiş ve Bosna'yı Balkanlar'da en büyük yönetim bölgesi haline getirerek bu yaklaşımını

⁴⁶³ Orhan Kurtoğlu, *Bosnalı Âsım Dîvânı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2012, s. 1.

⁴⁶⁴ Metin İzeti, a.g.e., ss. 237-238.

taçlandırmıştır. Kültür ve medeniyet coğrafyamızın bir parçası olan Bosna’da Hasan Kâimî gibi eserleriyle nam salmış pek çok kıymetli sanatkâr ve şair yetişmiştir.⁴⁶⁵

Bosna’da ilk Türk edebiyatı örneklerine XV. asırdan itibaren yani bölgenin Osmanlı Türkleri tarafından istilâsından hemen sonra rastlanır. İlerleyen zamanlarda bölgenin yetiştirdiği şair sayısında dikkat çeken bir artış gözlemlenmektedir.⁴⁶⁶

XVI. yüzyılda yüzlerce edebi eserin kültürel alanda zirveye ulaştığı bir dönemdir. Sanat açısından Türk müellifler, İran edebiyatının etkisinden kurtularak İranlı ustaların gölgesinden çıkmışlardır.⁴⁶⁷ Doğu dillerinde şiirler kaleme alan Saraybosna’nın Müslüman şairleri de daha çok Türkçe’de eserler vermeye başlamışlardır.⁴⁶⁸ Bu şairlerin kullandıkları kendi dillerinde yazdıkları eserlerde derin bir Türkçe etkisi görülmektedir. Bu etki en belirgin olarak mutasavvıf Hasan Kâimî’nin eserlerinde görülmektedir.⁴⁶⁹ Kâimî Hasan Efendi’nin tütünün zararları hakkında Türkçe-Boşnakça karışık yazdığı “Ostante se tütüne” şiirinde, Allah’ın mükâfatını kim dilerse tütün içmekten vazgeçmesi gerektiğini bunu Cenab-ı Hak’ın emrettiğini söylüyor.⁴⁷⁰ Tütünün satışını Frenklerin yaptığını, bu şekilde tütün içenlerin zehir yuttuğunu ifade eden mutasavvıfımız, kendisinin insanlara yalnızca nasihat ettiğini söyler:⁴⁷¹

Buyurmuştur Gospodar (Cenab’ı Hak buyurmuştur)

Ostante se tütüne (Tütünden vazgeçin)

Kim isterse Boji dar (Allah’ın mükâfatını kim isterse)

Nek se uvede tütüne (Tütün içmekten sakınsın)

Frenkler bunu satarlar

Suduk içre tutarlar

Bak ne zehir yutarlar

Ostante se tütüne (Tütünden vazgeçin)

Kâimî der söylerüz

⁴⁶⁵ Orhan Sarıkaya ve Nadira Žunić, “Bosna’da Değişmeyen “Fatih” Algısı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2014, ss. 288-289.

⁴⁶⁶ Orhan Kurtoğlu, a.g.e., s. 7.

⁴⁶⁷ Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 112.

⁴⁶⁸ Muhammed Aruçi, “Saraybosna”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 130.

⁴⁶⁹ Fatih İyiyol ve Ahmet M. Kesmeçi, a.g.m., s. 624.

⁴⁷⁰ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., ss. 234-235.

⁴⁷¹ Bkz. Jasna Samić, “Divân de Kâimî”, *Institut Français D’études Anatoliennes*, Paris 1986, ss. 68-69.

Bir nasihat eylerüz

Bir emirdür neylerüz

Ostante se tütüne (Tütünden vazgeçin)

Başagiç ve onun düşünce sisteminin takipçisi olan Şabanoviç, Kāimî Hasan Efendi'nin şairlik tarafı üzerinde pek durmazlar. Daha çok Kāimî'yi derviş kimliğiyle ön plana çıkarırlar. Fakat her ikisi de Kāimî'nin o dönemlerde Balkanlar'ın en şöhretli mutasavvıflarından bir tanesi olduğunu kabul eder.⁴⁷² Kāimî hakkında doktora çalışması olan Jasna Šamić şunları ifade eder: Kāimî'nin şöhreti asıl 18. ve 19. yüzyıllar içerisinde yayılır. Buna delil olarak Saraybosna'dan İstanbul'a kadar birçok kütüphanede divanının sayısız nüshalarını gösterebiliriz.⁴⁷³ Aynı zamanda XVIII. asrın Boşnak mutasavvıflarından Mehmed Meyli ile XIX. asırda yaşamış Şâkir Muîdîzâde, Kāimî için gazeller kaleme almışlardır. Osman Aziz'in XIX. asıra ait "Ago Šarić" isimli hikâyesi ve çağdaş Boşnak mutasavvıflardan Derviş Susiç'in Kaimija eserinde Kāimî'nin kahraman olarak yer alması da Kāimî'nin ölümünden sonra da Balkanlar'da yaşatıldığının göstergesidir.⁴⁷⁴

3.3. Kāimî'nin Eserleri

Kāimî Hasan Efendi eserlerini Osmanlı Türkçesi ile kaleme almıştır. XVII. yüzyılın siyasi olaylarını, vahdet-i vücud olgusunu şiirlerinde ve risâlelerinde dile getirmiştir. Şiirlerinde ilm-i cifir ile gelecekte bilgi verildiğine inanılmıştır.

Edebiyat dünyasında ilâhi ve şiirde bir benzeri olmayan Kāimî'nin meşhur Divanı ve cifir ilmiyle yazılmış Varidât'ı vardır.⁴⁷⁵ Kāimî Divanı'nı aruz ve hece ölçüsüyle yazmıştır ve Varidât adlı eserinden daha çok şiir içermektedir. Şiirleri genellikle tekke kültürüne yakın bir üslupla ve Abdülkadir Geylani için yazılmıştır. Kāimî'nin şiirleri okuyucuyu tevhide çağırır ve diğer gazellere göre daha uzun yazılmıştır.⁴⁷⁶ Divanı 336 şiir içermektedir. Bu şiirlerin sayısı 2007 yılı Mehmet Uğur Aydın'ın Kāimî Dîvânı yüksek lisans tez çalışması sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kāimî bunların 227'sini aruz, 59'unu ise hece vezni ile yazmıştır.⁴⁷⁷ Divan-ı Kāimî'nin 60'tan fazla yazma nüshası olup

⁴⁷² Lejla Šlijivić, a.g.t., s. 15.

⁴⁷³ Jasna Šamić, "Kaimi, Bosanski Pjesnik, Mistik, İz 17. Vijeka-Uvodna Kasida Divana", *Treci Program Radio Sarajeva*, Sayı: 2, 1979, s. 521.

⁴⁷⁴ Jasna Šamić, 2001, a.g.m., s. 215.

⁴⁷⁵ Ali Yörür, a.g.m., s. 94.

⁴⁷⁶ Jasna Šamić, 2001, a.g.m., s. 215.

⁴⁷⁷ Mehmet Uğur Aydın, Kāimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007, ss. 3-5.

Saraybosna, Roma, Kahire, Viyana, Paris ve İstanbul kütüphanelerinde yer almaktadır. Kāimî Divânî'nın İstanbul kütüphanelerindeki sayısı Mustafa İsen ve Miryana Teodosiyeviç'e göre 13, Nail Tuman'a göre 16, İstanbul kütüphaneleri Yazma Divanlar Kataloğu'na göre 24'tür. Saim Yeprem'in oluşturduğu çalışmasına göre, üç tanesi Anadolu'da olmak üzere Türkiye'de Kāimî'ye ait Divan ve diğer yazma eserlerinin sayısı 45'tir. Bu yazmalardan 30 tanesi "Divan, Divan-ı Kāimî" olarak adlandırılken; 9 tanesi "Eş'ar-ı Kāimî, Mecm Kāimîua-i Kasaid, Kasideler, Manzume-i Kāimî, Kāimî Kasidesi, Kaside-i Kāimî, Divanu'l-cifir"⁴⁷⁸ gibi isimlerle anılmaktadır.

Varidât diye isimlendirilen diğer divanı uzun kasidelerden oluşur. Bu nedenle nüshaları Kasidât-ı Kāimî adını taşır. Vâridât'ta kasideler haricinde birkaç gazel, terkiib-i bend, terciibend ve mesnevi de yer almaktadır. Divanı ve Varidât adlı eserlerinin başta İstanbul ve Saraybosna olmak üzere Zagreb, Belgrad, Paris, Cambridge, Vatikan, Bakü, Bratislava, Tübingen, Upsala, Taşkent, Marburg ve Kahire'deki kütüphanelerde 100 civarında nüshası vardır.⁴⁷⁹

Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin Alhamiyado (Boşnakça) olarak: "Tütünün zararları" ve "Kandiye Fethi"⁴⁸⁰ isminde iki tane şiiri vardır. Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nde bu eserlerin nüshaları yazılmış ve bu nüshalar 3089 (Kandiye Fethi) R-906 (Tütünün zararları) demirbaş numaralarıyla Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Bu yazma eserlerin haricinde Süleymaniye Kütüphanesi 42652 numarada Kaside fi fütühât-ı Süleyman Paşa, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 11844 numarada Kıdvetü's-Sâlikîn, 11843 numarada Risale der Gazavât-ı Osmaniyan 'Ale'l-Küffar, 11837 numarada Takvim-i Kāimî, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde 5172 numarada "Eş'âr"⁴⁸¹ adlı eserleri kayıtlıdır. Ayrıca çalışmaya konu edindiğimiz Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin "Risâle-i Tasavvuf"⁴⁸² adlı eserinin transkripsiyonunu yaparken ele aldığımız eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda 0061/03 demirbaş numarasında kayıtlıdır.

⁴⁷⁸ Kenan Erdoğan, "Bosnalı Hasan Kāimî ve Divanı'nın Manisa Nüshası", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2004, s. 260.

⁴⁷⁹ Jasna Šamić, 2001, a.g.m., s. 215.

⁴⁸⁰ Lejla Šlijivić, a.g.t., s. 18.

⁴⁸¹ Bekir Şahin, a.g.m., s. 184.

⁴⁸² İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03.

3.4. Kāimî'nin Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasındaki Rolü

Kāimî Hasan Efendi'nin gazi bir dergâhta yetişmesinden dolayı dönemin siyasi ve tarihi konularını şiirlerine konu edinmiştir. Bununla birlikte Allah'ın kendisine vermiş olduğu cifir ve ledün ilimleriyle halka gelecekte bilgileri vermiştir. Osmanlı'nın fetih ve gazâ ruhu ile çıkmış olduğu bu kutlu davada, tarihte yaşanan üzüntü ve sevinçleri, sürekli fethedilen ve kaybedilen kale ve şehirleri, ordu komutanlarını, sulh ve adaletin yok oluşunu, toplumsal ahlâki değerlerin yitirilmesini, savaşların gün gün tanımlanmasını, örf ve âdetlerin topluma aktarılmasını, savaş ve yitirilen ümitlerin ortasında yeni zaferleri hedef göstermesi ve Mehdi inancı gibi konular eserlerinin muhtevasını oluşturmuştur.⁴⁸³

Kāimî Hasan Efendi, yaşadığı devirde savaşa çıkılacağı zaman halkın moral değerlerini ve gücünü arttırmak amacıyla, Allah'ın inayeti ile kazanılacak İslâm zaferini şiirlerinde müjdelemiştir.⁴⁸⁴

Asker-i İslâm yürüdü kaskına
 Hâzır ol kâfir Venedik vaktine
 Bosnalı hep cümle vardı üstüne
 Hâzır ol kâfir Venedik vaktine
 Zadre kal'asın viresüz darb ile
 Balyemez topraklar ceng ü harb ile
 Evliyâdur çün sana rehber bile
 Hâzır ol kâfir Venedik vaktine
 Kāimî divâne söyler sözünü
 Tutuban sâhib-i zamâne yüzünü
 Sır içinde tutuban kendüzünü
 Hâzır ol kâfir Venedik vaktine

Bu şiirin bir tarikat piri tarafından kaleme alınması, Balkanlar'daki tasavvufi akımların devlet ve toplum yaşantısıyla ne kadar iç içe olduğunun da göstergesidir.

Kāimî Hasan Efendi harfler üzerine çalışan, bu harflere manalar veren âlim bir şairdir. Molla Musatafa Başağaç birkaç defa Kāimî'nin Vâridatı'nı inceledikten sonra oradaki harflerin toplamının Türklerin zaferi olan 1150 tarihini oluşturduğunu görmüştür. Bu konuyla alakalı Şabanoviç şunları ifade ediyor: “Bu Vâridat'ta Türklerin gâlibiyet

⁴⁸³ Kenan Erdoğan, a.g.m., s. 262.

⁴⁸⁴ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., ss. 235-236.

sağlayacağı tamamen gerçekleşti.”⁴⁸⁵ Bu mesaj; Avusturya-Türk ve Rus-Türk Savaşı'nın ardından M. 1739/H. 1152 Belgrad Antlaşması imzalandı.

Kāimî Balkanlar'daki gayrimüslimleri de şiirlerinde İslâm dinine çağırması, bu davette İslâmiyet'in hak ve gerçek din olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸⁶

Gel gel imana düşme gümana

Şah-ı zamana sen de divane

Ey 'âşık-ı Hak dide

Gel meclis-i tevhide

Şadî gele gam gide

Allah diyelüm Allah

Bosnavî Hasan Kāimî gayrimüslimlerin de sevgisini kazanan bir müelliftir. O'nun eserlerini ve hayatını konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi de Sırp şairi Marinko Stevanović'tir. 1989 senesinde Kāimî'nin hayatını ve kişiliğini kaleme aldığı eserin bir bölümü şöyledir:⁴⁸⁷

Hasan Kāimî İlim Öğrenmeye Gidiyor

Şöhret yoluna çıktı ve dedi ki – DUR!

Neden yalnızların yolundasın,

Hayat onu yüceltmen içindir,

Öyle yap – ölmeyeceksin.

*

Bu sırrı öğren Hasan:

Her şey güzellik olarak yaratılmıştır.

Kokuşmuş bu kuyudan kaç,

Ve hayatla mücadele etme.

*

Uzaktır Sofya diyarları sana,

Kervanlar da pek geçmez.

Yıldızlar sana işaret etmiştir,

Hocaların da gelmektedir.

⁴⁸⁵ Lejla Šlijivić, a g.t., s. 16.

⁴⁸⁶ Mehmet Uğur Aydın, a g.t., s. 6.

⁴⁸⁷ Samir Vildiç, a g.t., ss. 60-61.

*

Sana gizli ilmi öğretmeye geliyorlar,
Ey, acı ve korkuyu yenen.
Bir defa doğmuş olan sen, unutma,
Sen hem İsa'nın hem Allah'ın oğlusun,
Onun için kalk ve eşyalarını hazırla.

Yakın tarihte Bosna-Hersek'teki Müslümanların geçirdiği belki de en zor dönem 1992-95 yıllarında yaşanan savaştır. Bu son savaşta, Bosna'nın doğu bölgesinde Şeyh Hasan Kāimî Baba adında bir silahlı birlik oluşturulmuştu. Bu birliğin komutanı Şeyh Mehmed Hâfızoviç Efendi'ydi ve birliğin çoğunluğu dervişlerden ve mühiplerden oluşmaktaydı. Şeyh Mehmed Efendi savaş esnasında şehit olmuştur. Tekrar vurgulamak gerekir ki; Hasan Kāimî Efendi ölümünden sonra dahî, halkın o topraklardaki manevi önderlerinden birisidir.⁴⁸⁸

3.5. Zvornik (İzvornik) Şehri ve Kāimî'nin Türbesi

Şeyh Hasan, Saraybosna'da 1682 tarihinde bir halk ayaklanmasına destek olduğu gerekçesiyle İzvornik'e sürgün edilmiş⁴⁸⁹ ve 1691'de burada vefat etmiştir. Çağdaş araştırmacılar, Kāimî'nin şiirlerinde konu edindiği tarihi olaylara göre ölüm tarihinin 1690-1691 yılları olduğunu belirtmişlerdir. Şeyhi ve Safâî'ye göre vefat yılı M. 1090'dır.⁴⁹⁰

Günümüzde Sırp'ların hâkimiyetinde olan Zvornik şehrindeki kalede bir türbede medfundur.⁴⁹¹ İnşa edilen bu türbe başlangıçta küçük bir odadan oluşuyordu ve taş, kerpiç, ağaç benzeri malzemeden yapılmıştı. İlerleyen zamanda 1900'lü senelerde türbenin yerini genişleterek günümüzdeki şeklini verenler Tuzlalı Şemsibeg ve Bahirbeg Tuzliç'tir.⁴⁹² Kāimî Baba olarak tanınan Şeyh Hasan türbesi çok fazla sanat değeri taşımamasına rağmen İzvornik şehrindeki en ünlü mimari eserdir.⁴⁹³ Ayrıca Kāimî Hasan Efendi'nin türbesi günümüzde olduğu gibi geçmişte de Zvornik bölgesinin manevi bekçilerinden bir tanesidir. Zvornik şehrinin işgal edileceğinin öğrenilmesi üzerine söylenen anonim bir Zvornik türküsünün ilk kıtası:

⁴⁸⁸ İbrahim Doziç, XX. Yüzyılda Bosna Hersek'te Tasavvufî Şahsiyetler ve Etkinlikleri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 6.

⁴⁸⁹ Nenad Moaçanın, "İzvornik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 554.

⁴⁹⁰ Jasna Šamić, 2001, a.g.m., s. 215.

⁴⁹¹ Hüseyin Yorulmaz, a.g.e., s. 232.

⁴⁹² Samir Vildiç, a.g.t., s. 60.

⁴⁹³ Nenad Moaçanın, a.g.m., s. 554.

Feryâd eder İzvornik'in kal'ası
Kal'asıyla bile Büyük Kulesi
Kâimî'nin zât-ı şerif türbesi
Yetiş Numân Paşa aldırma bizi⁴⁹⁴

Şeyh Hasan Kâimî'nin türbesi bölgenin en fazla ziyaret edilen yerleri arasındadır. Günümüzde sevgi ve saygıyla anılmasının bir göstergesi de her sene düzenlenen “Hasan Kâimî Günleri” dir.⁴⁹⁵ Kâimî günleri ilk kez 1991'de, Hasan Kâimî'nin ölümünden 300 yıl sonra merasim töreni olarak gerçekleştirilmiştir. Haziran ayının ilk günlerinde icra edilen bu merasim 2004 yılından sonra her yıl düzenlenmektedir. Bu alanda, jürilerin tercih ettiği biyografiler ve yayınlanmış diğer eserler için çeşitli ödüller ve plaketler takdim edilmektedir.

---

⁴⁹⁴ Hamdi Hasan, *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 108.

⁴⁹⁵ Samir Vildiç, a g.t., s. 60.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BOSNAVÎ KĀİMÎ HASAN EFENDİ’NİN “RİSÂLE-İ TASAVVUF” ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU (53b-63a)

4.1. Tasavvuf Risâlesi

Bosnavî Hasan Kâimî Efendi’nin “Risâle-i Tasavvuf” adlı eseri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu’ndaki 0061/03 demirbaş numarada kayıtlıdır.

Hasan Kâimî Efendi eserinde genel olarak nefsin yedi mertebesini ve özelliklerini anlatmaktadır. Sâlikin, mârifet ve sülûk durumundaki mücâhede yolunu kısımlandırarak izâh etmiştir. Eserin, 53b varağına kadar olan yazma nüshalarında kaside ve dua terkiblerinin çok fazla kullanıldığı bir giriş yapmıştır. Eserine doğrudan başlamayan müellefimiz, kendisine ait olan risâlesine 53b varağından başlamış ve risâlenin başında kendi eseri olduğunu şu sözler ile ifade etmiştir: “Risâle-i Hazreti Kâimî kaddese’llâhu sırrahu’l-az’iz-i ve ba’is-i tasavvuf”. Bu sebeple, Kâimî Efendi’nin kendisine ait olduğunu tespit ettiğimiz 53b-63a varakları arasındaki yazma nüshaları teze konu edinilmiştir. Eserin, teze konu almadığımız diğer bölümleri ise kendisinden önce yaşamış müelliflerin tasavvufî eserlerinin alıntılarında ibarettir.

Tez çalışmasına konu edindiğimiz Kâimî Efendi’nin tasavvuf risâlesi, Osmanlıcadan günümüz Türkçesine kazandırılmış ve eserin değerlendirilmesi yapılmıştır.

4.2. Hasan Kâimî Efendi’nin Tasavvuf Risâlesinin Transkripsiyonu

Varak No. 53/b

Risâle-i Hazreti Kâimî kaddese’llâhu sırrahu’l-a’ziz-i ve ba’is-i tasavvuf

Bismi’llâhi’r-rahmani’r-rahîm. El-hamdu’li’llâhi Rabbi’l-âlemîn. Ve’s-sel’atû alâ Muhammed ve âlihi ecma’în. İlm-i tasavvuf bir ilimdir ki rûhun ma’rifet-i mebbe’iyyete keyfiyet-i sülûkinden bahs ider. Riyâzât ve mücâhedât ile pes ma’lûm oldu ki ‘ilm-i tasavvuf safvet-i ulûm ve hilye-i ‘ilm-i rusûmdır ki ‘ilm-i zâhir ve ‘ilm-i sırr-ı mükemmel

ve ‘ilm-i rusûm ‘ilm-i hakîkatsiz makbûl olmaz ve ‘ilm-i zâhirden murâd tedbîr-i ma‘âsin ve tekmîl-i mu‘âmelât-ı nâsdir ve ammâ ‘ilm-i bâtından murâd tasfiye-i kalbdır sıfât-ı kedvâretten ve tezkiye-i nefis ve ahlâk-ı mezmûmiye mü’eddâsı **tahallukû bi ahlâkı’l-lâhi Te‘âlâ** haliyesi ile mücellâ olmaktadır rivâyet olunur ki Câ‘fer-i Huldî kaddese sırrahu ider(der) üç mesele bana gâyet güç oldu cümleden biri tasavvufdur nice meşâyihden mutasavvıf nedir diyü su‘âl itdim hiç kimse cevâb virmedi tâ‘kim bir gice Hazreti Muhammed sallâ’l-lâhu Te‘âlâ aleyhi ve’s-selem hazretlerini âlem-i ma‘nâda gördüm ve tasavvufdan su‘âl itdim buyurdılar ki ‘ilm-i tasavvuf da‘vâları terk idüb ma‘nâları pinhân itmekdir ba‘dehû tevhîdden su‘âl itdim buyurdılar ki her nesne ki endîşin anı mahmûr itmiştir veya vehmin muhît olmuştur veya havâs-ı hissin idrâk etmiştir Zât-ı Bârî ânın hilâfidir ve tevhîd-i hüdüda eşyâ-i erba‘adan tecerrüd gerekdir şirkden ve şekden ve ta‘tilden ve teşbîhden ve ba‘zılar dimişler ki tasavvuf eşyâ-i erba‘adan ‘ibâretedir. Evvel tevbe ya‘nî lâıyk olmayan nesnelere rücû‘ itmekdir ikinci sıdk-ı talebdır ya‘nî tâlibde sâdik olmaktadır üçüncü verâ‘dır şübehâtdan yâ‘ni şüphelü nesneden perhîz itmekdir dördüncü tevhîddir ya‘nî mürîd-i sâlik şuhûd-i Celâl-i Zât-ı Hak‘da vücûd-u sıfât halkı ma‘dûm u fânî görüb öz nefsinı dahî bu esnâda mahv-i müstehlik Sultân tevhîd bula pes lafz-ı tasavvufda harf-i ت (te) tevbeye işâretidir ص (se) sıdka işâretidir ve و (ve) verâ‘a işâretidir ف (fe) fenâyâ işâretidir didiler vâ‘l-lahu‘l-‘âlem bi’s-sevâb **Şeyh ‘İmâde‘d-dîn Dımışk‘a** tasavvuf terk-i kıl u kâle dirler. Hemân vecd u semâ‘ ve hâle dirler. **Şeyh Evhâde‘d-dîn** tasavvuf küllü geçmekdir özünden. Dahî incinmemekdir il sözünden. **Şeyh Nizâme‘d-dîn** tasavvuf yâr olub [54/a] bâr olmamaktadır. Dahî herkes dilâzâz olmamaktadır. **Şeyh Ebû‘l-vefâ** tasavvuf itmemekdir güç ahvale. Kadîmi mazhar olmaktadır kabûle **Şeyh Haydar ibn Safî** tasavvuf terk-i dünyâ bile ‘ukbâ. kala irâde mahzâ zât-i Mevlâ **Şeyh Rûşenî Gülşenî** tasavvuf terk-i dünyâ-yı dîndir. Bu sözi söyleyen Rûşenî‘dir **Şeyh Murâd Hisâri** tasavvuf kimse gönlün yıkmamaktadır. Haram ve nehy olana bakmamaktadır. **Mevlanâ Mehmed Celale‘d-din Rûmî kaddese sırrahu‘l-‘âlî buyururlar ki** tasavvuf üç kısım olub birinci kısmı üç rûkündür ‘ilm u ‘amel ve mevhibe-i ilâhîdir. İkinci kısım iki rûkündür terk-i tasarruf ve bezl-i rûhdur üçüncü kısım tecrîd-i tevhîd ve fehm-i semâ‘ ve hüsn-i ‘işret ve bezl-i îsâr ve terk-i ihtiyâr ve sür‘at-i vecd ve keşfü havâtır ve kesret-i isfâr ve terk-i iktisâb ve tahrîm-i iddihârdır buyurmuşlar vâ‘l-lahul-‘âlem bi’s-sevâb.

Ey tâlibân bilgil kim beni âdem cüz‘iyât irtibârıyla nihâyetsiz etvârdan mürekkebdır ve ammâ külliyyât i‘tibârıyla yedi tavr üzerinedir her bir tavrda sâlik fenâ bulub geçmeyince maksûda vâsıl olmaz şolki tarîk içinde sâlike enfa‘dır umûr-i külliyyedendir mümkün

oldukça beyân idelim bi avni'l-lâhi'l-meliku'l-a'lâm **evvelki tavr** makâm-ı sadrdır kim ahlâk-i zülmâniyenin menba'ı ve ma'denidir kim anın sebebiyle insânda ef'âl-i habîse zâhir olur pes her mü'mine vâcibdirki inşirâh sadr idüb sıfât-ı zülmâniyeden tezkîye vü tasfiye ide zîrâ ki mahall-i îmân nûrânî olmak gerekdir bu didiğimiz olmaz alâ bir mürşid-i kâmilden telkin alub ve ana teslim olmağla olur ve bu makâmda sâlikin nefsi nefsi-i emmâredir ve nefsi-i emmâre oldurki tabî'at-ı bedeniyyeye meyl eyler ve lezzât-ı habîseye emr eyler ve kalbi cihet-i süflîyyeye cezb eyler pes imdi cemî' her sürûrun ve ahlâk-ı zemîmenin ve ef'âl-i habîsenin meşe'vü menba'ı oldır ya'nî bu makâmda nefsi sultândır ve hâkimdir akl şeytânın vezîridir hıkd u hâsed kibr ü riyâ ve tûl-i emel hırsı vü tama' ve hubb-i riyâset ve kin ü cehl ve necl dahî bunun gibi sıfat-ı zemîmeden ne var ise **[54/b]** şehvet ile gazabdan tevellüd ider nefsin harâmîleri ve beğleridir pes imdi sıfât-ı habîsenin usûl-i ümmehât ondur ve furû'ât-i küllîyesi on bindir öyle olsa bu makâmda on bin hicâb-i zülmâniye oldı ânlar kim üstâd-ı kâmile mürâca'at itdiler her habâ'isin ümmühâtının izâlesine müte'allik olan esbâbı öğrendiler ve ana meşgûl olub halâsı buldılar ve anlar kim kendi re'yleriyle amel kıldılar aslı ve ne furû'ı ve ne esbâbı bildiler mü'essiri koyub eseri nefî itdiler ne kadar kim arideler hiç dükenmez zîrâ mü'essir mâdemki sadr-i insânîde bâkîdir zuhûr-ı asârdan hâlî değildir pes imdi asl-ı maksûd her nesnenin aslıdır ve furû'ı değildir öyle olsa sâlik ne kadar âlim dahî olsa kulûb-i insâniyyeyi mutasarrıf bir âlim-i Rabbânîye muhtâcdır ikrâmı dahi olursa zîrâki beni âdemin kalbinde berhevâ ağacı vardır yedi budaklıdır her birisi bir tarafa müteveccihdir **evvelki** göze ikinci dile üçüncü kalbe dördüncü nefse beşinci halka altıncı dünyâyâ yedinci âhirete ve her birinin yemişleri vardır şolki gözden yanadır ânın yemişi töhmet ü şehvetdir dilden yana olanın yemişi fasl'u gıybetdir ve kalbden yana gidenin buğz u adâvetdir ve nefsdan yana gidenin harâm u şübhe ve mekr u hadî'adır dünyâdan yana gidenin ziyet ü riyâdır ve âhirete gidenin hasret ü nedâmetdir dahî asâr-ı habîseden bunlara benzer ne var ise hevâ vü heves ağacının budakları yemişleridir **pes imdi** anlar kim Kur'ân ve Hadîs-i Nebevî bize hakkı ve bâtılı beyân eyledi biz nefsimizi anınla cehâletden ve ef'âl-i kabâiyihden tezkîye vü tasfiye ideriz ve menâzil dahî kat' ideriz diyüb 'ibâdetde sâbit olub emirlerine müstakil oldılar zâhirdir ki nefsin azîm mekîrine düşdiler zîrâ nihâyet tasfiyeleri vü tezkîyeleri ve ol hevâ ağacının meyve-i habîsesinden olur husûsen sadr-i insânîde bâkîdir **pes imdi** ol şecer-i habîse bi'l-küllîye zâ'il olmak gerek tâ kim eseri münkati' ola ânın izâlesinin esbâbın hod ancak âlim-i Rabbânî bilir öyle olsa insân-i kâmile mutâba'at lâzım oldı mutâba'at itmeyüb amele meşgûl olsa nitekim zikr olundı vâsıl olmak câizdir ammâ gâyet güçdür ve hem nâdiru'l-

vukû'dur ve bu makâm ehlinin bâ'z-ı alâmeti budur ki [55/a] gâh tâ'ate meşgûl olurlar 'azâbdan felâh bulmağışun ve gâh riyâ için ve gâh riyâzete meşgûl olurlar ve cümle varını terk iderler tâ kim tevhd el vire Hak Te'âlayı keyf görüne ve bed sıfatları tîz mahv olub sıfât-ı hamîde ile munevver olurlar ve her kâbil kim ana mukârrin ola nûrâniyetden bir eser olur gâh kuvvâ-yı nefsâniyye cem' olub rûha mekr itmek iderler sâlikin aşk ve zârî vü figânî pîrlerin himmeti berakâtıyla Hakk Te'âlâ def' eyler ve gâh akl rûh-i sadr-i insânîye nice kere da'vet eyler geldikce akl gerü red eyler rûh dahî gerü makâmına varır â'kibet akl rûhdan nice dürlü alâmetler ve eyü ameller ve kerâmetler görüb rûha tâbi' olub ve vezîri olub ol kara memleketi terk eyler ve ol çürükleri ve paslı tûnlarını çıkarıp âlem-i kalbe hâkim olur âlem-i nefsi teshîr kılub kuvvâ-yı nefsâniyyenin şerrini def' eyler ve vâki'ât budir kim arslan kaplan ve bunun gibiler zulme ve kibre işâretidir ve su sığırı ve kara sığır çok yemeğe ve çok içmeğe ve hem yaramaz fikirlere işâretidir katır ve at kizbe işâretidir ve hınzır hubb-i dünyâya işâretidir himâr şehvet-i ferciyeye işâretidir ganem şehvet-i batıniyyeye işâretidir kelb ve ayu gazaba işâretidir deve hıkd u kine işâretidir çekirge ve keçi ve himâr arusu dahi bunların emsâli havâtir-i şeytâniyyeye ve efkâr-i fâsideye işâretidir maymun gıybet-i kesken buhl kedi nifâk karınca hırs yılan ve çıyan ve akreb ve keler adâvete ve burûdete işâretidir ve yarasa 'inâd idüb hakkı görmemekdir dilgû tezvîrdir serçe ve dahî bunun emsâli şekâvetdir tavşan gaflete işâretidir kâfir-i zimmî kuvvâ-yı şirkden işâretidir ve harbi men'a işâretidir **ve dahî** bu zikr olunan eşyâdan gayri hayvânâtından her ne kim var ise âhir delâlet eylediği sıfâta her birisi delâlet eyler lakin keyfiyet-i rû'yet ne izhâr iderse ana hüküm olunur “/ ve dahî bu hayvânât-ı etvârın her birinde görünür lakin sıfât-i hakkâniye hâkim olunur “/ zîrâ bunların nice sıfatları vardır ki makâm i'tibârıyla ta'bîr olunur şolki gayr-i etvârda olsa gerek ve ânın ahkâmından ve havâsındandır sebebi oldurki kuvvâ-yı nefsâniyye gâh mağlûb olur nûrâniyetle mestûr olduğu ecilden Hakk Te'âlâ makâmât-ı âliyeden pencereler açar şems-i hakîkate ânın envârından sâlike zuhûr eder sâlikin kalbini ulûvve-i cezb itmek için [55/b] anların medlûlâtıyla sâlik bi'l-fi'il mütehakkık değıldir ve anların ahvâline i'tibâr idüb tecâvüz itdirmek zülumdür zîrâ nefs-i emmârenin irâdesiyle mücâhedet zâyi' olur **pes imdi** şeyhe ve mürîde haber itmek lâzımdır tâ tezkîye ve tasfiye alâmetleri zâhir olunca ol alâmetlerin ba'zısı vâki'ât-ı kalbiyedir ve kalbine ism-i tulû' itmekdir kangı isim olursa olsun ve tebdîl-i ef'âldir ve tebdîl-i akvâldir **ve dahî** tavr-ı evvelden gayri her tavr berzahdır ve her iki tavr arasında bir tavr-ı berzah vardır nefisle kalb arasında berzah-ı ulyâ menzilini ve makâmâtını kat' idüb mukarreb olmuş iken tenzîl itdiler Abdu'r-rezzak gibi ve âdem-i nebînin tenzili gibi bunun gibi

Cenâb-ı İzzet'in bir hikmet-i iktizâsından nâşî olur şol latîf hevâ gibi kim esfelde mahbûsdir ammâ bi't-tâbi' uluvve mâildir kaçankim feth ola sûret-i ma'nâyâ mutâbık olur **tenzîl-i** ma'neviye oldur ki nefsi itâ'ata ve a'mâl-i sâlihaya meşgûl olub menâhîden ictinâb eyler ammâ bi't-tâbi' lezzet-i habîse meyl eyleyüb esfele hareket eyler **ne'ûzu bi'l-lâhi Allâhumme ehfeznâ min haddi'l-umûr** ve şeytân aleyhe mâ yestehik merdûd olmazdan mukaddem Bel'am-ı Bâhûr gibi ve bunların emsâli gibi zîrâ gerçekim sûreten itâ'atde ve emr-i imtisâlde sâbitler idi ammâ mu'annîde şirrete ve muhâlefete mâiller idi şol havâyâ atılan taş gibi kim bi'z-zât esfele hareket eyler kaçın kim fi'l-i 'âriz mütenâhî olsa sıfat-ı asliye zuhûr eyler ve surye ile ma'neviye oldur ki sûretde ve mu'annîde tenezzül eyleye şeytân gibi merdûd olduktan sonra ve ânın emsâli gibi **pes imdi** sıfat-ı nefsâniyyeden fi'l-cümle bakiye kalsa ve ânın bekâsıyla sâlik makâmâtın tahsiline meşgûl olsa ânın urûci mecâzî olur hakiki olmaz bu vecihle sülûk câizdir ammâ gâyet müşkildir zîrâ ol sıfâtı ifnâ eylemek mümkün olur anıñun kim **el-mecâz kantaretu'l-hakîkate** ammâ bu bir ihtimâl-i ba'iddir zîrâ ol bakiye-i kavâyim-i nefsâniyyenin hebâsetde ve inâdda ekmeli ve ahbesîdir ve eğer değılse sâir gibi ol dahi mevzû'ndan zâil olaydı ammâ kendüyi letâfetde ve itâ'atde gösterdüğü gâyet şerrinden ve hîlesinden ki kuvva-yı karîbede ahkâmın icrâ idüb asâr-i habîsenin zuhûrıyla [56/a] bu vecihle sülûkden ihtirâz kılmak vâcibdir **pes imdi** bunun gibi tenzîl-i bakiye-i nefsdan nâşîdir sebab-i hikmet değıldir ammâ şunlarkim sıfât-ı nefsâniyyelerin yerlu yerinden bi'l-küllîye ifnâ iyledi anlar içun tenzîl iylemek ba'iddir ammâ olursa dahî ilâhî iktizâsındandır zîrâ tahtında netice-i 'azımı takdîrde ve 'urûcde gerü mürâca'atdan sonra arziyâddadır nefsi emmârenin üç mertebesi vardır **biri ef'âl biri sıfât biri esmâdır** mertebe-i ef'âl tâbi'iyet-i insâniyyeden sâdir olan kabâyıdır mertebe-i sıfât zâhirde ya mu'annîde bunlardan yana meyl itmekdir ve mertebe-i esâsi şol kadardir kim ânın sebebiyle bunlar onu münâsebet eyler şol vakta kim nefsi sıfâtını ve ef'âlini ifnâ eyleye eğerçekim Hakk'a mürâca'at eyler ammâ tahsir û nedâmet hâli değıldir ya mahfî ola ya zâhir ola ol münâsebet esbâbının bekâsındandır olkim taayyünât-i nefsâniyyedir bundan dahi tezkiye itmek vâcibdir kaçankim cümleden biri mücerred ola ol vakit nefsi rubûbiyyetle mütecellî olur bir vechile kim sâlik Rabb hakîkatdir ve bu vesvese düşürmek câizdir zîrâ **men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbehû** ma'nasıyla mütehakkık olur makâm ve meşreb i'tibârıyla ve bundan sonra bi'l-fi'il makâm kalbe lâyık olur ve dahî bilgil kim her tavrın ahvâli gâh olur kim sûreta birbirine mütedâhil ve müteşâbih olur ammâ ma'nâda mütemâyizdir **pes imdi** şol ahvâl kim vâki' olur sûreta bir dâireye münâsebeti yokdur sâlik onunla bi'l-fi'il mütehakkık ola veya olmaya eğer mütehakkık

olur ise ya a‘mâl-i sâliha sûretidir kim tezkiyesi mikdârı kalbî müzeyyen olmuştur bu makâmdan değildir belki sûrettedir zîrâ kalb kendi makâmında müzeyyen olmağla makâm-ı nefste müzeyyen olması bir değildir yahûd gayrı kesbiyenin sûretidir zîrâ cem‘-i sıfât müktesib olmak lâzım değildir belki câizdir ki ba‘zı halkı ola meselâ **halîm gibi** dahî bunun emsâli gibi nitekim ba‘zı hayvânâtta mevcûddur ve dahi sıfât-ı gayr-ı kesbiyye hem bir tavra muhtasa değildir belki cemî‘sinde zuhûr eylemek câizdir ve eğer mütehakkık değil ise ‘avn-ı ilâhidir nitekim beyan olundu ve cemî‘ etvârı buncalayın kıyâs ile ve bu makâm makâm-ı talebdir **ve seyr-i ilâ‘l-lâh’dır** ve dahî bu makâm eyyâmından yevm-i şebihdir nitekim kavm-i Kureyş [56/b] Dârü’n-Nedve’de **Hazreti Muhammed aleyhi’s-selatu ve’s-selâma** mekr için cemî‘ oldular bu makâmında Dârü’n-Nedve sadırdır kavm-i Kureyş kuvvâ-yı nefsâniyyedir **Muhammed’dan** murâd rûhdur Ebubekir’den murâd kuvvâ-yı rûhâniyyedir **pes imdi** bu makâmında kuvvâ-yı nefsâniyye sadırda cem‘ olup dâ‘ima mekr itmeğe meşgûl olurlar çünkim sâlik sıdkla Hakk’a müteveccih ola **Allâh Te‘âlâ avniyle** bunların mekrleri def‘ olur ve dahî nücûmden kamere mensûbdur zîrâki kamerde nice hâssa vardır makâm-ı sadırda ol hâssalardan vardır nitekim her kâbil kamerden renk alıverdi ehl-i taleb dahî her kime kim mukâbil düşe nurâniyyetinden eser alır nitekim kamer kitâba dûş ol‘a mahv ider sâlik dahî bu makâmında yed-i sıfâtların mahv ider ve dahî bunun emsâli münâsebet-i kesîredir şolkim vicdâna mürâca‘at eyledi ‘ârif olur bu cihetden tavr-ı kameriyye denmek câiz oldu ve dahî enbiyadan Âdem Nebi’ye mensûbdur nitekim **Adem aleyhi’s-selâm** Ebu’l-evlâd idi bu makâm-ı sadır dahî cemî‘ etvârın ibtidâsı ve menşâ‘îdir ve dahî vücûh iken çokdur beyan lâzım değildir bu tavra tavr-ı Âdemî dinildi ve dahi mazhari sem‘adır dinildi **ikinci tavr** makâm-ı kalbdır mazhar-ı basardır seyr’il-lâh’dır ve nefsi nefsu’l-levvâme asârı budur ki le’îm ve hevesi ve mekr ve ‘aceb ve işret ve temennî ve kahırdır ve nefsu’l-levvâme iki kısımdır biri budur ki gâh sarîhan mekrsiz ve hîlesiz Hakk’dan i‘râz idüb münhiyatı irtikâb ide gâh mekr ve hîle ile Hakk’dan i‘râz idüb münâhiyeten irtikâb ider şol ‘amî suffiler gibi kim emredlere muhabbet idüb nazar eylerler biz Hakk’ın Cemâlini ve Kemâlini ve varlığını ve sanî‘ni bunların vechinde müşâhede kıluruz bizim nazarımız ve muhabbetimiz Hakkânîdir nefsânî değildir dirler ve dahî ehl-i tevhdiz kesret-i dünya bize zarar iylemez zîrâ menhî olan muhabbetdir nefsi-i dünya değildir evvel kesretde vahdeti müşâhede kıluruz ümerâya ve kâdırlara varmak ve anlarıyla müsâhebet ve münâsebet eylemek ve anların sadakâtın alub ve ni‘metlerin yimek bize mâni‘ değildir zîrâki anları Hakk’a da‘vet için varırız ve dahî mürîdlerine eydurler ki bizden gayri mürşid-i kâmil yokdur hemân ki bize muhâlefet idüb gayre tâbi‘

oldunuz tarik-i mürtedi olub bi hâsıl olub kalursınız deyüb dünya umûrinde nice kabâyılı irtikâb eylediler kalben ve fi'len ve şol [57/a] sâlikler kim evlenmek hâtırasına mağlûb olub müktezâsın virirler sâlikler gibi riyazât ve 'uzlet hâtırası galebe idüb şeyhden müfârakat bâ hadd-i 'itidâlden tecâvvuz idüb mi'zâcın telef ider yahûd havâlara düşüb mücâhedâtın zâyi' eyler bunların gibi ahvâlin cümlesi nefsi emmâreden nâşîdir nefsi emmârenin levvâmesindendir tavr evvelden izâlesi lâzımdır bir kısmı dahî budır ki menâhîyye-i şer'îyye-i sarîhan ya sûr-i hakkânîde vech-i kalbde zâhir ola emmâ mâlda butlân yetiştirmek akreb ve eshel olduğunu bilüb tevbe idüb serzeniş eylese diye ki sen ol değılsin ki envâ'-i hebâseti irtikâb itmişdin şimdi giru ol eski huyların elüne alıb dürlü tezvîre ve telbîsâtla yoldan sapmak istersin diyüb asâr-i zülmâniyye sâdır olmakdan kuvvâ-yı nefsâniyye-i men' eyleye bu kısım makâm-ı kalbdendir ve kalb bu sıfâtda tasfiye itmek lâzımdır ve dahî kalb nûr-i Rabbânî'dir iki yüzi vardır bir yüzi insânın sol yerinde (?) yüreğe müte'allıktır ol vecihden sadr dimişler eğer havâtır-ı şeytâniyye bu taraftan duhul eyler ve bir yüzi Hazret-i Hakk'a müteveccihdir ol vecihden kalb dinilmişdir feyz-i ilâhî bu yüzden gelür nitekim evvel yüzde hicabât-ı zülmâniyye var idi makâm girmek için izâlesi vâcib idi bir yüzünde dahî on bin hicabât-ı nûrâniyye vardır makâm-i rûha yetişmek için ifnâsı lâzımdır bu takdîrce etvâr-ı seb'a yetmiş bin hicâbı câmî' oldı **pes imdi** etvar-ı seb'a-i tekmi'l itmek için sülûk temâm olmaz ve dahî hicabât iki dürlüdür biri hicabât-i ilâhiyedir hicabât-i ilâhiye oldur ki keyfiyet te'ellifden nâşî olur zîrâ ki Hakk Te'âlâ Hazretleri rûh-i insâniyyeyi cemî' 'âlem-i 'ulvînin kemâlâtıyla mükemmel kıldı ve beden-i insâniyyede avâlem-i süfliyenin havâsın mevcûd kıldı ber-vechle kim bu ikisinin cemî'sinden Hakk Te'âlâ Hazretleri kemâlâtını tafsîlen müşâhede kılur **pes imdi** insânı cemî' eşyaya nispet-i ta'rîf hakîkatdır ve Hakk'a nispet-i ta'rîf resmîdir zîrâ Hakk Te'âlâ Hazretleri'ne künhiyle vâsî' olmaz ammâ eşyayı vâsî' olur **pes imdi** Hakk Te'âlâ Hazretleri insânı çünkim vücûda getürdi kudret eliyle yetmiş bin hicâb kıldı kimi 'ulvî kimi süflî bu kısımdan her bir tavrda isti'dâd ve meşârib i'tibârıyla on bine hâsıldır [57/b] bu hicabâtın ref'ine sebep gir yed-i kudretdir ve biri dahî hicabât-ı insâniyyedir zîrâ vaktâ kim rûh-ı bedene ta'alluk eyledi havâss-ı zâhiriyyenin iltifâtına tâbi' olub halkdan mahcûb düşüb kendüyi halkdan ba'îd kıldı **pes imdi** makâmât i'tibârıyla yetmiş bin perde dahî insân kıldı bu kısmın refi'atinin esbâbını enbiya ve evliyadan Hakk Te'âlâ Hazretleri bildirib muhtâr kıldı dilerse refi' eylesun dilemezse eylesun her bâr ki sâlik esbâba mübâşeret itmekle kendi perdesin refi' eyleye Hakk Te'âlâ Hazretleri mukâbelesinde kendü kıldığı perde-i refi' eyler kabiliyetine ve isti'dâdına göre **pes imdi** sâlik her makâmda isti'dâd i'tibârıyla **fezkürûnî**

ezkürküm hitâbıyla muhâtab olur ya'nî evvela siz perdenizi refî' eylemek ândan sonra ben dahî kılduğım perdeyi refî' itdim bu makâmda vâki' hicâbât ekseriya hicâbât-i 'ameliiyedir zîrâ ki makâm-ı kalbde sâlik 'a'mâl-i sâliha ve zühd ve takvâya ziyade müdâvemet ve mülâzemet eyler bu ülfet 'a'mâliyyenin rûhâniyetinden muhteceb kılur zîrâ ve dem-i muhabbetdir bu makâmda sâlik matlûbunun müşâhadesinin esbâbına ziyade tâlib ve râğib olur ol hevâ şecerinin makâmına kalbde bir şecere-i mübâreke nasîb eyleyip anı a'mâl-i sâliha suyi ile suvarub her bir budağına nice dürlü meyveler tahsîl kılmağla meşğûl olur **meselâ** güzel meyvesi bükâ ve 'ibretidir dilin ilim ve hikmetdir kalbin şevk ve rucû'ıdır nefsin zühd ve takvâdır gönlün vefâ ve emânetdir âhiretten yana cennet na'imıdır hâlıkdan yana şuhûddur ve dahî bunun emsâli nekim sâlik anlar ile ziyade müşevvik olub mukayyed olur bu takdîrce mu'innide kendülüğini bir cihetden iknâ idüb ve girü kendü ile bâkî olmuş olur vech-i âhirden zîrâ envâhiyu müte'allik olan ef'âli iknâ idüb evâmire müte'allik olan ef'âl ile bâkî olmaktır evvel ef'âli kendüye isnâd eylediği hâlde maksûd-i aslı amel olmuş oldu asl-ı maksûd hod ma'rifetdir amel ana sebebdir **pes imdi** bu kayd-i ameliyye-i ifnâ eylemek lâzım oldu ifnâsı oldur kim ol 'a'mâl-i sâlihanın ve sıfât-i hamîdenin sûret tarafından iltifâtı kat idüb rûhâniyye cânibine nazar eyleye bu sûrî 'a'mâliyye-i mirât kıla tâkim kemâlât-i ilâhiyye-i müşâhede kılub ma'ârif-i Rabbâniyye hâsıl ola **ve dahî [58/a]** şol envâ'-ı hatıralara kim kalbe gelür efkâr-ı fâside gibi ve maksûda lâyük olmaz nesne gibi ol havâtır ile eğer kalb mütelezziz olursa nefsi emmâredendir eğer ifnâ idübvücûdundan münfasıl olursa emmâ ref'ine bi'l-fi'l kâdir olmasa makâm-ı kalbdendir ve eğer vâki' olanı bi'l-fi'l ref' eyler ise bir dahî yine ref' eyler her dürlü efkâr-i fâside ki gelür bi'l-fi'l ref' eyler ise ekseriya evliyanın ba'zı evkâtde hâlî böyledir ve bunun sebebi oldır ki Zât-i İlâhî nefsi insâniyye-i yed-i kudretle her ânda perverde kılur andan hâsıl olan fazilâtdır kim nûr-i imân taşra ihrâc eyler şol kuyumcuların ve tüccârların 'amelinden hâsıl olan fazilât gibi ve vâki'âtı oldır ki **hûrı** ve gılmân ve **melâike** ve gökler ve **kandîller** ve yıldızlar ve **çeraklar** ve bostanlar ve denizler ve havzlar ve sular ve dahî bunun emsâli nekim var ise nûrâniyyetden ba'zı sûret-i kalbiyye sûretidir ve ba'zı a'mâl-i kalbiyye sûretinin ehline ma'lûmdur ve bu makâmda sâlik ba'zı ahvâlini ef'âl-i ilâhiyyede iknâ eyler ve dahî ahlâk-ı hamîdenin asârı zâhir olur teslîm ve tefvîz ve tevekkül ve kanâ'at gibi sâlike bu makâmda isti'dâd mikdârı Hakk Te'âlâ Hazretleri 'inâyet idüb **ismi Gâlib ve Vehâri ve Nâsır ve Fettâh ve Vedûd** ile mütecellî olur kendi hazretine cezb itmek için ve bu tecellîye menşâi oldırkim sâlik gâh olur kabzına ve san'ine ne kadar kim mücâhedeye ve riyazete ve a'mâl-i sâliha meşğûl olsa

kabz ve feth olmaz **pes imdi** bilir kim kendi Rebî‘u’l-âhir’iyle ve tedbîriyle olacak değildir Hazreti Hakk’a yüz tutub maksûdın andan taleb idüb ol sebebden esmâ-i ef‘âlin âsârı vâsıl olur meşrebine ve makâmına göre ve bu makâm eyyamdan yevm-i ehad’emensûbdur zîrâ Hakk Te‘âlâ Hazretleri yerleri ve gökleri bu günde yarattı semâvât-i ma‘nevî ve arziye ma‘neviye dahi sâlike bu makâmda zuhûr eyler ve dahî nücûmden Utârid’emensûbdur nitekim Utârid’in hâssası ilim ve hünerdir kalb bu makâm-ı ilim ve sıdkdır **pes imdi** sâlik bu makâmda Utarid’den hâssasıyla sıfatlanur Utârid’den murâd necm-i muhabbetdir ve dahî Nuh aleyhi’s-selâma mensûbdur Nuh’dan murâd rûhdur kuvvâyı insâniyyeyi da‘vet eyler [58/b] deryadan murâd sıfât-ı Celâl’dir ki kuvvâ-yı nefsanîyyenin tâbî‘ olmayanın ifnâ eyler gemiden murâd vücûd-i insândır kim rûh kuvvâsıyla halâs bulub Hakk’a müteveccih oldı **üçüncü tavr** makâm-ı rûhdur rûh mazhar-ı kelâmdır bir cevher-i latif-i Rabbânîdir sûret-i mahsûsadır ve mücerreddir zîrâ esmâ-i ilâhiyyeden birinin sûretidir ve dahî esmânın ve sıfâtın ma‘rifetine mahaldır ve makâm-ı fenâ-yı ef‘âldir ki esmâ-i ilâhiyyenin tecelliyatından hâsıl olur bekâ ile fenânın her birisi iki kısımdır biri mecâzîdir biri hakîkatdır fenâ-i mecâzî oldur ki envâr-ı esmânın ve sıfâtın envârı yâhûd anın leme‘âtı zuhûr eyler ve akl-ı insâniyye oldur ki makâmıdan kat eyler bir vecihle kim esmânın veya sıfâtının veyahûd anın tecelliyatına kâbiliyet ve isti‘dâddır bundan fenâ-yı mecâzî ma‘lûm oldı ve fenâ-i hakîki oldur ki esmâ veyahûd nücûm zât-i mütecellâ olur ve bi’l-küllîye makâm-ı evvelden münkâtı‘ olur **pes imdi** sıfât-ı mecâzînin fenâsıyla ve sıfât-ı hakîkiyenin bekâsıyla bi’l-hakîka mütehakkık oldı bundan bekâ-yı hakîki ma‘lûm oldı zîrâ fenâdan ve bekâdan her birisi mütezâyikatdır ve bu makâmın seyri seyr-i Ala’llâhdır ve nefsi nefsi-i mülhimedir havâssı sehâvet ve kanâ‘atdır ve ilim ve tevâzû‘ ve tevbe ve sabr ve tecellidir ve bu makâmıda sâlikden ekseriya bunun gibi ahvâl zuhûr eyler ve dahî bu makâm makâm-ı aşkdır ba‘zı alâmeti budur ki gâh âh ve zârî ve figan idüb ıztırâb eyler gâh sâkin olub karâr eyler kah ihya-yı kalb etmeğe ikdâm eyler gâh tenezzül eyler ve gâh vahdet gâh kesret zuhûr gâh gaybet eyler gâh Ene’l-Hâk ve rububiyet zuhûr eyler gâh muhtefî olur gâh şâhid gâh mahbûb ve gâh ‘âşık ve gâh ma‘şûk ve gâh tâlib gâh matlûb olur ve dahi bunların emsâli nekim var ise cemî‘sinde netâyici esmâdır zîrâ ilim ve esmâ ve ‘ilm-i sıfât sâlike bundan zuhûr eyler ve dahî makâmıda bir âlem vardır ve ol âlemde bir azîm şehir vardır ve bir kapusu vardır ve ol kapunun iç yüzünde ve sağ tarafında bir deyr sol tarafında bir meyhâne vardır ve ol şehirde her kim varır zühd ve takvâ ve riyazetle ve pîrlerin himmetiyle ve Hakk’ın ‘inâyetiyle varur kaçan kim bir sâlik ol ‘âleme varur nazar eyler görürkim ol deyr dürlü suretle [59/a] musavver olmuş ve ol meyhânede envâ‘ çalgılar ve

meclisler kurulmuş ve hûbrûler elinde kadehler tutub karşı gelürler evvelâ aklın alurlar andan sonra aşk şarâbın içerüb mest kılurlar ve ta'yinen zühdî perdesinden tecrîd iderler andan sonra gözlerinden perdesi ref' olur nazar ider görür kim ol meyhânenin meclis ve hûbrûleri ve ol deyrin ruhbânları cümlesi Hakk'ın aşkından müncezib olub mest ve hayrân olmuş cânları tabî'at-i bedeniyeye ta'allukdan münkati' olub Cenâb-ı İzzet'de sergerdân olmuşlar şöyle kim cümlesi câmidlerdir güya kim bir kûrî tasvîrdir ammâ dâim hareket eyler ehl-i hâle bu temsîlâtdan murâd ne idüğü ma'lûmdur ve dahî vâkı'ât oldur kim gâh gökleri Kur'ânla yazılı görür ve güneş ve nûrî ve tayy-ı mekân ve bast-ı zamân ve dahî ekseriya kerâmete müte'allik ahvâl çok görünür zîrâ kerâmât ve levh-i mahfûz vücûd-ı insâniyyede bir makâmdır ve bu makâmda on bin hicâb-ı nûrânî vardır ehl-i sülûke vâcibdir ânlardan giçe zîrâ madamki bu nûrânîyyetle mukayyed ola makâm-ı 'âlî talebinden kalur **pes imdi** kemâl her tavrı tahsîl itdikden sonra terk idüb ulüvve hareket eylemekdir tâ menzil-i müntehâya varınca andan sonra el-müflis fî emâni'l-lâh ma'nâsıyla ve dahî **kalbu'l-mü'min beyne esabi'r-Rahman yekallibuhâ keyfe mâ yeşâu** ma'nâsıyla mütehakkık olub kelâm bulur ve dahî hicâb-ı nûrânîyyetden birisi kerâmetdir zîrâ sâlik kerâmetiyle ziyade müşevvik olub mukayyed olur ol kayd ulüvve harekete mânî'dir pes imdi kerâmet hayz-ı ricâl oldığı bu sebebdendir zîrâ kim hayz-ı insânî a'mâlden iskât-ı kerâmât dahî sâlik makâmât-ı 'aliyyeye vusûlden iskât eyler **pes imdi** mürşidlere lâzımdır ki sâliklere meyl ve seyr itdirmeye ve esbâb-i kerâmete meşgûl kılmayalar kaçankim bir sâlikden vâkı' olsa eğer vâkfi ise terk itdireler ve eğer değil ise i'lâm itmeyüb mümkün oldukça setr ideler zîrâ kim kerâmet zâtiye değildir belki zâtın iktizâsından veyâhûd hassasından nâşîdir **pes imdi** sâlik her vakitte izhâr-ı kerâmete kâdir olmadı bunun gibi kerâmet ehl-i kemâl katında mu'teber değildir husûsan ki sûret-i kerâmetde çok ahvâl zuhûr eyler te'sîr-i nefsi ve ba'zı riyâzet [59/b] hâssasıdır ehl-i hicâb ânı kerâmete haml idüb ve rutabe düşer **pes imdi** mahall-i hatırdır vukû'ından 'adem-i vukû'-ı evlâdır ammâ kâmilden mu'teberdir sahîhdür zîrâ ümmehâtı câmi' oldukları sebebden iktidâr-ı zâtla kerâmet izhâr itmeğe kâdirlerdir husûsan kim mürşidlere izhar-ı kerâmet şart-ı irşâddır zîrâ sâlik muhabbetle zâtla mutehakkık olmicak maksûde vâsıl olmaz bunun sebebi şeyhden zâhir kerâmet olmaz **pes imdi** mürşid-i kâmil izhâr itmeğe kâdir olmak gerekdir dahî sâhib-i velâyet gerekdir tâliblere kabiliyyetlerine göre velâyet izhâr eyleye tâkim ânın sebebiyle gözlerinden perdeler götüre ve kalbleri muhabbetle memlû olub Hakk'dan yana müncezib olur eğer su'âl olunur ise şimdiki zamânda kerâmet niçun ol hûd çok zâhir olurdu sebebi oldur ki bu zamânın halkı meşâğil-i dünya olunub ve murâdât-i nefsâniyye ile

gönülleri memlû olduğu ecilden ve ‘akıllarına ber vecihle tasavvur vâki’ olduki mertebe-i sibyâne tenezzül eylediler sıbyân-ı hûd kerâmeti ve gayr-i kerâmeti fark eylemezler ve fark itdikleri itmediklerine nispet kerâmetdir **pes imdi** fi zamânınâ ‘âimme-i nâsdan kerâmet fark eylemek anlardan kerâmet sâdire olmak gibidir kerâmet ehl-i Allâh’a **mahsûsdur pes imdi** bu kavmin hicâbatıyla kerâmet-i mahziyye oldu vâllâ ehlul-lâhdan kerâmet münfeke olmaz ve ehl-i basîretten dahî mahziyye olmaz ber veche dahî budur ki ümmehâtın ahkâmı fi zamânına ekseriya ‘âlem-i enfüsdedir âfâkda nâdir vâki’ olub mestûr oldu bu vecihden esrârı çokdur muktezâ-yı hikmete vâkıf olana hafî değildir ve ber veche dahî usûl-i fakîrde beyân olundu ve ber veche dahî budur ki izhâr-ı kerâmet nûr-ı velâyetiyle nûr-ı nübûvvetin cemî’sinden nâşî olur ve bir cem’iyyet dahî kuvvet-i şer’iyyeden hâsıl olur çünkim fi zamânına kuvvet-i şer’iyye hazâdadır kezâlik kerâmet dahî hazâdadır bu bâbda vücûh-i kesîredir lakin beyân eylemek katrıyle yetirdirdiğiçün terk olundu ve dahî bu tavra tavr-ı Yahyavîyye denilür Yahya Nebi’nin ‘aleyhi’s-selâm ba’zı hassası bundan zuhûr bulur ânınçün ol kim cemi’ mahlûkât ânın katında ale’t-tevbedir eğer ehl-i imân ve eğer ehl-i küfr dahî havâss-ı Yahyavîye bundan gayri kesîrdir beyân lâzım değildir ve **dahî [60/a]** havâss-ı zühre ile sâlik bu makâmda sıfat-ı nûr-ı zühreden murâd vücûd-i necm-i aşk ve muhabbetdir ve bu tavr yevm-i şenbihe mensûbdur netekim Hakk Te’âlâ Hazretleri şems ve kameri bu günde yaratdı eflâkı seyr itirdi kalb ile rûh dahî bir vâdîde zuhûr buldı eflâk-ı ma’neviyyeden seyr itmekle **dördünci tavr** makâm-ı sırdır ve mazhar-ı ‘ilimdir ve makâm-ı Hızır’dır ve makâm-ı Cebrâil ma’nevîdir ve mecmû’ beyne’l-bahreyn ve seyr-i ma’a’l-lâhdır ve bu eflâkın her yerinde vücûh-ı kesîre vardır beyân eylemek natvîle yetiştirir ol sebebden terk olundu ve bu makâmda nefis-i mütmainnedir asâr ve sıfât-ı ‘âliyyesi vücûd ve tevekkül ve tezellül ve ‘ibâdet ve şükr ve rızâ ve ihsândır ve bu makâmda hitâbdan on bin hicâbât-ı nûrâniyye vardır netekim ehl-i tarîkden böyle nakl olundu ve sâlik erca’ hitâbıyla muhâtab olur bî sarf ve bî savt ve bî lisân ve seyr-i esmâ ve sıfât bu vâdîde zuhûr eyler ya’nî tevhîde esmânın ve sıfâtın ma’rifeti hâsıl olur ve ânın sebebiyle Kur’ân’ın ve dahî eşyânın hakîkatına icmâlen intikâl eyler ve herşeyi emrinde müşâhede eyler bu vecihle kim semavât ve arzının ve bunlarda vâki’ olan eşyâ küllîsi kendüye secde iderler dahî cemî’sinde feyzini ve vücûdını kendüye müstenid görür ve dahî **men aref-e Allâhu tâle lisâne** ma’nâsıyla mütehakkik olur bu sebebdendir kim ba’zı sâlikin bu kaziyenin esrârına vâkıf olmadıkları ecilden nakkâş-ı hakîkî koyub bu nukûş kaleme isnâd idüb zâtlarında hakîkat ve ulûhiyyet tevehhüm idüb Ene’l-Hak ve Ene’l-lâh dediler bu dediğimiz mecmû’unun ahvâlidir ve ammâ ahvâl-i kâmilîn Hazret-i Mansûr gibi

ve gayriler gibi bu bâbda hâriçdir zîrâ tecellî hakîkâtdır netekim usûl-i fakîrde beyân olundu bu zuhûr iden hikmet budur kim Hakk Te‘âlâ celle zikr-i eşyâyı keyfiyet ile nazm ve tertîb eylemiştir ve dahî ulûhiyyet ve ma‘bûdiyyet ve ‘ubûdiyyet ve hâlikıyyet ve mahlûkıyyet alâkası ve irtibâtı ne yüzdendir insâna mümkün olanı kâbiliyyet ve isti‘dâd mikdârı ‘âlem-i insânda Hakk Te‘âlâ Hazretleri akis gösterub **pes imdi** semavâtdan ve arzidan ve bunlarda olan eşyâdan murâd âlem-i insânda olan ma‘ânidir kuvvâ-yı insânidir kim **[60/b]** cümlesinin feyzi zâhirdir zât-ı insâniyyeye mensûbdur **pes imdi** bi’l-hakîka rûh-ı insâniyyenin kendi nefesine rubûbiyyetle tecellîsidir tâ kim sâlik bu ma‘nâda Hakk’ın mevcûdâtıdan rubûbiyyetine yüz döndürüb müşâhede ile olvakt sâlik **men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbhû** ma‘nâsıyla mütehakkik olur zîrâ insân cemi‘ eşyâya câmi‘dir afâkda bi’l-fi‘l mevcûd olsun gerek geçmişde ve gerek gelecekte olsun gerek temenna‘ olsun câmi‘nin ma‘nası budur kim her şeyin ma‘nası ‘âlem-i enfusde sâbitdir ve ol ma‘nâ insânın kuvvâsından ve ol ma‘na kaçan kim enfusde tasvîr ve tefsîr ve tafsîl oluna ol şeyin şeklinde zuhûr eyler hatta eğer afâkda hurûc ide idi bi‘aynihi ol şeyi kendi oldı **pes imdi** bu zuhûr iden murâd ‘âlem-i insânda olan ma‘âniiyyenin zuhûrıdır ve bu makâmıda fenâ-yı sıfat hâsıl olur ve bu fenânın ma‘nâsı budur kim Hakk ile ‘abd arasında olan hicâbı ref‘ idüb şey’iyyeti tarafına zam eyleyüb mir’ât kıla ta taraf-ı hakkânîde şey’iyyetden nesne kalmayınca yadek andan sonra mir’ât-ı ilâhiyye cemi‘ eşyâya mir’ât-ı vâki‘ olur pes tecellî zâtda bi’l-küllîye fenâ hâsıl olur ba‘zı makâmıda fenâ-yı mutlak ve nef-i mahzıdır ve vakt ve salatda ta‘bîr-i zâ‘il olur dimişler bu ta‘bîrât dahî bunun emsâli ne kim var ise taraf-ı insânide ol hâlde cemi‘ cihândan mahzı olmaktır fî nefsi’l-emr nefî mahz olmak değildir **pes imdi** çünkim hicâb-i cihet-i hafiyeden cihet-i halkıyeye intikâl eyledi umûr-i dünyeviyyeden ve i‘tibârât-ı nâssdan ihticâb geldi netekim Hazret-i Resûl sallâ‘l-lâhu aleyhi ve sellem **entüm u‘lemü bi-umûri dünyâkum** didi **pes imdi** vaktâ kim sâlik bu ahvâl-i rubûbiyyeti müşâhede kıla kendüyi kâmil zan eyler cem‘ itdüm fırka geldüm der emmâ görün ol sıfât-ı mübeşşireye girü ‘avdet eyler pes şeyhe ve mürîde lâzımdır ki tarîkde acele eylemeye her menzilde nice müddet sabr eyleye zîrâ muharrer sıfâtda ‘anâsırdan halâsı olmaz tâ fenâ-yı zât olmayınca ve dahî sâlik bir menzilden bir menzile üç dürlü hâlde intikâl ileyyesir ola menzil-i a‘lâdan bir pencere açılıb ândan lem‘ân sâlikın vücûdına dokunur evvelki hâlinden tagayyür kılub zelzele ider **[61/a]** kuvvet ta‘alluk bir mikdâr za‘fa düşer ve ândan sonra ve dahî envâr-ı ilâhiden bir dahî zuhûr eyler ol makâmın münâsebeti ve telezzüzîn-i kadeh idüb berzâha eyletur üçüncide bi’l-küllîye fânî ‘âlem-i âhirde bâkî olur netekim mevt-i ıztırâbda ol mertebede kuvvet ikincide muhabbet üçüncide

bi'l-küllîye fenâ bulur 'âlem-i âhirde duhûl eyler idi ve dahî netekim kayyime-i sûrîde nefha-i evvelde ıstırâb ve tahrikdir sâni'de istihlâkdir sâlisde 'âlem-i i'tâ-yı vücûddur evvelkisine fenâ-yı suğrâ ikincisine fenâ-yı kübrâ üçüncüsüne fenâ-yı ekber denilür ve bu makâmda sâlik sıfât-ı beşeriyeyi ve sıfât-ı ehadiyete ifnâ idüb tehallufe-i sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf olur ve bu makâmda İdrîs-i ma'nevîdir vücûd-ı seyrdir zîrâ seyr dâimen libâs-ı nûrânî ihkâr ider vakta kim sâlik o makâma vara ekinne giydirirler ol vecihden tavr-ı İdrîsî denilür ve dahî nice vücûh vardır beyân lâzım değildir ve tavr-ı Mûsevîyye ve 'İsevîyye ve Hızırîyye denilür nice ciheti câmi' oldığıçün 'ilm-i ledunîde nasib olan bunların vücûhi mahzı değildir ve bu tavr yevm-i selâse-i mukâbilidir netekim bu günde Yahya Nebî aleyhi's-selâmı katl itdiler ve anın katline bir kız-ı bâkire sebep oldu ya'nî vücûdde bu makâmdadır vücûd-ı Yahyadan murâd rûhdur katl iden kâfir bir kuvvâ-yı celâldır kız nefsi mutma'inedir **pes imdi** re's neslin kat' olmak gerektir takim ser makâmında 'anâsırdan halâs ola ve şems-i ma'nevîyye bu makâmdır ol ecilden tavr-ı şemsiyye dahî denilür vech-i münâsebeti cehd idüb vücudunda bulagör **beşinci tavr** makâm-ı hafîdir ve mazhar-i irâdetdir ve seyr-i fi'l-lâh ve fenâ-yı fi'l-lâh ve setri seyrdir ve nefsi râziye makâmıdır havâs ve kerâmet ve zühd ve ihlâsı ve riyâzet ve zikr ve vefâdır ve makâm-ı cem'îdir zevât cüz'îyye-i insâniyyenin zât-ı ilâhiyyeden istihlâkın müşâhede kılmaktır bir vecihle kim cümlesi ta'yinâtdan hurûc idüb ta'ayyun-ı vâhid ile müte'ayyîn olan imtiyazdan ve kesretten tecerrüd olduğu hâlde bu makâmda tevhîd-i zât hâsıl olur dördüncide tevhîd-i sıfâtı üçüncide tevhîd-i ef'âli hâsıl olur ve dahî bi'l-kül kim tevhîd altı nev'dir üçü merâtib-i insâniyyedir ve üçü dahî merâtib-i ilâhiyyedir **[61/b]** evvelki merâtib-i insâniyyedir bu tevhîdât-ı ilâhiyyedendir ve bu tevhîdât-ı sûretâ birbirine müşâbihdir meselâ tecellî iki dürlüdür biri zât-ı insâniyyenin tecellîsidir biri zât-ı "/ilâhîyenin tecellîsidir ikisinde bile mevcûdât-i küllî mahv olur emmâ birinde aks ve birinde"/ ayn-ı tecellîdir sıfâtîyye ve ef'âliyye-i bunceleyin kıyâs ile imdi sâliklerde vâki' olan ahvâl-i tevhîdâtdan ve tecellîyâtdan ve envârdan ve ma'ârifden mâdâmki 'âlemden münsâlih olmaya cümlesi gündüzünden nâşî olur riyâzetden ve mücâhedât-ı şer'îyye sebebiyle **pes imdi** merâtib-i insâniyyede vâki' olan ahvâl-i kemâlât-ı insâniyyedendir zîrâ insânın sıfât-ı asliyyesidir Hakk'a isnâd eylemek mecâzdır ve devr-i insâniyye temâm olduktansonra devr-i ilâhiyyede vâki' olan ahvâl-i kemâlât-ı Rabbânîdir insâna hilâfeten sıfâtdır asâleten değildir Hakk'a isnad hakîkidir insâna mecâzîdir maksûd-ı aslî dahî budur zîrâ insân Hakk'ın kemâlâtın beyân için gelmiştir kendi kemâlâtın beyân eylemek ana vesîle ve anın esbâbındandır **pes imdi** üçüncide tevhîd-i ef'âldir dördüncide tevhîd-i sıfâtdır beşinci de

tevhîd-i zât hâsıl olur dimişlerdir cümlesi merâtib-i insâniyye ve tecelliyat-i insânidir ve **dahi** bilgil kim kemâlât-ı insâniyye sâlikinden akilline vâki' olur bu fenden kemâlât-ı ilâhiyye her sâlike ki müstehak ola zîrâ dünyânın ve 'ukbânın ve kendü vücûdının terkinden sonra hâsıl olur ve bu merâtibi temyîz idüb fark eylemek kâmiline muhtesidir her kişinin hakkı değildir **pes imdi** tâliblere lâzımdır ki anın gibi bir kimesneye tâbi' olalar her şahsa iktidâ eylemeyeler husûsen kim fî zamânınâ ve bu makâmda sâlik vücûdunda mahv eyler ya'ni vâhid-i vecd-i vücûd şâhid ve meşhûd ve şuhûd ve muhabbet ve mahbûb ve hubb ve **dahî** kesrâtdan ve ta'dâtdan nekim var ise bir gûzer bir zât-ı vâhide kalur ayruk nesne kalmaz bunun tahkîki budur ki vech-i insânîde ta'yinât mürtefi' olub 'âlem-i zâta intikâl eyler ol hâlde insân zâtdan gayri hiç nesne müşâhede eylemeğe kâdir olmaz zîrâ ol kesret halk-ı insâniyyeye intikâl eyler mademki cihet-i halkıyeye müteveccih olmaya ahvâl-i kesret müşâhede mümkün olmaz netekim 'akl mâhiyetini insânın teşahhusâtında ve cemî' [62/a] i'tibârâtdan kat'-i nazar etsem emr-i vâhiden gayri nesne kalmaz ol kim nefsi mâhiyettir ve dahî Halvetîler katında bu makâmda sâlike tecellî-i zât hâsıl olur dimişler bundan murâd zât-i insâniyye tecellîsidir zât-ı ilâhiyenin değildir bu tecellî zât-ı insâniyyenin re's tecelli-i ef'âl-i ilâhiyyenin kıdemine ve anın ta'rîfdır ve ana mir'âtdır zîrâ Zât-ı Hakk sıfâtıyla ve ef'âliyle mekândan münezzehtir **pes imdi** kaçan kim sâlik kendü zâtına vasıl ola **men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbehû** ma'nâsıyla mutehakkik olur bi-hasebi'l-isti'dâd ve bu tavra tavr-ı 'İseviye denilür sâlikin keşfi 'irfân zellesinden tecerrüd buldığçün ve dahî yevm-i erba'aya mukâbilidir netekim bu günde Hakk Te'âlâ Hazretleri suyu halk itdi ve hem kavm-i Fir'avn'ı gark itdi ve bu vâdîde Mûsâ'dan murâd rûh-ı insânîdir ve kavm-i Fir'avn'dan murâd nefsi emmâre kuvvâsıdır ve Nil bahr-i fi'l-lâh vaktâkim nefsi emmâre cemî' kuvvâsıyla bahr-i fi'l-lâh'da gark olmaya Hakk'a vâsıl olmaz **altıncı tavr** makâm-ı kürsîdir ve hayretidir ve mazhar-ı kudretidir ve seyr-i Ani'l-lâh'dır ve hilâfet-i insâniyyedir hilâfet-i hakânîde yedinci tavrın hayretde kalub müstağrak olur ve bu makâmda sâlik müşerî havâssla mutehakkik olur ol kim âharın mülkî olub gayriye virmekdir ol Kutbu'l-Aktâb'ın hâlidir müşerîden murâd âlem-i enfûsde necm-i vahdetde kaçankim tulû' eylese hayreti ziyâde eyler zîrâ vahdet-i kesret mir'ât olur ol sebebden ehl-i kesret görüb mütehâyir olur ve bu tavrın nazîrî yevm-i hamîs idüğim İbrâhîm'e Hâcer'in kazıyyesi bundan vâki' olmuşdur çünkim cân İbrâhîm Hâcer ile cem' ola olkim nefsi nefsi-râziyyedir İsmâ'îl zuhûra gelür olkim nûr-ı nübûvvedir andan sonra ehl-i irşâd olur ve bu tavra tavr-ı Mûsâviye denilür bu vâdîde sâlikden zâhir olan ma'ârif-i esrârı ism-i Kelimle ism-i 'Alîm'in tecellîsinde hâsıl oldığçün ve bu makâmda sâlik

mukayyed ve mütelezziz olub esrâr-ı zâtıdan muhtecib olur ve bu berzahı ifnâ eylemek lâzımdır **yedinci tavr** makâm-ı seyri bi'l-lâhdır mazhar-ı hayat-ı zâtıdır ve hafâ-yı mutlakdır ve sırr-ı hafıdır ve cem'ü'l-cem'dir ya'nî zât-ı cüz'iyenin Zât-ı Hakk'da sâlik istihlâkin müşâhede kılur ve sırr-ı ârazıdır **[62/b]** bu vâdide âşikâr olur ve fenâ ender fenâdır ve bekâ ender bekâdır ve temâm-ı fakr bundadır ve cemî' ta'ayinât-ı ef'âliyye ve sıfâtiyye ve zâtiyye alâ vechi'l-kemâl bundan fenâ bulur ve zât-ı insâniyye bi-hasebi'l-isti'dâd sıfât-ı ilâhiyye ile bundan bekâ bulur ve vuslat-ı â'zam bu makâmdır bî nişândır beyân-ı kâbil değildir zîrâ renkden ve ta'yinden münezzehdir ve müntehâ-i sülûk bi hasebi'l-küllîye bu makâmdır ve bundan murâd devr-i insânîde sülûkün intihâsıdır ve tavr-ı ilâhîde sülûkün ibtidâsıdır **pes imdi** beyân olan zât-ı Hakk'dan mertebe-i ef'âlde tecellîsidir ve ebrârın sülûkün intihâsı mukarrebini ibtidâsıdır ve mukarrebini intihâsı enbiyânın ibtidâsıdır ve enbiyânın intihâsı Muhammed Mustafa salla'l-lâhu aleyhi ve sellem ibtidâsıdır **pes imdi** etvâr-ı seb'a her sâlikde bir değildir ba'zı sâlikde tavr-ı râbi' olan ba'za nispet tavr-ı hâmseye dirler tavr-ı sâdiseye sâbi' olmak câizdir ki et-taraf-ı ile'l-lâh ba'id ve enfâsu'l-halâyık **pes imdi** eğerçe kim tarîk vâhiddir emmâ bi-hasebi'l-meşâreb mütefâvıtdır ve bu makâmda sâlik **kalbi'l-mû'mîn beyne esbair-rahman yeklibuhâ keyfe mâ yeşâü** ma'nâsıyla mütehakkik olur zîrâ bundan sonra sâlikin emrinde ve ihtiyârında istiklâl kalmaz herne kim Hakk ihtiyâr itdi ve murâd idinur ise ol olur **pes imdi** Hakk'ın murâdına tâbi' ammâ kemâlden evkedin olan sâlik murâd idinur andan sonra Hakk Te'âlâ Hazretleri murâdın feyz eyler **pes imdi** kemâl-i 'ubûdiyet olmadı zîrâ hakkı kendü murâdına tâbi' kıldı min vech-i istihdâm ol nûr-ı rubûbiyyetden hâlî değildir ve bu makâmın tahsîlinden sonra Hakk'ın emriyle irşâd için makâm-ı kürsîde karâr eyler iki kere irşâd emr olunmağa sebep budur ki evvelinde kuvvâ-yı nefsânî farzen ve nâmilen irşâd eyler ikincide farz nâfileye nâfile farza münkalib olur zîrâ da'vet-i halkla kuvvâ-yı nefsânîyye mutta'iz ve mütenassih olur müstakil da'vet lâzım değildir zîrâ da'vet-i istiklâl müsfit eyledi **pes imdi** makâm-ı sâdis beşinciden sonra icmâl yedinciden sonra tafsîl oldu icmâlde kuvvâ-yı nefsânîyyenin ardı farz oldu tafsîlde halkın irşâdi farz oldu ve bu makâmda niçun gelicek **[63/a]** sâlikin nefsi nefs-i marziyye olur netekim makâm-ı kürsîde beyân olundu ve bu makâmın ba'zı alâ'imi budur kim gâh asâr-ı Cemâl gâh Celâl-i zuhûr eyler gâh lî-ma'a'l-lâh şerbetin nûş eyler gâh Hakk Te'âlâ Celâli'yle red eyler ol kim ayn-ı kabûlidir gâh nûr-i Cemâl gösterub ve gâh Celâli'yle setr eyler gâh hamûş gâh lisândan 'ilm ü 'irfân câri olur gâh vahdet ve gâh kesret gâh vuslat gâh firkat gâh 'aşk gâh 'âşik gâh ma'sûk gâh zulmet gâh nûr gâh evvel gâh âhir gâh zâhir gâh bâtın olur ve bundan gayrı

nice ahvâl bu makâmın ehlinden zuhûr eyler ve bu mākam ehline tarîk-ı meşâyihden Gavs-ı A'zâm denilür A'zâma mazhar oldığıçün ve dahî tavr-ı Muhammediye denilür ahlâk-ı Muhammediye bu tavrın ehlinden zuhûr eitdiğiçün Allâhu a'lem bi's-sevâb temâm

zîrde muharrer du'âyı ba'desene Muharrem ibtidâsından nihâyetine kadar günde bir def'a olarak kırkdan nihâyet velâ akl yedi def'a kırâ'et etmeli

Allâhümme ente'l-ezeliyyu'l-kadîm hâzihi senetun cedîdetun eseluke'l-ismete
fihâ mine's-şeytâni'r-racîm ve'l-avze alâ hâzihi'n-nefsi'l-emmâreti Allâhümme
ve'l-iştigâle mimmâ yukarribuke ve'l-ictinâbe mimmâ yuba'iduke anke Ya Allâh
Ya Rahîm bi rahmetike Ya Ze'l-Celâlu ve'l-ikrâm

Bir kimesnenin derûnunda olan gill ü gışş ve ahlâk-ı zemîmenin ve namâz içinde vâki' olan hatrenin def' ve izâlesi için beher sabah namâz akîbinde kırk iki kere fâtiha-i şerîfeyi kırâ'et idüb Hakk'a müteveccih olarak derûnunda olan ahlâk-ı zemîmenin ve hatrenin def' ve izâlesinin Fâtiha-i şerîf hürmetine niyâz idüb beher sabah ve devâm olunması ve bi izn-i Hüdâ defi mücerreb olmağla işbu mahalle tahşiye kılındı.

4.3. Eserin Değerlendirmesi

Bosnavî Kâimî Hasan Efendi tasavvuf risâlesine girişte tasavvufu kendi anlayışı⁴⁹⁶ ve kendinden önceki devirlerde yaşamış müelliflerin değerli sözlerinden oluşan farklı biçimlerde tarif etmiştir. Prof. Dr. Osman Türer Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihi kitabında mutasavvıfların bu tariflerinin farklı şekillerde oluşunu; dervişlerin manevi derecelerinin tasavvufa bakışları ve farklı tarikatlarda yetişmelerine bağlar. Bu durumun normal olduğunu söyler. Çünkü tasavvufun her dervişin kendi iç dünyasında cereyan eden subjektif bir olgu olduğunu savunur.⁴⁹⁷

Kâimî Efendi, seyrü sülûk eden sâlikin mertebelerini “etvâr”⁴⁹⁸ kavramı ile ifade etmiş ve tasavvuf eğitimi açısından nefsin tezkiyesi esnasında kazandığı isim ve manaları

⁴⁹⁶ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 53b-54a

⁴⁹⁷ Osman Türer, *Anahatlarıyla-Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2011, s.23.

⁴⁹⁸ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 54a.

yedi mertebede ele almıştır: Nefs-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutmainne, nefis-i râziye, nefis-i marziyye, nefis-i sâfiye (nefis-i kâmile).

Kâimî'nin eserine göre; sâlikin birinci mertebesi “makâm-ı sadr”dır. Bu makâmdaki sâlik nefis-i emmârededir. Bu mertebede insan kötü ahlâkının esiridir. Bu nedenle, sadrının inşirâh olmasını isteyen mümin, onu zülmâni (karanlık) sıfatlardan temizlemelidir. Zira sadr iman yeridir ve nûrânî olması gerekir. Kâimî, bu nûrâniyetin ancak bir mürşid-i kâmile teslim olmayla mümkün olabileceğini söyler. Bu mertebede nefis sultan, akıl onun veziri ve hıkd (öfke), hased, kibir, riya, tûl-i emel (uzun emel), hırs, tamah, dünya sevgisi, riyaset sevgisi, cehâlet, cimrilik ve bunlar gibi kötü sıfatların tümü şehvet ve gazaptan doğar. Şehvet ve gazap nefis-i emmârenin yardımcılarıdır.⁴⁹⁹ Bu sıfatlar sayısal olarak ve şubeleri on binleri bulur. Dolayısıyla emmâre mertebesindeki sâlikin önünde on bin perde (hicap) vardır. Sâlik, bir mürşid-i kâmile intisap ettiği takdirde bu perdeleri aşabilir. Sâlik, ne kadar âlim olsa da ışığını ve ilmini Allah'tan alan bir mürşid-i kâmile muhtaçtır. Kâimî, bu durumu insan nefisini perçinleyen ve nefis-i emmârede olan sâlikin tüm bedenine etki eden hevâ ağacına benzetir. Ancak Kur'an ve Sünnet dairesinde duran kişinin bir mürşid-i kâmilin yardımıyla nefis tezkiyesinin mümkün olabileceğini söyler.⁵⁰⁰ Bu makamın bazı işaretleri şudur ki; sâlik bazen azabtan kurtulmak, bazen gösteriş, bazen de riyaset için ibadet eder. Bazen kötü duygular sâlikin sadrına toplanıp ruhunu aldatmak ister; fakat sâlik pîrlerin himmetiyle nefsin şerlerini def eyler.⁵⁰¹

Hâlvetîlik anlayışında; sâlik gördüğü rüyaların mânevi gelişim açısından bazı işaretlere delâlet ettiğini ve görülen rüyalarda her hayvanın bulunulan mertebeye göre bir anlam taşıdığını kabul eder.⁵⁰² Kâimî Efendi'ye göre; vâkiât (rüyada) görülen hayvanların sembolik anlamları şu şekildedir: Arslan, kaplan ve benzeri hayvanlar zulme ve kibre; su sığırı ve kara sığır çok yemek yemeye; yaramaz fikirlere katır; at kizbe; hıncır dünya sevgisine; köpek ve ayı gazaba; deve kine; çekirge, keçi şeytana; maymun gıybeteye; kedi bozgunculuğa; karınca hırssa; yılan, çıyan, akreb ve keler düşmana; yarasa Allah'ı görmezden gelmeye; serçe yalan söze; tavşan gaflete işarettir.⁵⁰³ Kâimî, 55a varağın yanındaki nota; bu makâmda görülen bu hayvanların diğer makamlarda da görülebileceğini

⁴⁹⁹ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 54a- 54b.

⁵⁰⁰ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 54b.

⁵⁰¹ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 55a.

⁵⁰² İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâli Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2011, s. 99.

⁵⁰³ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 55a.

fakat sâlikin sıfât-ı hakkâniyeye ulaştığında manasına tam erişebileceğini açıklar. Sâlik ne zaman ki Hak Teâlâ'nın nûraniyetine vasıl olur; Allah katından sâlike zuhur eder, gördüğünün manasını kalbine ilham eyler ve pencereler açar.

Kâimî Efendi, ilk tavır olan nefis-i emmâre haricindeki tüm tavırları “berzâh”⁵⁰⁴ olarak isimlendirmiştir. Müellefimiz, nefis-i emmâreyi üç mertebeye ayırmıştır. Birincisi ef'âl, insanın tabiatından sâdır olan kötülükler ve kabahatlerdir. İkincisi sıfât, sûfînin zâhirinde veya manasında kötülüklerle olan meylidir. Üçüncüsü ise esmâ, sûfînin kötülüklerden tamamen kurtularak bir üst makama geçecek duruma gelmesidir.⁵⁰⁵

Kâimî Efendi tasavvuf risâlesini yazarken nefis mertebelerini bazen bir Peygamber, bazen de bir yıldız ismi ile eşleştirmiş ve bu isimlerden hareketle o mertebenin niteliğini ve sâlikin durumunu anlatmıştır. Kâimî, yedi tavırdaki nefis mertebelerinin her aşamasında dört hususa değinmiştir. Bunlardan birincisi nefis mertebelerinin adı ve niteliği, ikincisi bu mertebede bulunan sâlikin bâtın ve zâhirdeki durumu, üçüncüsü bu mertebenin hangi peygamber ismine denk geldiği, dördüncüsü ise bu mertebenin hangi yıldız ile eşleştiğidir.

Kâimî'ye göre; birinci tavır (makâm-ı sadr) Âdem mertebesidir, yıldızı Kamer (Ay), makâmın seyri seyr ilallahtır.⁵⁰⁶ İkinci tavır (makâm-ı kalb) Nuh mertebesidir, yıldızı Utarid (Merkür), makâmın seyri Seyr lillahtır.⁵⁰⁷ Üçüncü tavır (makâm-ı rûh) Yahya mertebesidir, yıldızı Zühre (Venüs), makâmın seyri seyr alallahtır.⁵⁰⁸ Dördüncü tavır (makâm-ı sır, makâm-ı Hızır, makâm-ı Cebrâil) İdris mertebesidir, yıldızı Güneş, makâmın seyri seyr maallahtır.⁵⁰⁹ Beşinci tavır (makâm-ı hafî) İsa mertebesidir, yıldızı Mirrih (Merih), makâmın seyri seyr fillahtır.⁵¹⁰ Altıncı tavır (makâm-ı kürsî) Musa mertebesidir, yıldızı Müşteri (Jüpiter), makâmın seyri seyr anillahtır.⁵¹¹ Yedinci tavır (makâm-ı sırr-ı billâh) Muhammed Mustafa (s.a.v.) mertebesidir, yıldızı Zuhâl (Satürn), makâmın seyri seyr billahtır.⁵¹²

Kâimî Efendi risâlesini, nefis mertebeleri bağlamında tafsilattan uzak, öz, anlaşılır ve taliplerin de rahatça okuyup anlayabilecekleri bir şekilde yazmıştır. Kâimî Efendi

⁵⁰⁴ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 55b.

⁵⁰⁵ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 56a.

⁵⁰⁶ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 56b.

⁵⁰⁷ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 58a.

⁵⁰⁸ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 59b-60a.

⁵⁰⁹ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 61a.

⁵¹⁰ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 62a.

⁵¹¹ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 62a.

⁵¹² İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 62a-62b.

dervişâne yaşamında uyguladığı tasavvuf usûl ve öğretisini Kur'an ve Sünnet dairesinde uygulamıştır. Yine Kâimî Efendi, gerek mürşidliği, gerek şairliği, gerekse ledûn ilmine vâkıf bir âlim oluşu ve eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleri, onun tasavvuf anlayışının temel özelliklerini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvufi akımlar; Osmanlılardan önce bölgeye gelen horasan erenleriyle yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca birçok araştırmacının, Balkan milletlerinin tasavvuf anlayışı ile Bogomil inanç sistemini ihtida hareketlerine bağlamalarının asılsız olduğu bu çalışmada ortaya koyulmuştur. Tarihçiler iddialı inanç alanı ile bilim alanı kavramlarının tam anlamıyla ayrımını yapamamışlardır. Tarihçilerin Balkanlar'da ihtida hareketlerini Bogomilizm mistik anlayışına bağlamaları Balkan tarihi üzerine yapılan bu inanç sistemindeki çalışmaların bilimsel olmadığına da kanıttır.

Balkan Yarımadası tarih sahnesinde sürekli değişkenliğiyle muhtelif dinlerin ve milletlerin hâkimiyet yarışına girdiği; tarihte işgallerin, fetihlerin, savaşların ve göçün sürekli canlı tutulduğu bir bölgedir. Bölgede İslâmi misyoner çalışmalarına rağmen, Balkanlar'ın İslâmlaşması 1354 Gelibolu Harekâtı ile başlamış ve 1371 Meriç zaferiyle pekişmiş, Fatih Sultan Mehmet Hân ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde ise yoğunlaşmıştır. Sufilerin faaliyetleri ve Osmanlı'nın siyasi politikaları Rumeli topraklarında yaşayan muhtelif dinlere mensup milletlerin üzerinde etkin rol oynamış, bölgede sosyal ve ekonomik yaşamın iyileştirilmesiyle de Müslüman nüfusu giderek artmıştır.

Osmanlı'nın Rumeli fütuhatında savaşla birlikte ele geçirilen yerlerden ganimet ve esir toplanıyordu. Ekseriyetle genç çocuklardan devlet adına toplanan beşte bir hisse Anadolu'ya gönderilerek Müslüman Türk aileleri tarafından eğitiliyor ve bu ailelerin yanında Türkçe öğrenip Müslüman olduktan sonra askerlikte kullanılması da ihtida hareketlerinde etkili olan diğer siyasi uygulamalardandı. Devşirilen Hristiyan oğlanlar üzerindeki ihtida olaylarında doğrudan doğruya zorlama söz konusu olmamıştır. Zorlama yerine vaat ve teşvik yolu seçilmiş, devşirilenler devletin üst makamlarında yetkin göreve getirilmişlerdir.

Balkanlar'daki milletlerin çeşitliliği, dini inanç sisteminde de görülmüş ve görülmeye devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları erken dönemde ilgi odağı olmuş ve bu coğrafya üzerinde faaliyetlerine de erken başlamıştır. Avrupa kapıları

manasını taşıyan bu bölge kozmopolit bir değer kazanmıştır. Bu durum dini oluşumlarda da görülmektedir. Muhtelif dini gruplar bir arada olduğu gibi Müslümanlar dagörülen tasavvufi ekollerin tesiri ile farklı düşünsel çizgiler dikkat çekmektedir. Halvetîlik, Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Mevlevîlik, Bektâşîlik, Rifâîlik, Sa'dîlik, Melâmîlik gibi tarikatların kurmuş oldukları tekke ve zâviyeler aracılığıyla Balkan milletlerinin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli etkileri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tarikat şeyhlerinin de ilk devirlerden itibaren devlet ricâlinin güvenini kazanmaları buldukları bölgelerde devlet desteğini almalarını sağlamıştır. Birçok devlet erkânı tekke ve zâviye inşa etmiş, devletin vakıf arazilerinden tekkelerin giderlerine ödenek ayırmıştır. Osmanlı padişahları şeyhlerle devletin bekâsı için istişarelerde bulunarak seferlerinde bu dervişleri yoldaş edinmiştir. Hatta tarihe bakıldığında nüfuzlu devlet erkânından bazılarının bu şeyhlere intisap ettiği görülmüştür.

Balkan milletlerinin Türk-İslâm kültür ve medeniyete geçişlerinde bir diğer unsur da iskân ve istimâlet politikalarıdır. Bölgeye yapılan bayındırlık hizmetleri, Osmanlı yönetiminin dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin hoşgörü içerisinde hizmet anlayışı muhtelif milletleri birbirleriyle kaynaştırmış, Osmanlı idaresine güven ve bağlılığı arttırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yurt edindiği Anadolu coğrafyasındaki Türk-İslâm mimari yapılarının Rumeli topraklarında inşa edilmesi ve göçlerle Anadolu kültürünün Balkanlar'da yaşatılmasıyla Rumeli'nin birçok bölgesi Türk yurduna dönüşmüştür. Müslümanlık ve Türklük kavramlarını birbirine bağlı gören Balkan milletleri, İslâmiyet'i kabul etmiş her toplumu Türk ismiyle anmaktadır.

Osmanlı için kültür merkezi haline gelen Balkan coğrafyasında Bosna, Üsküp, Vardar Yenicesi, Priştine, Kosova, Selânik ve Prizren başta olmak üzere Türk tasavvuf edebiyatı alanında da birçok mutasavvıf-şair yetişmiştir. Tekkeler aracılığıyla Türk dili ve edebiyatına kazandırılan eserler kültür ve dil tarihimiz açısından önemli bir değerdir. Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin Türk edebiyatına kazandırdığı eserler Balkanlar'daki edebi akımların ve Türk dilinin gelişimine katkı sağlamıştır. Bölgede Halvetîlik ve Kâdirîlik tasavvuf akımlarının etkisini topluma yansıtan Kâimî, eserleriyle oluşturduğu etki alanını sonraki devirlerdeki şair ve mutasavvıfların eserlerine yansıtmayı başarmıştır. Osmanlı'nın gerileme döneminde Kâimî, Avrupa'nın Kudüs'ü olarak adlandırılan Bosna Hersek'te ayrı fikirlerin, değişik mezheplerin arasındaki kavga ve sürtüşmelerde yapıcı davranışlar göstermiştir.

Tez çalışmasına özelde konu edindiğimiz Kâimî Hasan Efendi'nin tasavvuf risâlesi bir dervişin bir mürşid-i kâmile intisabından sonra geçirdiği nefis meratiplerini yani yedi tavrda - nefsin yedi derecesine göre değişen hâllerini anlatmıştır. Bu risâleyi günümüzde kullandığımız Latin harflerine metin çevirisindeki bir amaç da tarih sahnesinde topluma kazandırılmış bu kanaat önderlerinin tekke veya zâviye denilen eğitim merkezlerinde hangi evrelerden geçtikten sonra dünya âleminde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktır. Derviş oldur ki; içi yezdan ile dışı insan ile Hakk'a vuslat olur.

Sonuç olarak söylenebilir ki, Balkan tarihinin hemen hemen her safhasında Rumeli'nin mimarisinden edebiyatına toplum yapısına kadar tasavvuf anlayışı kendini bariz bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa (1974). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Said (2000). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksoy, Ömer (2018). Türk Kültürü Etkisinde Teşekkül Eden Bir Edebî gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 184-197.
- Algar, Hamid (2006). Nakşibendiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, İstanbul, 335-342.
- Alkan, Mustafa; Yurtoğlu, Gökhan (2018). Mevlevî Tarikatının Rumeli'de Yayılması. (Ed.: Zafer Gölen, Abidin Temizer). *Osmanlı Dönemi Balkanlarda Kültürel ve Sosyal Hayat*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Alşan, Mehmet Hakan (2012). *Horasan Erenleri (Melametiler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar)*. İstanbul: Kurtuba Yayınevi.
- Altuner, Nuran (1989). Safai Tezkiresi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ambrasio, Alberto Fabio (2002). *Dervişler Tarihi Antropolojisi Mistik Yönü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Arslan, Mustafa (2012). Tarihi Süreçte Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi-Öğrenimi Çalışmaları. *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 2, 167-188.
- Aruçi, Muhammed (2009). Saraybosna. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, İstanbul.
- Aydın, Hüsamettin (2005). *Rumeli Erenleri*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Aydın, Mehmet Uğur (2007). Kâimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Aydinçe, Nehri (2015). Balkanlarda Tarikatlar; Makedonya'daki Halvetîliğe Genel Bakış, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 75-90.

- Azamat, Nihat (2001). Kâdiriyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, 131-136.
- Bakırcı, Nedim; Türkan, Hüseyin Kürşat (2013). Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi. *Türk Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 145-160.
- Bal, Mikail Türker (2016). Bosnalı Bir Arif: Hasan Kâimî. *Şehir ve Kültür Dergisi*, 26, 76-77.
- Balaban, Adem (Balaban). Türkçe-Arnavutça Dil İlişkilerinde Türkçe İlahi ve Nefeslerin Rolü. VIII. Uluslararası Büyük Dil Kurultayı, Tiran-Arnavutluk, 25-28 Eylül 2013, 247-256.
- Barkan, Ömer Lütfi (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi (2014). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınevi.
- Barkan, Ömer Lütfi (2015). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *İnsan&İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 5, 5-37.
- Baş, Eyüp (Ed.) (2013). *İslâm Kurumları Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Başeskija, Mulla Mustafa (1968). *Ljetopis (1764-1804)*. (Haz. Mehmet Mujezinoviç), Sarajevo.
- Baymak, Osman (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Balkanlar*. Prizren: Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları.
- Beyatlı, Kemal Yahya (1974). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- Bilgin, Azmi (2007). Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5, 10, 331-352.
- Bilgin, Azmi (2009). Tekke Edebiyatı Adlandırması Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 40, 22-34.
- Bora, Tanıl (1999). *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem (1987). Prof. Nicholsun'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 387-406.

- Çanak, Aysemin (2018). Bayramî Melâmiliği ve Hamza Bâli. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 10, 85-97.
- Çelebi, Asaf Hâlet (2015). *Mevlâna ve Mevlevilik*. Ankara: Hece Yayınları.
- Çakır, Adalet (2006). Mehmet Rıfat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyazi'l-Aliyye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kadirîlik. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Çibik, Tuba Hatipler; Umaroğulları, Filiz (2017). Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşi Tekkeleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6, 1, 458-481.
- Çokbankir, Ercan (2008). *Balkan Türklerinin Kökleri*. İzmir: Etki Yayınları.
- Demir, Abdullah (2017). Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1, 19-27.
- Demirel, Ziya; Arslan, Avni (2014). *Osmanlı'da Peygamber Sevgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doziç, İbrahim (2018). XX. Yüzyılda Bosna Hersek'te Tasavvufî Şahsiyetler ve Etkinlileri. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Duka, Ferit (1991). XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslâmlaşması Süreci. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 63-71.
- Dursun, Davut (1982). *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eliaçık, R. İhsan (2010). *Aliya İzzetbegoviç*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Elibol, Ahmet (2009). Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü. *Akademik Bakış*, 3, 5, 21-40.
- Eravcı, H. Mustafa (2006). Balkanlar'da Mevlevilik ve Saraybosna'da İsa Bey Mevlevihanesi. II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran-Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, 365-373.

- Eraydın, Selçuk (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, Kenan (2004). Bosnalı Hasan Kâimî ve Divanı'nın Manisa Nüshası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 257-269.
- Ergin, Osman (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- Evliya Çelebi (2010). *Seyahatnâme*. (Haz. Seyit Ali Kahraman), 5, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Furat, Ayşe Zişan (2013). Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 33, 63-93.
- Griffe, H. Mirgöl Eren (2005). *Osmanlının Hizmetkârı Galip Ali Paşa Rızvanbegovic-Stocec*. Ankara: Babil Yayınları.
- Gökçe, Turan (2012). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümölcine Kazası Kır İskân Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme, *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Ünal Şenel), 2, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa, 39-59.
- Gökdağ, Bilgehan A. (2012). Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 32, 1-27.
- Gölpınarlı, Abdölbaki (1992). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Gri Yayıncılık.
- Görkaş, İrfan (2000). İslâm Felsefesi Açısından Horasan Erenleri. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XV, 191-211.
- Göl, Kemâl Vehbi (2012). *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölççek, Ali Duran (2000). Anadolu ve Balkanlar'daki Alevi Bektaşî Dergâhları (Tekke, Zaviye ve Türbeler), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 16, 1-22.
- Gürsu, Uğur (2014). Kitâb-ı Bosnevî İlmihâl'de Geçen Türkçe Kelime ve Ekler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 209, 129-150.

- Halaçoğlu, Yusuf (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hammer, Joseph Von (1330). *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*. (Çev. Mehmet Atâ), 1, İstanbul: Selanik Matbaası.
- Hamzaoğlu, Yusuf (2010). *Balkan Türklüğü*, 1. Üsküp: Logos-A Yayınları.
- Hamzaoğlu, Yusuf (2010). *Balkan Türklüğü*, 2. Üsküp: Logos-A Yayınları.
- Hasan, Hamdi (1987). *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İşitan, İbrahim (2011). Hâlvetîyye Geleneğine ve Bir Hâlvetî yye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a), *Hikmet Yurdu Dergisi*, 4, 7, 89-113.
- İbrahimî, Mehmet (1992). Eski Yugoslavya'da İslâm Kültürünün Yerleşmesinde Tarikatların Önemi, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 6, 4, 249-260.
- İğci, Alpay; Güler, Aydın (2014). Osmanlı İmparatorluğu XVII. Yüzyılında Rumelili Edebi Şahsiyetler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9, 6, 545-585.
- İmamoviç, Edin (2017). Bosna Hersek'te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- İnalcık, Halil (1993). *Türkler ve Balkanlar*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, Halil (1996). Gazavât-ı Sultan Murad. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, İstanbul, 438-439.
- İnalcık, Halil (2008). Rumeli. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, İstanbul, 232-235.
- İnalcık, Halil (2009). *Devlet-i 'Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, Halil (2013). *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluşu*. İstanbul: Hayy Kitap Yayınevi.
- İnalcık, Halil (2015). *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*. İstanbul: NTV Yayınları.
- İsen, Reyhan; İsen, Mustafa (Haz.) (1983). *Yugoslavya Türk Çocuk Şiirlerinden Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- İsen, Mustafa; Macit, Muhsin; Horata, Osman; Kılıç, Filiz; Aksoyak, Hakkı (2014). *Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- İyiyol, Fatih; Kesmeçi, Ahmet M. (2011). Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 4, 621-632.
- İyiyol, Fatih (2012). Bosna-Hersek'te Ocaklar: Živčić-Vukeljić ve Mesudije Tekkeleri. *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, 191-206.
- İzeti, Metin (2014). *Balkanlar'da Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İzeti, Metin (2016). 19. ve 20. Asırlarda Makedonya'da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşmasında Üçüncü Devre Melâmîliğin Rolü ve Önemi. *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed.: Rıdvan Yıldırım), Tika Kültür Yayınları, 107-116.
- İzzetbegoviç, Aliya (2011). *Tarihe Tanıklığım*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Jelavich, Barbara (2009). *Balkan Tarihi 1*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2010). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kara, Mustafa (2001). Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 2, 1-26.
- Kara, Mustafa (2011). *Bursa'da Kırklar Meclisi*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kara, Mustafa (2011). Tekke. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40, İstanbul, 368-370.
- Kara, Mustafa (2015). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karpat, Kemal (1992). Balkanlar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 25-32.
- Kaya, Fahri (1996). Boşnak Edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 134-156.
- Kayapınar, Ayşe; Kayapınar, Levent (2018). *İslâm Tarihi Ve Medeniyeti 11/ Anadolu Beylikleri*. (Ed. Mehmet Şeker), İstanbul : Siyer Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (2003). *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. İstanbul: Bilge Yayınları .
- Kazıcı, Ziya (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayınları,
- Kazıcı, Ziya (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayınları.

- Kızıler, Hamdi (2004). Câhidî Ahmed Efendi ve Tasavvuf Anlayışı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kiel, Machiel (2009). Sarı Saltuk (ö.697/1297-98). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, İstanbul, 147-150.
- Koçu, Reşad Ekrem (1964). *Yeniçeriler*. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Konan, Belkıs (2011). İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, 4, 253-288.
- Koyuncu, Aşkın (2015). Devşirme Tarihine Bir Derkenar: Bosna'nın İslâmlaşması ve Osmanlı Terminolojisinde Potur ve Poturoğulları Terimlerinin Anlamı. *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, (Ed. Yunus Koç, Serhat Küçük), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 213-259.
- Koyuncu, Aşkın (2017). Kavânîn-i Yeniçeriyân Ve Bosnalı Müslüman Çocuklarının Devşirilmesi Meselesinin Tenkidi. Uluslararası Balkan Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, 1, Çanakkale-Türkiye, 6-8 Ekim 2016, 193-233.
- Kökel, Coşkun (2007). Sarı Saltuk Balkanlarda Alevi, Bektaşî Kültürü. *Hacı Bektâş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 43, 1-6.
- Köprülü, Fuad (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Köse, Fatih (2012). *İstanbul Halvetî Tekkeleri*. M.Ü. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kurtaran, Uğur (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 57-71.
- Kurtoğlu, Orhan (2012). *Bosnalı Âsım Dîvânı*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Küçükalfa, Ahmet (2011). *Şahlar-Sufiler Türkmenler (1036-1925)*. İstanbul: Esas Yayınları.
- Maden, Fahri (2013). Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler. *Avrasya Etüdleri*, 44, 141-176.
- Malcolm, Noel (1999). *Bosna*, (Çev. Aşkın Karadağlı). İstanbul: Om Yayınevi.

- Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli (2014). *Vilâyet-Nâme*. (Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Mehmed, Halmi (2016). Bulgaristan'da Hâlvetî Tekkeleri. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 66-82.
- Melikoff, Irene (2009). *Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaş Topluluğu, Uyur İdik Uyardılar*. (Çev. Turan Alptekin), İstanbul: Demos Yayınları.
- Michon, Jean-Louis; Gaetani, Roger (2014). *Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf*. (Çev. Nurullah Koltaş), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Moačanin, Nenad (2001). İzvornik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 23, İstanbul, 553-554.
- Morina, İrfan (2013). Bosna'da Osmanlı Dönemi'ne Ait Edebiyat Araştırmaları ve Namık Kemal'in Boşnakçaya Tercüme Edilen Eserleri. *Dede Korkut Dergisi*, 2, 90-99.
- Neşrî, Mehmet (1949). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. (Nşr. Fâik Reşit Unat; Mehmet Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). Bektâşîlik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 373-379.
- Ocak, Ahmet Yaşar; Ortaylı İlber; Togan İsenbike; Kılıçbay, Mehmet Ali; Divitçioğlu, Sencer; Faroqhi, Suraiya; Timur, Taner (1999). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2010). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Okçal, Büyükelçi Hakan (2012). Balkanlar ve Türkiye. *Güneydoğu Avrupa Çalışmaları ve Araştırma Dergisi*, 1, 197-207.
- Orhonlu, Cengiz (1967). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Öngören, Reşat (1999). Osmanlı'da Sûfîlerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, 9-22.
- Öngören, Reşat (2000). *Osmanlılarda Tasavvuf-Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema XVI. Yüzyıl*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öngören, Reşat (2016). Arnavutluk'taki Tasavvuf Faaliyetlerinin Karakteri. *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran-Arnavutluk, 4-7 Aralık 2013, 333-363.

- Ösen, Serdar (2015). Türk Eğitim Tarihi İçerisinde Mevlevihanelerin Yeri. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4, 2, 259-271.
- Öz, Keyafettin (2012). 500 Yıllık Kardeşliğin Mimarı Fatih Sultan Mehmet ve Ayvaz Dede. *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Ünal Şenel), 2, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayını, 210-214.
- Özcan, Abdülkadir (2007). Pençik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 226-228.
- Özcan, Abdülkadir (1994). Devşirme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul, 254-257.
- Özçelik, Mustafa (2012). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nde Mevlâna, Mevleviler ve Mevlevihaneler*. İstanbul: Rumi Yayınları.
- Özgişi, Tunca (2014). Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da Birlikte Yaşama Kültürünü Geliştirmek için Uyguladığı Politikalara Örnekler, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26, 345-356.
- Özköse, Kadir (2014). Balkanlar'da Tasavvuf ve Tarikatlar. Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, 07-09 Mayıs 2014, 189-230.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Popovic, Aleksandre (1995). *Balkanlar'da İslâm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rızaj, Skënder (1994). Delvine. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul, 147.
- Sabitoğulları, Selim (2019). Balkanlar'da Melâmîlik ve Osmanlı Yönetimi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Samary, Catherine (1995). *Parçalanmış Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş*. İstanbul: Yazın Yayınları.
- Sami, Şemseddin (2014). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınevi.
- Šamić, Jasna (1979). Kaimi, Bosanski Pjesnik, Mistik, İz 17. Vijeka-Uvodna Kasida Divana. *Treci Program Radio Sarajeva*, 2, 518-524.
- Šamić, Jasna (2001). Kâimî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, 215.
- Sancaktar, Caner (2011). Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyet Ve Siyasal Mirası, *Ege Stratejik Araştırma Dergisi*, 2, 2, 27-27.

- Sarıkaya, Orhan; Žunić, Nadira (2014). Bosna’da Değişmeyen “Fatih” Algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II*, 3, 2, 288-289.
- Selçuk, Havva (2002). Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtida Hareketleri (1432-1482). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 89-104.
- Selimoğlu, İsmail (2004). Balkanlardaki Tasavvufi İzler. (Haz. Hasan Basri Öcalan), *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvufi İzler*, Bursa: Bursa Kültür Sanat Ve Turizm Vakfı Yayınları.
- Sezgin, İbrahim (2007). Paşa Livâsı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 183-184.
- Šlijivić, Lejla (2008). Hasan Kâ’imî Efendi’nin Vâridâtı. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Soylu, Nazım (2016). *Hacı Bektaş-ı Veli*. Ankara: Armada Yayınları.
- Sucu, Ercan (2017). Mevlana Celâleddîn-î Rûmî’nin Anadolu’nun Türkleşme ve İslâmlaşma Sürecine Etkisi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum.
- Süreyya, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmanî 3*. (Haz. Nuri Akbayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şahin, Bekir (2014). Anadolu’yu Aydınlatan Balkan Kökenli Âlimler. Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası İlmi Toplantı, İstanbul, 07-09 Mayıs 2014, 175-188.
- Şahin, Haşim (2017). *Dervişler ve Sufi Çevreler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şanlı, Cevdet; Jable, Ergin (2009). Balkanlar’da Türk Dili ve Edebiyatı. I. Uluslararası Balkanlar’da Tarih ve Kültür Kongresi Bildiriler Kitabı, Priştine-Kosova, 10-16 Mayıs 2009, 41-57.
- Şeker, Mehmet (1984). *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şeker, Fatih M. (2015). *Osmanlı İslâm Tasavvuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet (2000). İç oğlanı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, İstanbul, 449-450.
- Şimşirgil, Ahmet (2006). *Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi Kayı I*. İstanbul : Şems Kitapları.

- Tahrallı, Mustafa (1989). Ahmed er-Rifâi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, İstanbul, 127-130.
- Tahrallı, Mustafa (2008). Rifâiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, İstanbul, 99-103.
- Tan, Nedim (2015). Mir'âtü'l-akâid ya da Tercüme-i İ'tikâdnâme: Öziceli Muslihuddin Efendi'nin Abdullah Hulûsî Efendi'ye Atfedilen Eseri. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 36, 119-196.
- Tanıncı, Zeren (2006). Nakkaş Hasan Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, İstanbul, 329-330.
- Taşar, H. Murat; Metin, Murat; Ünaltay, Altay (1996). *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Taşdelen, Musa (2015). *Sarı Saltuk Algısı*. İstanbul: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Yayınları.
- Tatcı, Mustafa (2011). *Yûnus Emre Dîvan Risâletü'n Nushiyye*. İstanbul: H Yayınları.
- Tek, Abdürrezzak (2009). Sa'dilik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 1, 225-246.
- Türer, Osman (2011). *Ana hatlarıyla-Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Tuğluca, Murat (2014). Osmanlı Hukukunun Yeniden Üretiminde Balkan Fetihleri ve İstimâlet Politikası. *Studies of The Ottoman Domain*, 4, 6, 21-38.
- Tuna, Tuğçe (2013). Hâlvetî Tarikatının Balkanlara Yayılması ve Günümüzde Hâlvetî Tekkeleri (Haz. Orhan Söylemez, Ahmet İçli), Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz, Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Hâlvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı, Eskişehir 21-22 Kasım 2013, Bakü 24-26 Kasım 2013, 369-382.
- Tuna, Tuğçe (2013). *Kosova-Makedonya-Arnavutluk-Karadağ Balkanlar'daki Miras Tekkeler*. İstanbul: H Yayınları.
- Turan, Osman (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Tarihi 2*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.
- Türer, Osman (1995). Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri Ve Tasavvufi Şahsiyeti. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 11-27.
- Türer, Osman (2011). *Anahatlarıyla-Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi (2004). 4, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Türk, İdris (2015). Kosova ve Makedonya’da Hâlvetîlik. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3, 429-441.
- Ulutaş, Nurullah; Keklik, Murat (2017). Bosna’da Çıkan Vatan Gazetesindeki Türkçe Şiirler Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Language Academy*, 5, 7, 230-265.
- Ural, Selçuk (2015). Makedonya’nın İslâmlaşmasında Bektaşî ve Hâlvetî liğın Katkısına Bir Örnek; Kırçova’da Bektaşî ve Hâlvetî Tekkeleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 73, 129-151.
- Ülger, İrfan Kaya (2003). *Yugoslavya Neden Parçalandı?* Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ülger, Mustafa (2013). 19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri Bakımından Tekkeler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 45-52.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin (2006). *Sefîne-i Evliya*. (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Cilt: V, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Vırmiça, Raif (2016). Kosova’da Üçüncü Devre Melâmîliğin Yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin Faaliyetleri ve Halifeleri, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, (Ed.: Rıdvan Yıldırım), Tika Kültür Yayınları, 135-153.
- Vildiç, Samir (2012). Bosna’da Kâdirîlik ve Hacı Sinan Tekkesi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Wachtel, Andrew Baruch (2009). *Dünya Tarihinde Balkanlar*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Xhanari, Lindita Latifi (2015). *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*. (Ed.: Turgut Tok), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, Ayten (2004). Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nda Bektâşîlerin Rolü. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Yavuz, Kemal; Ayvalı, Ramazan; Levent, Ethem; Kara, Ali; Yılmaz, Ali; Apak, Bahaeddin; Kılıç Burhan; Sevim, Erdoğan; Durgut, Muzaffer; Oruç, Mehmet; Kökçü, Saim; Taşdemir, Yaşar; Uyan, Abdüllatif (2000). *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyaları*. (Ed.: Enver Ören), İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.

- Yıldız, Bayram (2014). Tuna'dan Uçan Kuş'ta'' Devşirme Sistemi. *Studies of the Ottoman Domain*, 4, 6, 1-14.
- Yıldız, Osman; Akgül, Semra (2014). Çağdaş Arnavutça'da Türkçe Kökenli Alıntı Kelimelerde Görülen Fonolojik Değişimler. *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3, 219-230.
- Yılmaz, Murat (2004). *Sancak Drina'nın Öbür Yakası*. İstanbul: İ.H.H Yayınları.
- Yılmaz, Muammer (2012). *Osmanlı'nın Manevi Mimarları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, Ömer (2015). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, Kamil (2017). *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yiğit, Ali (2015). Balkan Yarımadası'nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, 66, 943-971.
- Yorulmaz, Hüseyin (2007). *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Yörür, Ali (2017). Mehmed Süreyya'nın Kaleminden Bosna-Hersekli Şairler. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 3, 89-99.
- Yüce, Nuri; Kut, Günay; Hafız, Nimetullah; Ocak, Ahmet Yaşar; Okay, Orhan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Atıl, Esin; Derman, M. Uğur; Derman, Çiçek (1998). *Osmanlı Devletine Medeniyeti Tarihi*. (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), II, İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Yücel, Sinan Can (2009). Osmanlı Askeri Düzeni ve Yeniçeriler. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yücer, Hür Mahmut (2008). Sa'diyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, İstanbul, 410-413.
- Yücer, Hür Mahmut (2015). *Sa'diyye, Türkiye'de Tarikatlar*. (Ed.: Semih Ceyhan), İstanbul: İSAM Yayınları.
- Zerrinküb, Abdülhuseyn (2017). *Sûfi Mirasın Değeri*. (Çev. Ahmet Çelik), İstanbul: Visal Yayınları.

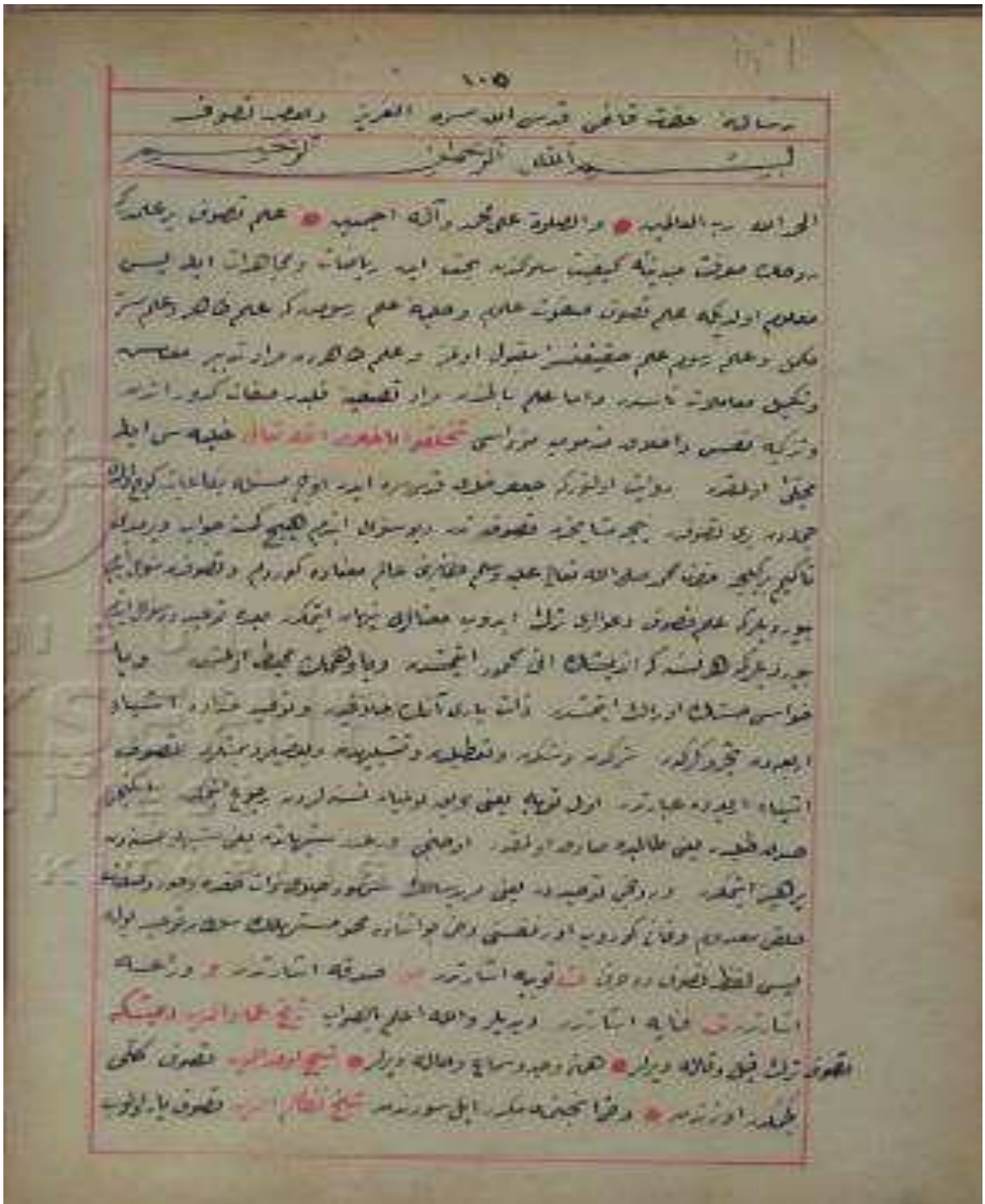
YAZMA ESERLER

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 53b-63a

EKLER

EK - 1 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, nr. 0061/03, vr. 53b

۱۰۷

شهرت ایلد غلبهده قولد ایله نعلک قرا صیدی و کلیرید این ایلد صفات
 حینه ناک اهل اولراق اولرد و فریحات کلیه سن اولد بکیر اولد اولسه
 بو مقامه اولد بلج صحاب ظلمایه اولدی آتلی کیم اولسه کامله مراهقت ایندیله
 حینایک اعلی ناک ایلله سنه منقعه اولد اسالی اولر بیلر و کامشور اولدیله
 بولدیله و المری کیمک دل ایلد عقی قلدیر نه اصل دنه و نه و نه اسالی بیلدیله
 موزیک قویله اتری لری ایندیله نظر کیم آریه لر بیج و کیم نیرا موثر مارا کله صمد
 انسانیه نانی در ظهور انارده حال دکلر این ایلد اصل مقصود لکنه اولدیله
 و فریحت دکلر اولد اولسه سالت نقره طالع اولد اولسه قلوب انسانیل منصرف
 به عالم بیانیه نماجد اگر امر دن اولدیه نیرا کیم اولدات قیسه برکوه افغان
 وارده بیک بورا قلوب لکری سن بر طرفه توبه در اولد کونه ایلدیله اولدیله
 قلبه در کیم نصده تنجی صفت النقی و نایه بیجا توبه دکلر نیک بیلدیله
 سوکله کوزده بکار آتلیک بیلن توبه و سوتنه اولد یکا اولدات بیلن عیبت
 و قلبیه بکاره ناک لغصه و عداوت و نقره بکاره ناک حرام و شرم و کوزده
 و نایده بکاره ناک زینت و ریاضه و آخرت کیم بر حسن و بر اتمه اولد اولدیله
 حینه در بولدیله بکر نه وار ایله کله اولد اولدیله بولدیله بولدیله
 انقیر کیم قراند و حینت بولدیله حقن و باطلی بایه اولدیله بولدیله اولدیله
 و اتصال قیاسجه ترکیه و تصفیه ایدر و مدارک اولدیله اولدیله و بولدیله بولدیله
 اولدیله مستقی اولدیله کله نصد عظیم کیم دو سیدلر بولدیله اولدیله اولدیله
 بولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله
بسیار اولدیله حینه بالکله نانی اولدیله نانی اولدیله نانی اولدیله
 سنک اسلر حوزا حوزا اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله
 اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله
 اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله
 اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله اولدیله

55
 ۱۰۸
 کاه حقایق مشهوره اولورلر عذایره قذوح بولمیهجه و کاه ریبا ایچمه و کاه ریباغنه
 مشهوره اولورلر و جهید و ایزنی ترلج ایبلر قانیم زحید ال ذره منی تغایق کیت کورینه
 و بده صفدرک نیز کورلرجه صفات حید ایله منور اولورلر اولورلر کیم انا صفا بیلر
 نور ایتمه بران اولور کاه قزاق نصایته جمع اولوب موده عکر ایترک ایبلر لر
 سالتط عسره دراری و صفاتی برارک لکین بر کاتبه قوراعل رفیع ایبلر کاه عقل
 روح مسد انسانی به نیجریه و عورت ایبلر کورلر عقل کورور ایبلر روحی کورلر
 دارد حقایق عقل موده نیجی در لوعلا مندر و ایو عملدر و کراشدر کوروب روحیه
 تابع اولوب اولورلر اولر قزاق ایبلر و اول حید کورلر و ایبلر کورلر
 ایضا و بده غلام قلبیه حاکم اولور عالم نفس نسیمی قلب قزاق نصایته کورلر
 رفیع ایبلر و واقعات بوردیم ارسوه جلد و بوندک کبلر نظایره کجه اشارت
 و صوصوف و قزاق عسره جود بیکه و جود ایچمه و کیم بران کورلر اشارت
 و آت کجه اشارت و صغیرجه و بنایه اشارت هما شریفه زحیه به اشارت
 غم سحرک بطیبه به اشارت کلبه و آتو عقصه اشارت و ده عقده و کجه اشارت
 جلدیم و کجه و هما آتو و کجه بوندک انیا خواله سبطایه به و انکار نامه به اشارت
 بیور هیئت کسکه کل کورلر انکار کجه کورلر بیلر و جیه و عقر و کله کورلر
 و برورنه اشارت و براسه غدار ایوب صف کورلر و کورلر بورد سرحیه
 و کجه بوندک انیا شفاوند کورلر عقده اشارت کافور کورلر کورلر اشارت
 و کجه بوندک اشارت **روح** بوز کورلر انیا کجه کورلر کورلر کورلر
 آتو دلالت ایبلر کصفاته کورلر دلالت ایبلر کجه کجه کورلر کورلر کورلر
 کاکاکم اولور **۱۰** بوز کورلر کجه صفدرک و کجه کجه کورلر کورلر کورلر
 کجه کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر
 کاه مغلوب اولور نور ایتمه مشهور اولورلر ایبلر منی تغایق مقامات عالیله و بوز کورلر
 آتو شمع حقیقته آتو انواریه سالتط کورلر ایبلر سالتط کورلر کورلر کورلر کورلر

روح و هیئت کورلر انیا شفاوند کورلر عقده اشارت کافور کورلر کورلر اشارت
 و کجه بوندک اشارت **روح** بوز کورلر انیا کجه کورلر کورلر کورلر
 آتو دلالت ایبلر کصفاته کورلر دلالت ایبلر کجه کجه کورلر کورلر کورلر
 کاکاکم اولور **۱۰** بوز کورلر کجه صفدرک و کجه کجه کورلر کورلر کورلر
 کجه کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر کورلر
 کاه مغلوب اولور نور ایتمه مشهور اولورلر ایبلر منی تغایق مقامات عالیله و بوز کورلر
 آتو شمع حقیقته آتو انواریه سالتط کورلر ایبلر سالتط کورلر کورلر کورلر کورلر

۱۰۹

اندرک اولی مدلولیله سالج بالفضل معقود دکلر واندرک اصوانه اعتبار ابروی
 تجاوز ایزیرعلک ظلم نیز نفس اماره ناک اعداد سید محالکت قیام اولور **ایزیر**
 شیخه و دریه صبر ایجاب لایم ده ناکر که و تصدیق عدوتدی ظالم اولور اول
 عادتک لخصیسی واقعات فلیمه در و قلیقه اسم طویق ایتودر نفس اسم اولور سیسه
 اولسوه و تجیل افعاله و تیرلی اقولور **دول** طهر اولور دغیره لفظی بر قدر ده
 و لکری طورا اسیک بلور برنج واردر نغسله قلب از سنه برنج اولیا مغزی
 و مقاماتی قطع ابروی مقرب اولسوه انکه تزل ایزیر عبد الزاده کی و آدم خیسک
 تزل کی بولدی کی جناب عرضت برکاتت اقصا سید ناشی اولور سوله لطفی
 لکری کی کیم اسله کجوسده اما بالظیح غلوه مالدر نجیم فتح اوله صورتی مقابله
 مطابق اولور **تزل** معنویه اولور که نفس اماره و اعمال صالحه ده مشغول اولور
 صالحه ایجاب ایلر اما بالظیح لذت طبیعه میل ایلویب اسفوه حرکت ایلور
اصولیه اللیم نظاره اولور و شبطار علیه مایخی مرود اولور
 مقیم بلغم باعد کی و بولدرک انال کی نیز کره کیم صورتی اطاغیت و امر اقباله
 ثابت لاریک اما معنی ستره و مخالفته ماطر ایزر سول لکویه آیتدی کیم کیم
 بالذات اسفوه حرکت ایزر قیام فعل عارض متاهل اولور صفیه صلیه قلیق البرودیه
 ایله معنویه اولور که صورتی و معنی تزل ایله شبطار کی مرود اولور تصدیق
 وانک انال کی **سیر ایزر** صفات نصایه ده فی الجمله بقیه قاله وانک بقا سبزه
 سالک مقاماتک تحلیله معقول اولور انک حروف مجاز اولور خصیصه اولور
 لورده سترک بلورده اما غایت مشطره نیز اول صفات انما ایلور کلمه اولور
 انکی کیم **الیم نظاره اکتیفة** اما بولر اهتمام بعد در نیز اول بقیه قوا کیم
 نصایه ناک صبا ستره و عبادره انکی و ایتی در و اگر و کلمه ساریکی اولور
 موضعیله تالی اولورک اما کتوبی لظافت و اطاعت کوسه در کون غایت ستره
 و صله ستره کیم قوه قریب ده حکامه ایزر ایزر انار هیسه ناک قلیقور ایله

۱۱۸

دارالعلومه در **حقه کبریه** **العلماء والسادات** مکرر مجرور جمیع اولی الامر در مقامه که
 دارالعلومه صدر در اویم قرین قرائن نشانیه در **مکرر** مراد روحیه انجمن اولی الامر قرائن
 روحانیه در **سینا** یوم مقامه قرائن نشانیه صدر و جمیع اولی الامر و اما مکرر انکه مشغول
 اولی الامر چونک صلاح حدقه حقیه متوجه اولی **الله تعالی** برین مکرری واقع اولی
 در حق خود در قره مسوره بزرگم قرره بجهت اولی در مقام صدر اولی امر اولی الامر
 و اولی امر که قرائن قرره در حق اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر در حق اولی الامر
 از آنکه انکه در کتابه دروسه اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر در حق اولی الامر
 در حق اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر که اولی الامر
 در حق اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر که اولی الامر
اب اولی الامر در مقام صدر در حق جمیع اولی الامر استیجاب و معنی و در حق و در حق
 ایضا چونکه بیاید ازین که در بطور اولی الامر در حق اولی الامر در حق اولی الامر
اب اولی الامر مقام قیام در حق اولی الامر که اولی الامر در حق اولی الامر که اولی الامر
 آثاری چونکه لیسیم و کبر و عجب و عجز و غنی و فقیر و اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر
 قسمه بری بود که کما عجباً مکرر و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز
 کما مکرر و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز و عجز
 امر اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر
 و در حق معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی
 اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر
 و معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی معنی
 اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر
 اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر
 اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر که اولی الامر

بر حجابك رخصه سبب كبر و بر قدره و بری درین حجابات انسانی در سبب اولی
 روح برینه نعلی اجری هوای غلا که در آن العاصم تابع اولوب مقلد و مجرب و در
 کسوف مقلد و غیره نیز **سین** مقامات اعتباری است که برده و در انسانی
 بر حجاب اعتباری است این اجناس اولیاد من تعالی مقلد و مجرب کما یتلک و برینه
 رفع الیسوز و برینه ایستاده که با یک سالک اسبابه میانه است که کندی برده سبب
 رفع الیه هوای مقلد مقلد من کندی مقلد من برده رفع الیه مقلد من استعدایه
سین سالک مقلد استعدایه اعتباری **اولی** خطایم مخاطب اولی
 یعنی اولی سبب برده کرد رفع الیک استعدایه مقلد من برده رفع الیم بر حجاب
 واقع حجابات اکثر با حجابات عملیه در سبب که مقام قدره سالک اعمال صالحه و در
 و تقوا به زیاده مساوی و معترض ایله بر القات اعمالی که روحانیست که در
 نیز اولی مجرب بر مقارنه سالک مقلد من مقلد من سالک اسبابه زیاده طالب
 و رقیب اولی اولی تقوا استعدایه مقلد من سبب مقلد من سبب الیسوب الخ
 اعمال صالحه صوتی ایله مساوی است که بر پراخه سبب در لو مقلد من مقلد من
 مستول اولی **سین** کوزک مقلد من بکا و غیره و در جمل عمیق و قدره قلبک سبب
 و روحیه مقلد من و تقوا که کمالک و ذوات اولی آخره مقلد من بکا مقلد من
 مقلد من بکا مستول درین بود که مقلد من سبب انزیه زیاده مستول اولی
 مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 اولی اولی در آخره نیز انوالیه مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 اولی مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 عمل اولی اولی مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 انما الیمک لازم اولی انما سبب اولی مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
 مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من
اولی مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من مقلد من

سول افواج خطه لرو کیم قبینه کلور انظار قاسه کیم مقصوده لایق اولور سول کیم
اول خواطر ایله اکر قبینه سئلور اولور سوله لغو اماره و سول اکر افواج ایروب
و عیبه و سول تقصیل اولور سوله اماره قبینه بالفضل قاصه اولور سوله تقصیل قبینه و اکر
واقع اولور بالفضل رفع ایدر ایله برده یه یاه رفع ایدر هر دو افکار قاسه کیم کلور
بالفضل رفع ایدر ایله اکر یا اولور انک بعض افکاره حال اولور و اوجونک سول اولور
دات المکن بعض انسانیه سیر قندله لقا سول برور و قبیلور آیدر سول اولور سول
کیم نور ایدر طسه افواج ایدر سول قیوم بیدرک و حجاب کیم غلبه سول اولور سول
کیم در واقعات اولور کیم **حور** و **غلام** و **سورمه** و **کولور** و **رقیه** و **طیتر** و **در افکار**
و بو سولور دیکر کیم و حوض و صور و در غیر بو سول افکار کیم و ایدر سول نور ایله سول
قبینه صورتیه و بعض افکار قبینه صورتیک الکلیه معلومند و بو مقارنه سول
بعض احوالی افکار قبینه ده افسان اولور و در غیر احواله حمیده ناک ایدر افکار اولور
شیر و قندله و توکل و قناعت کیم سول کیم بو مقارنه استمداد مقدار سول تقالی
حقیقه عیبه ایروب **اسم غالب** و **سورمه** و **اکو** و **طاق** و **سورمه** ایله مقابلی
اولور کدی حقیقه سول ایچک ایچون و بو حقیقه یه نشا اولور کیم سول کاد اولور
قبینه و سول سوله لغو کیم محالده یه و نه با حقیقه و افکار صالحیه سول اولور
دجه و سول اولور **سول** سول کیم کدی با ایله و سول ایله اولور کیم کله حقیقه
حقیقه بو سول مقصودیه انه طلب ایدر اول سول سوله اسماء افکار
ایله و سول اولور سول سول و مقارنه کوره و بو مقارنه ایله و بو مقارنه مقصودیه
سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول
مقصودیه و سول سول بو مقارنه کله ایله و در غیر کومه عطاره و مقصودیه سول
عطاره و سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول سول
بو مقارنه عطاره و خاصه یله سول سول عطاره و در مراد کیم کیم و در غیر نوع
علیه سوله مقصودیه نوجه مراد سوله حقایق انسانیه لغو ایله

۱۱۵

در باب اول مراد صفات اولی که قوی نفساً بکمال فایده اولیایک است ائمه ائمه کبیر مراد
 وجود انسان کیم روح قوا سیله خلدن بولوب حقیقه منوجه اولی **ارواحی**
 مقام و همه روح ظهور کورد بر هر لطفه با سیر صورتی مخصوصه در دیگر در
 سیر اسما آئینه و در رینک صورتی در نفس اسماک و صفاتک بوقیته محله
 و مقام کنای اشغال کما اسما آئینه تک تخلیق کما محل اولی در بقا ایلر قائل کفرین
 یکی کسور بری مجانبه بری حقیقت کما مجانبه اولی که انوار اسماک و صفاتک
 انوار با قدر انان لطیفی ظهور ایلر و عقل انان اولی که مقاصد قلع ایلر
 هر چه کیم اسماک و با صفاتک و با وجود انک تخلیق کما قابلیت و استعداد در
 بوزنه کنای مجانبه معلوم اولی که وضای حقیقت اولی که اسما و با وجود مجانبه ذات صفت اولی
 و بالکله مقام اولی در سطح اولی **سیر** صفات مجانبه کما سیله و صفات
 متقیق کما بقا سیله بلخقیقه متصور اولی بوزنه بقای حقیقت معلوم اولی که سیر
 قاره و بقا کما سیر سیر متضایقانه و بر عقل سیر سیر علی الله در و نفس
 نفس ملخصه در حواس سخاوت و قاعده و علم و تواقف و ترم و سیر و خلیفه
 و بوقاصه سائر اکثر اولی کیم اولی ظهور ایلر و درین بوقاصه مقام عشق
 بعد معلوم بود کیم کاه آه و زاری و تقاضا ایوب و اضطرار ایلر کاه سکره اولی
 قرار ایلر کاه ایسای قلب ایتیمه ایلر کاه تدل ایلر کاه وحدت کاه
 کسرت ظهور کاه غیبت ایلر کاه انالجه و بوجیت لطف ظهور ایلر کاه کشف اولی
 کاه سده کاه محبوب کاه عاشق کاه معنوی کاه طالب کاه مظهر اولی
 درین بولریک اسما کیم در ایلر جمیع سیر سیر اسما نیر احکام و سائر صفات
 سائر بوزنه ظهور ایلر درین مقاصد بعللم وارد و اول عالم بوعظیم شد در
 در فیوض وارد و اول قیومک ایلر بوزنه و صلح ظرف بر در و قبول ظرف بر سینه
 وارد و اول سوره کفر وارد نه و تقاضا در ایتله و سیر اولی سیر و صفات
 غنا سیله در اولی کیم بر سائر اولی حاله در اولی ظهور ایلر کوه کیم اولی در اولی صورتی

۱۶۶

۵۹

وهو اوله واول صفاته انه انواع جاليد وجملة قورلمه وهو سور الله
 قدهار طرولون فرسوكور اوله عقليه الور انفسه عنونه نرايك ايجوس
 مستقيمير وانشا بلكه بره وسنه تجر ايدر اره صكده كورلنده بره
 فتح اولور نظار كور كيم اول صفاته ناك مجلس وطقب سور اوله واول ديرك
 نصباري جودس حقدس عشقه محب اولوب صنت وجاه اولوج جاناري
 طبعن بيجه به تعلقه معقل اولوب حيا غرض سر كر راه اولسك
 شوكي جودس جاليد كور كيم برقوي قصورر اما رنم حركت ابله اصل حال
 برتمبلنده مراده ايك معلومه ورض واقعات اولور كيم كاه كوكاري قراله
 ايلو كور وكونس وثور وطين مكان ويطه زمان ورض انرا كرامه منله
 اولون جود كورجر شرا كرامات اولوج معقل وجود انسا بوج برصا صه وبقصا
 اوله بوج حجاب نوري وارور العقل سوكه وجمده آلدور كيميه نرا اما بلكه بولور انليه
 عقده اوله مقام على طبلنده قالور **بين ايرك** كاه لكر لور كيمصل ايكه نضده نرا
 ايكه واه علوه هر كنه بلكه نامة انشابه واره انه صوره العفص في امام الله
 معنابنده ورض **تعب اولور** **سور الرحمه يقبلها كص مايتا** معنوله
 مخصص اولوب كاي اولور ورض حجاب نرا بندن برلس كرامته نرا صالح كرامته
 نرا به مشور اولوب عقده اولور اول قده علوه هر كنه ماضه **مبارك** كرامات هبصن
 رمال اولون بر سيدنه نرا كيم حيص انسا اولور انفاط كرامته ورض مسلكي
 مقامات جاليد به وصوله انفاط ابله **مبارك** ورضه لازم دره سا كنده
 ميل وسير ايتريه واسباب كرامته مشور قديمه ر قديم بهالنده واقع اولور اكر
 واقص ايه نرا ايتريه و اكر و كل ايه اهدم ايجوس كنده اولور قده ستر ايه له
 نرا كيم كرامت زاتيه وقله جله وانك اقصا سته ويا هور طبلنده ناسبه
سار بالله لوقته افلا كرامته اولور اولور له نرا كرامته العقل كمال قسح
 معبره كنده خصوص كرامته جود احوال طبله ابله نايه نفس واهي اخص

۱۱۷

خانه میرا الفی کرامت اولی کرانه عمل ایروید و طلبه در شرفین **سوره** صوفی خط در
 و قلم در عجم و قومن اولور اما کامله معبود و معصوم نیز اولی جمیع اولدی
 سببه اقتدار و اقله کرامت افرایه ایچکه قادر لر در خصوصکم در شرفه اولور کرامت
 سزله ارشاد در نیز سادک مجتله و اقله معصوم اولی معصوم در اصل اولور
 بودک سین شیخه فطال کرامت اولور **سوره** مرشد کامل اولور ایچکه قادر اولور
 کرکه در حق صاحب ولایت کرکه طایفه قاطین لرینه کوره ولایت اولور ایلیه تا کیم
 آتک سببه کون لر زده برده لر کتوره و تحلیف مجتله معبود اولور حقد در کلام
 اولور اگر سوال اولور ایسه ستمدکین زمانه کرامت شیخه اول قدر وجود حق اولور
 سین اولور که بوزمانک خلف متاعین دنیا اولور و مرارات فضائیه ابله کوندری
 معبود اولور ایچکه در حقدینه برودید قصد واقع اولور مرتبه صبیانه تزل
 ایچدی صبیانه قدر کرامت و غیر کرامتی زده ایچدی و زده ایچدی ایچدی نسبت
 کرامت **سوره** فی یاسا عامه ناسره کرامت زده ایچدی اولور کرامت صوره
 اولور کیم کرامت الفل الطیه مؤمن **سوره** بر قومین ایچدی کرامت تحقیق
 اولور والا الفل الطیه کرامت ضفکه اولور و الفل قصیریه رض کعبه اولور
 برودیه رض هر که ایمانک ایمان فی یاسا اکثر ایمان انصاف در آقاوه ناله
 واقع اولور مستور اولور برودیه اسرار جودت مقتضای حکمت و لطف اولور
 حقین دکلدر برودیه رض اصول فقیرده بیانه اولورک درودیه رض هر که ایمان
 کرامت نور و لایقیده نور سونک جمعینه نام اولور و جمعیت رض فرشته
 سرحدده حاصل اولور هر کیم فی یاسا قوت سزله صفادور کذلک کرامت رض
 مختارده در یوباره وجود کیم در کیم باید ایمانک فطریله بنسیر یکجور ترک
 اولورک در رض برودیه طور مجابریه و نیلور جمیع صیانت عبودیه و السلام برودیه
 بوزنده نظیره اولور ایچدی اولکم صبح کلمت اولور قاتن علی التوبه در اگر الفل
 و اگر الفل کفر رض خدا صیحت و به بوزنده خیرد کیم در باید موازم و کلمه **رض**

۱۱۹

۶۰

هوامی برهه ایله سالک یوقناره حقیقت لور. زنده ده مراد و هیر خیم عشق
 و گنیزد و اولور. یوم شنبه مسورده ناکم حوققان حقیقتی حسن و قوی بولور
 یازدی اولورکی سید ایشیری قعبه ایله روحی رفی بر واریده طریقه بولور اولور
 مغزیه و نه سید ایشیری **سید** مقام سوزور و نظره طریقه و مقام فخریه
 و مقام حیرت ایل مغزیه و مجمع جبر العجوبه و سیر مع القیوم و یوان اولور که یوز
 و صیوه کتیره دارد. باب اولور نظریه یقینیه اولر سببه نیک اولور
 و یوقناره نفسی عظمتیه و انار و صفات عالییه سی و هیر و قول و قول و هیر
 و شکر و حیا و احسانه و یوقناره خطایه اولور بیک حیات نوازیه وارور
 ناکم الهی لریقیده بولور نقل اولور و سالک اربعه مقامیله محال اولور بی حرف
 و بی صوت و بی لسان و سیرا سوز صفات یو واریده طریقه ایتر بعضی توحید سوز
 و صفات معنی فصل اولور و آنک سببه قرآنک و درین اشیاک حقیقتیه
 احوال احوال ایلر و الهی ایشی ماله ایلر یو اولور کیم سوز و احسان
 و بولورده واقع اولور اشیاک کتیره سجد ایلر رفی همیعتی فیلسوفی
 و هیر و کتیره مست کور و رفی **سید** **الله طلال لسانه** مضایقه
 ساقی اولور بر سیر کیم نعه سالک یوقناره ناکم سزایه و نف اولور قوی
 اعلیه نفس حقیقی قوی و خوش فکر استاد ایلر و ناکم حقیقت و اولویت
 ناکم ایلر و انا الله و انا الله و بیلر یو در بکر همیعت اهل الیه و انا احوال
 کمالیه حقیقت معنی کیم و عید لری نوباره ظاهره نرا جمع حقیقت ناکم
 اصول فخریه بیاه اولور بولور ایلر حکمت یو کیم حوققان اهل زکره استیابی
 کیفیت ایلر نظم در تیب ایمنه و رفی اولویت و مسوریه و هیریه و هیریه
 و اولویت عدوس و ایشی نه یو لور لانه انسانه حکمه اولور قایلین و استاد
 مضایقه عالم اناره حوققان حقیقتی عکسیه کوسور و **سید** سوز و ارضیه
 حیرت و اولور اشیاک مراد عالم اناره اولور معنایه قول و اناسیر کیم

۱۱۹

بعد من بعد فیه تم لقررت ذات انسانیه به منسوب **بیر** بالحقینه شرح
 انسانیه تک کده لغتیه ریویخته قلمبر تا کی سالک بو معنایه خلقه موجودات
 ریویخته یوز دور دوریا منقده ابراه اولوقتا سالک **مردوخه انسانه نشووندا**
 مناجله متعلق اولور نیز انسانه معنی انسانیا عامه افاتره بالفعل منجه اولور
 کون کهنه و کون کلیمک اولوسور کون قمع اولوسور عامه منک منته بود کیم
 لغتیک منته عالم الفسه تا بندر و اول معنی انسانک فاسده و اول معنی
 قیامک الفسه تصور و تصدیق و تفصیل اولوقتا اول سبک تکلفه ظهور ایلر
 منکر افاتره خبری اید ایله معینه اول شئی کندی اولوقتا **بیر** بدله اید
 مارا عالم انسانه اول معنایک ظهور یوز و بو مقامه نای و صفت حاصل اولور
 و بو نایک معنی بود کیم هوایه عبد انسانه اولور جماله رفیع ایرون شیخه کرم
 من ایلوریا من قیلو تا طرف مقامه شیلدر نه قالمیوه و اول اولوقتا
 ذات الهیه جمع انسانه مرآت واقع اولور لیس قیام ذات بالکله نای اولور
 بعد مقامه نای مظهر واقع کیم و وقت و صفته نیر اول اولور و کیم
 برعیت اولور لولک انسانک و اید طرف انسانیه اولور جماله معنی
 اولوقتا فی نفس الامر نفس کیم اولور و کیم **بیر** کیم جماله اید صفت
 جماله خلقه به انتقال ایلری اولور ریویزه و به و اعتبارات نایه و حق
 کانه انکم مقصد بود صلواته علیه و سلم **انتم اعلم باهر ربکم** و ربکم
بیر و تا کی سالک بودی بوجن منقده قیلو کید اول قول اولوقتا
 مع انوم رفیه کیم و ایا کون اول صفات مبستره و کیم حیوان ایلر
 لیس شیخه و مریده لایم درک طریقه حقه ایدیه کومند لید و کیم حقیقه
 بر اولوقتا منقده عنایه و به فیه اولوقتا نای ذات اولوقتا و کیم سالک بود
 بر نای اولوقتا اولوقتا انتقال ایلر اولوقتا اولوقتا بر حقیق اولوقتا
 معنایه سالک و حوریه طوفور اولوقتا اولوقتا تغییر قبولت بر لایه اید

۱۴۹
اولی مرتبه اسماں در برونجیدات اللمبه و در برونجیدات موتا پررسته
متا پررسته متد جمع اکی و لور بر ذات اسماں نام تجلیه بر ذات
عبد تجلیه صفایه واقعه برونجیدات این امری سافله واقع اولی
احوال برونجیدات و تجلیات برانوارده و معاریزه ما اولی عالمه منسوخ
اولیه جودس کنورده نام اولی ریاضت و مجاهدت شرعیه سید
سید ایری مراتب اسماں در واقع اولی احوال کائنات اسماں اولی مرتبه
اسماں صفات اصلیه سید خدا سوار اللمبه اولی دور اسماں تمام
اولی نظر دور اللمبه واقع اولی احوال کائنات بر این اسماں
خداوند مختار اصالة دکنه صفات و صفین در اسماں مجارید لکن
مفرد اصل اولی در مرتب اسماں صفات کلا لکن با این تجلیه لکن
کلا لکن باید اللمبه کا و سید و این اسماں در **سید ایری** تجلیه
در تجلیه تجلیه صفات لکن تجلیه ذات اصل اولی و تجلیه جودس
مراتب اسماں و تجلیات اسماں در **سید ایری** بلکل کیم کائنات اسماں سلک
واقعه اولی مرتبه کائنات اللمبه هر سافله مستح اولی مرتبه و صفات
و کلا و جودس در تکلیف حکم اولی در اولی مرتبه ایری در اسماں
کلا لکن در هر کسب صفات و کلا **سید ایری** طالبه در هر کسب کیم
بر کسب تابع اولی هر سافله اسماں لکن صفات کیم در اسماں و جودس
وجود کلا لکن و امر و جودس صفات و مشهور و مشهور و کلا
و جودس **سید ایری** کلا لکن و جودس کیم در اسماں بر ذات و جودس قالیه
ایر و نشسته نامی بوندت تجلیه بر مرتبه وجه اسماں تجلیات واقع در
عالم ذات انتقال این اولی عالمه اسماں و از هر جودس جمع کلا لکن کلا لکن
بنا اولی مرتبه اسماں به انتقال این سافله هر صفه حقیقه به مرتبه اولیه
احوال کلا لکن صفات اولی تکلیف حقل ما لکن اسماں کلا لکن و جمع

تلا اللمبه نام تجلیه
جودس اسماں و جودس

۶۲۶

بود و بیدار آشکارا نمود و فغانه نماند و بقا آنرا بقا بود و تمام فقر بود
 و جمع لغیبات افعالیه و صفایه و ذاتیه غیر وجه انکسالی بودند فایز اول در ذات
 انسانی بحسب الاستعداد صفات آله ایله بودند بقا اولی و در صفت اعظم
 بر مقامه و تندر با این قابل دگر نیز نکرده و بقیده هر قدر در تندر
 سواد کتب تکلیف بر مقامه و بوند بر این دورا ناسیخ سواد استیجاب
 بطور آفندی سواد استیجاب **ببین ابراهیم** با این ذات حقیق بریه انصاف
 کلیت در و ابراهیم سواد استیجاب مقربین استیجاب و مقربین استیجاب
 اینها تک استیجاب و اینها تک استیجاب هر مظهر صلی الله علیه و آله استیجاب
ببین ابراهیم اطوار سینه قدری تک بر دگر به سادگی طور این اولی بعضی
 نسبت طور خاصه به دیگر طور سادسیه سالی اولی حیات ذکره الطور الی الله
 بعد از انفس الحقیقه **ببین ابراهیم** اگر چه کوی طریقه واحد در اما بحسب شرایط متفاوت
 و بر مقامه سادگی **تقی المومنین** **ببین ابراهیم** **ببین ابراهیم** سادسیه
 ماضیه زنده نیز بوند در سادگی استیجاب و اختیار استیجاب اولی هر کوی
 خود اختیار بیدگی و مرار اید نور سینه اول اولی **ببین ابراهیم** حقیق در اینها
 کماله اولی اولی سادگی مرار اید نور استیجاب حقیق مرار اید نور
ببین ابراهیم کمالی حضور سینه اولی نیز حقیق کندی مرار سینه نالی اولی سوری استیجاب
 اول نور سینه سینه حال دگر و بر مقامه کماله سادگی حقیق امریله
 اینها و بجز مقامه کماله قرار اید **ببین ابراهیم** اینها و امریله سینه اولی اولی
 قران و مسائل و اینها و اینها اید **ببین ابراهیم** و بر ناطق الله و قران سادگی
 اولی نیز و طور حقیق قران نصایبه سادگی و سادگی اولی سادگی دعوت
 لازم دگر نیز دعوت استیجاب سادگی **ببین ابراهیم** نظام سادگی
 سادگی سادگی سادگی سادگی اولی اجماله قران نصایبه اولی
 و سادگی سادگی سادگی سادگی اولی و سادگی سادگی سادگی

63

۱۷۹

ساعتك قصور نصير رضيه اولور انكر مقام كرسيد ياد اولساك دير مقامك نصير
 عدلين يور كيم كاه آنا جمال نار جدول ظهر اير نماه في مع الله ستر خيه نوسا اير نماه
 صديق اجدنجه رايك اولكم عيه قبولير نماه نور جمال كر سنجه و نماه مبولله ستر اير
 نماه و نصير نماه ساندو علم و عرفا به جاده اولور **ااه** و **هسته ااه** كرت نماه و صفت
 نماه و **فت ااه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه**
 نماه **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه** **عنه نماه**
 و بر مقام القدره طرجه ستر عورت اعظم و بلور اعظمه ظاهر اولد اير نماه
 طر محمد به و بنور اخلاص كونه بر طورت القدره طر اير اير نماه الله اعلم بالصواب

الحمد لله

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في كتابه آيات و آياته
التي هي الدلائل القوية على ما بين يديك يا الله
من الشيطان الرجيم و اتقوا على قلوبكم ان تصيروا حثيثين
و لا يغفلوا عما يقربكم من الايمان و لا يحولك عنك يا الله
يا رحيم يا رحيم يا رحيم يا رحيم يا رحيم

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في كتابه آيات و آياته
التي هي الدلائل القوية على ما بين يديك يا الله
من الشيطان الرجيم و اتقوا على قلوبكم ان تصيروا حثيثين
و لا يغفلوا عما يقربكم من الايمان و لا يحولك عنك يا الله
يا رحيم يا رحيم يا رحيم يا رحيم يا رحيم

EK – 21 Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin Türbesi

Kaynak: Mikail Türker Bal, "Bosnalı Bir Arif: Hasan Kâimî", *Şehir ve Kültür Dergisi*, Sayı: 26, 2016, ss. 76-77.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : YAPICI, SAİDE
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 02.01.1983 – Keşan
Telefon : 0 530 301 17 65
E – mail : saide_yapici@hotmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek Lisans	ÇOMÜ SBE Balkan Araştırmaları	2019
Lisans	Anadolu Üniv. İngilizce Öğretmenliği	2007
Lise	Keşan Yusuf Çapraz Anadolu Lisesi	2001

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2011 - 2019	Özel Sektör	Müdür
2013 - 2019	Tasavvuf Vakfı Trakya Şubesi	Temsilci

Yabancı Dil

İngilizce, Yunanca